

MUISTELMAT
1 POLIITIKOT
Bebel-August

92 BEBEL

ELÄMÄSTÄNI

KIRJOITTANUT
AUGUST BEBEL

SAKSASTA SUOMENTANUT
J. K. KARI

I OSA

**TYÖVÄENLIIKKEEN
KIRJASTO**

OULUSSA 1910,
SANOMALEHTIOSUUSKUNTA KANSAN TAHTO.

~~003837~~ *

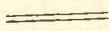
KÄSIKIRJASTO

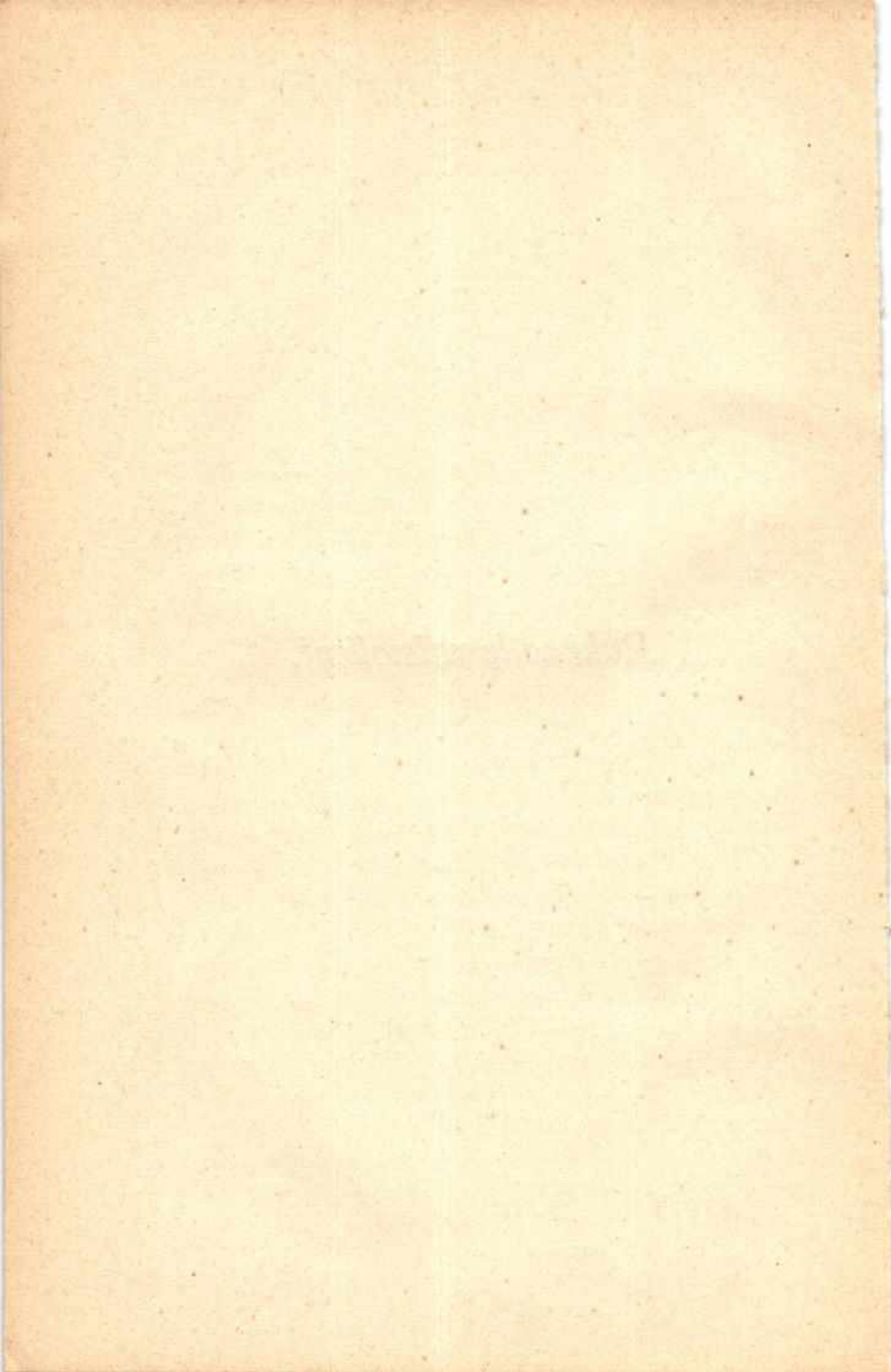
TYÖYHTEISKUNNAN
KIRJASTO

OULUSSA 1910,
POHJANMAAN TYÖVÄEN OSUUSKIRJAPAINO r. l.

SISÄLLYS:

Alkulause	siv.	3
Lapsuuden ja nuoruuden ajoilta	”	7
Oppi- ja vaellusvuodet	”	30
Takaisin Wetzlariin ja sieltä edelleen	”	53
Tuloni työväenliikkeeseen ja julkiseen elämään	”	59
Lassallen esiintyminen ja sen seuraukset	”	90
Saksalaisten työväenyhdisten yhdistyspäivät	”	99
Friedrich Albert Lange	”	119
Uusia sosialisia ilmiöitä	”	124
Stuttgartin yhdistyspäivät	”	140
Wilhelm Liebnecht	”	154
Lisääntyvä nyreys työväenyhdistyksissä	”	161
Vuoden 1866 ratkaisevat tapahtumat	”	168
Sodan jälkeen	”	200
Saksalaisten työväenyhdistysten liiton jatkuva kehitys	”	209
Itseäni koskevaa	”	219
Marssi Nürnbergiin	”	226
Ammattiyhdistysliike	”	243
Ensimmäinen tuomioni	”	259
Barmen — Elberfeldin edellä	”	262

Alkulause.

Monien puoluetovereitteni toivo, että minun olisi kirjoitettava muistelmani, käy yhteen oman haluni kanssa. Kun on, kuten minä, olojen suosioista joutunut vaikutusvaltaiseen asemaan, on yleisölläkin oikeus päästä tutustumaan seikkoihin, jotka ovat siihen johtaneet. Toisaalta myöskin se väärrien syytösten ja kierojen arvostelujen tulva, joka on niin usein virrannut päälleni, oikeuttanee minut osoittamaan yleisölle, minkä verran siinä on totta.

Avomielisyys ja totuus ovat siis ensimmäiset vaatimukset, ilman niitä ei elämäkerran julkaisemisesta ole mitään hyötyä. Muistiinpanojeni lukija, olkoonpa hän millä puolella tai lukeutukoonpa hän mihin puolueeseen tahansa, ei voi syyttää minua siitä, että olisin peitellyt tai kaunistellut asioita. Olen sanonut totuuden silloinkin, kun monen mielestä ehkä on näyttävä, että olisin tehnyt paraiten, jos olisin vaiennut. En ole heidän kanssaan samaa mieltä. Virheetöntä ihmistä ei ole, ja monasti on virheen tunnustaminen omiaan herättämään lukijan hartainta mielenkiintoa sekä saattamaan hänet kykeneväksi arvostelemaan asiaa oikein.

Mutta kun aion kirjoittaa mahdollisimman todenmukaisesti, en voinut luottaa yksinomaan muistiini. Vuosien kuluessa muisti jättää miehen pulaan, jopa

monet tapahtumatkin, jotka ovat syvälle juurtuneet mieleen, saavat vuosien varrella lisäksi tykkänään toista laatua olevia mielikuvia. Olen huomannut tämän ilmiön usein en ainoastaan itsessäni, vaan muissakin. Olen monesti kertonut parhaassa tarkoituksessa tuttavain ja ystävain piirissä aikaisempain vuosien tapahtumia, jotka myöhemmin, esim. löydetyistä kirjeistä päättäen, mitkä ovat kirjoitetut välittömästi itse tapahtuman vaikutuksen jälkeen, ovatkin esiintyneet aivan toisessa valossa. Tämä on johtanut minut siihen vakaumukseen, että älköön kukaan tuomari valallisesti kuulustelko todistajaa asiassa, joka on tapahtunut muutamaa vuotta aikaisemmin. Väärän valan vaara on silloin suuri.

Voidakseni varmentaa tiedonantojani sekä niiden mielipiteitten oikeuden, joita olen kulloinkin kannattanut, olen käyttänyt, mikäli mahdollista, kirjeitä, uutisia, sanomalehtikirjoituksia jne.

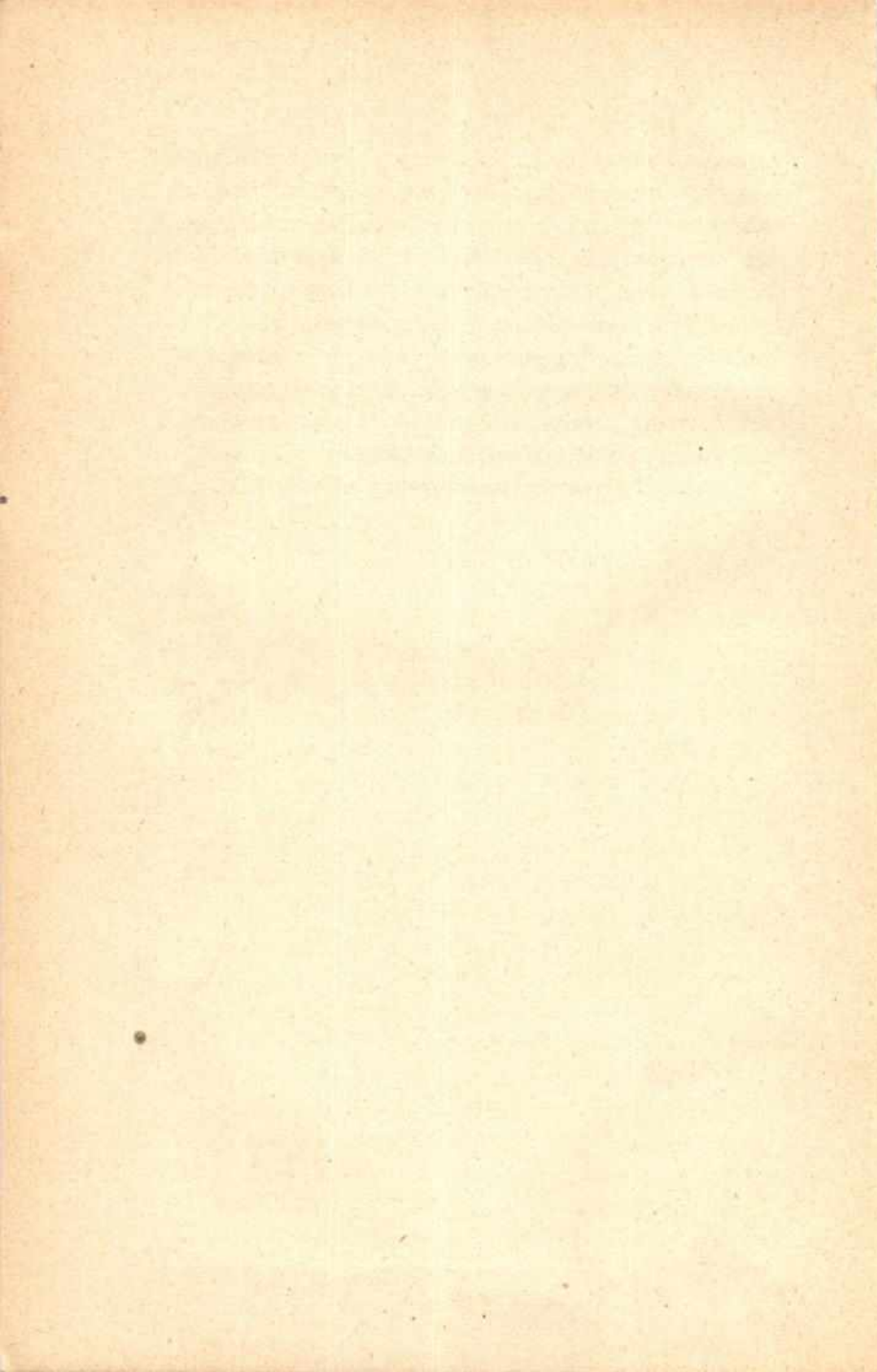
Mutta elämässäni on ajanjaksoja, jolloin oli vaarallista säilyttää kirjeitä, ellen tahtonut joutua joko toisten tai oman itseni ilmiantajaksi. Tällaista on varsinkin sosialistilain vallitessa, jolloin olin joka hetki vaarassa joutua koti- tai ruumiintarkastuksen alaiseksi, olkoonpa sitten ollut tarkoituksena aineksien hankkiminen oikeusjuttuun joko minua tai muita vastaan. Olin kauan aikaa sekä poliisilaitoksen että viranomaisen kirjoissa vaarallisena henkilönä, jota ei tarvitse uskoa. Ehkäpä syystäkin. Mutta samasta syystä oli päiväkirjankin pitäminen mahdotonta.

Esilläolevassa julkaisussa on varsinkin edellisen vuosisadan kuusikymmenluvun sosialistivastaisiin työväenyhdistyksiin nähden tuotu esiin aineksia, jotka tähän saakka ovat olleet ainoastaan osittain tunnettuja. Sen jälkeen kuin L. Sonnemann kuoli Frankfurt am

Mainissa viime vuoden lokakuussa, ei minua lukuunottamatta ole enää elossa ketään, joka tuntisi tuon ajan historian yhtä tarkoin ja olisi elänyt siinä mukana kuten minä tai jolla edes olisi aineksia käytettävänään kuten minulla. Toivoin pääseväni tässä työssä kauemmaksi kuin olen päässyt. Mutta sairaus, joka lähes kaksi vuotta on estänyt minua kaikesta rasittavasta henkisestä työstä, ei sallinut tätä. Jos säilytän tarpeellisen terveyteni, seuraa tätä ensimmäistä osaa ennen pitkää toinen ja mahdollisesti kolmaskin.

Schöneberg-Berlin, uudenvuoden päivänä 1910.

A. Bebel.

Lapsuuden ja nuoruuden ajalta.

Jos ihmistä tahdotaan tarkemmin arvostella, on tarpeen tuntea hänen lapsuus- ja nuoruusvuosiensa historia. Ihmisellä on maailmaan tullessaan joukko taipumuksia ja luonteenominaisuuksia, joiden kehittyminen sangen oleellisesti riippuu häntä ympäröivistä oloista. Kasvatus ja ympäristön esimerkki voivat edistää tai estää taipumuksia ja luonteenominaisuuksia, jopa jossakin määrässä tukehuttaakkin ne. Virheellisen kasvatuksen tai tukahutettuna olleiden ominaisuuksien voitolle pääsy ja sen tapa riippuvat sittemmin myöhemmän elämän olosuhteista ja usein myöskin asianomaisen henkilön tarmosta. Ne synnyttävät kylläkin usein vaikeita sisällisiä taisteluita, sillä ne vaikutelmat, joita ihminen saa lapsuutensa ja nuoruutensa aikana, jättävät pysyvimmät jäljet hänen ajatus- ja tunne-elämäänsä. Minkälaiseksi olosuhteet myöhemmässä elämässä muodostanevatkin yksityisen ihmisen, niin on hän sekä hyvässä että pahassa nuoruutensa vaikutelmien alainen, ja nämä määräävät usein hänen toimintansakin.

Minun ainakin täytyy tunnustaa, että lapsuus- ja nuoruusvuosiени vaikutelmat ja kokemukset ovat usein pitäneet minua vankinaan siinä määrässä, että on ollut vaikea puolustaa itseäni niiltä, ja tykkänään vapaaksi en pääse niistä koskaan.

Ihminen on syntynyt jossakin.

Minun osalleni tämä onni tuli helmikuun 22 p:nä 1840, jolloin näin päivän valon Deutz-Kölnin varustuksessa. Isäni oli aliupseeri Johann Gottlieb Bebel viidennenkolmatta jalkiväkirykmentin kolmannessa kompaniassa, äitini Wilhelmine Johanna, syntyisin Simon. Kastetodistukseni ei määrää Deutzia — joka ei silloin vielä ollut itsenäinen seurakunta — vaan Kölnin syntymäpaikakseni, ilmeisesti siitä syystä, että Deutzin sotaväki kuului tähän Kölnin linnoitukseen ja samaan kirkkoseurakuntaan.

«Maailman valkeus», johon katselin synnyttyäni, oli tinaisen öljylampun himmeää valoa, joka vaivoi valaisi suuren vallituvan harmaat seinät. Tupa oli samalla kertaa makuu- ja asuinhuone, salonki, kyökki ja taloushuone. Äitini ilmoituksen mukaan astuin maailmaan kello yhdeksän illalla, siis «historiallisella hetkellä», kun ulkona vallituksen edessä torvensoittaja puhalsi iltasoiton — «ylimuistoisista ajoista» saakka merkki siitä, että miehistön oli mentävä levolle.

Ennusteluun taipuvaiset luonteet voisivat tämän tosiasian nojalla päätellä, että tämä seikka jo ilmaisisi minun myöhemmän vastustavan kantani vallitsevaa valtiojärjestystä vastaan, sillä tarkasti katsoen olihan sotiläallista järjestystä vastaan, että minä preussiläisen aliupseerin poikana huusin kuninkaallisen vallihuoneen seinille — ja minulla kuuluu jo syntyessäni olleen erinomaisen voimakas ääni — samalla hetkellä kuin julistettiin käsky mennä nukkumaan.

Mutta ne, jotka näin päättelivät, pettyivät. Myöhemmin tarvittiin paljon aikaa, ennenkuin vapauduin niistä ennakkoluulojen kahleista, joihin elämä varustuksessa ja myöhemmät nuoruuden vaikutelmat olivat minut kietoneet.

Ei ole tarpeetonta mainita tässä isästäni ja äidistäni, se on päinvastoin minua arvosteltaessa välttämätöntäkin. Isäni oli syntynyt Ostrovossa, Posenin maakunnassa ja oli tynnyrintekijämestari Johann Bebelin poika. Luulen täytyväni otaksua, että Bebelit ovat uskonpuhdistuksen ajalla muuttaneet Lounais-Saksasta (Württembergistä) itään. Olen saanut selville, että jo vuoden 1625 vaiheilla eräs Bebel eli Kreuzburgissa (Schlesiassa.) Mutta lukuisimmin heitä on aina nykyaikaan saakka ollut Lounais-Saksassa. Bebel-nimi esiintyy uskonpuhdistuksen aikakaudelta alkaen kantajiensa kautta julkisissakin asemissa. Muistelen «Facetiae»-teoksen laatijaa, humanisti Heinrich Bebeliä, joka oli professorina Tübingissä ja kuoli 1518. Myöskin eräs kirjanpainaja Johann Bebel oli Baselissa, jossa hän julkaisi vuonna 1518 Thomas Morus'en Utopian. Eräs professori Balthasar Bebel eli vuoden 1669 vaiheille Strassburgissa ja eräs lääket. tohtori Friedrich Vilhelm Bebel noin vuonna 1792 Nagoldissa Württembergissä. Nimi Bebel on vielä nytkin Böbeliksi muuttuneena tavattavissa Etelä-Saksassa.

Isäni siirtyminen Saksan itäosasta länteen aiheutui siitä, että hän ja hänen kaksoisveljensä August menivät vuonna 1828 muutamaa posenilaiseen, luullakseni yhdeksänteentoista, jalkaväkirykmenttiin. Kun sitten Puolan kapina puhkesi vuonna 1830, piti Preussin hallitus tarpeellisena siirtää posenilaiset rykmentit pois maakunnasta. Se rykmentti, jossa isäni palveli, siirrettiin preussiläisen liittosotaväen osana silloiseen liittolinnoitukseen Mainziin. Tämä seikka aiheutti, että isäni ja äitini tutustuivat toisiinsa.

Äitini polveutui eräästä vanhasta, ei aivan varattomasta muinaisen vapaan valtiokaupunki Vetzlarin pikkuporvariperheestä. Hänen isänsä oli leipuri ja maan-

omistaja. Perhe oli suuri, niinpä äitini muiden Vetzlarin perheitten tytärten esimerkkiä seuraten kulki Frankfurt am Mainiin, jossa hän sai palvelustyön paikan. Frankfurtista hän sitten tuli naapurina olevaan Mainziin, jossa hän tutustui isääni. Kun kyseessä oleva jalkaväkirykmentti myöhemmin siirrettiin takaisin Posenin maakuntaan, erosi isäni siitä morsiamensa vuoksi ja ehkäpä siitäkin syystä, että Rheinin seutu miellytti häntä enemmän kuin hänen kotipaikkansa, ja meni Köln-Deutziin majoitettuun viidenteenkolmatta jalkaväkirykmenttiin. Hänen kaksoisveljensä August, minun kummini, seurasi hänen esimerkkiänsä sikäli, että hän siirtyi silloin Mainzissa majoilevaan neljänteenkymmenenteen jalkaväkirykmenttiin (kahdeksanteen Rheinin tarkk'ampujarykmenttiin).

Silloisen ajan preussiläisen aliupseerin perhe eli surkuteltavissa oloissa. Palkka oli enemmän kuin niukka, kuten siihen aikaan yleensä Preussin sotilas- ja virkamiesmaailmassa, jossa nälkä oli kyökkimestarina ja jotenkin jokaisen täytyi Jumalan, kuninkaan ja isänmaan puolesta kiristää nälkävyötä sekä kärsiä puutetta. Äitini sai luvan pitää jonkunlaista sotilasravintolaa, toisin sanoen hänellä oli oikeus myydä vallimajojen miehistölle kaikenlaisia tarveaineita. Tämä kauppa suoritettiin siinä ainoassa tuvassa, joka meillä oli. Näenpä vielä tänäänkin elävästi, kuinka äitini naurisöljyä polttavan lampun valossa täytti sotilaitten kivikupit höyryävillä kuoriperuonoilla, kuusi Preussin pfennigiä annos.

Meille lapsille — minulle oli huhtikuussa 1841 syntynyt ensimmäinen ja kesällä 1842 toinen veli — oli elämä valleilla peräti suloista. Me kiertelimme majoissa aliupseerien ja miehistön hyväileminä, tai myöskin heidän pilansa esineinä. Ja jos tuvat olivat tyhjät, kun

miehistö oli harjoituksissa, menin minä erääseen niistä ja otin toisen kummini aliupseeri Vintermannin, kitar-
rin seinältä ja harjoittelin sillä musiikkia, kunnes kaikki
kielet olivat poikki. Ohjatakseen nämä innokkaat mu-
siikkiharjoitukset ja niiden huonot seuraukset toisaalle
veisti hän minulle laudasta kitarrin kaltaisen soittimen,
johon hän laittoi suolikielet. Nyt istuin kitarrineni vel-
jieni kera tuntikausia eräillä Deutzin pääkadun portailla
ja räökkäsin kieliä. Tämä «innostutti» erään vastapäätä
asuvan rakuunaratumestarin kumpaakin tyttöä niin suu-
resti, että he usein antoivat meille musikaalisten suori-
tusteni palkkioksi kakkuja tai karamellejä.

Mutta näiden soittoharjoitusteni tähden eivät tietysti
sotilaalliset harjoitukset joutuneet kärsimään. Siihenhän
koko ympäristö houkutteli, viettelyä oli jo ilmassa. Heti
kun siis sain ensimmäiset housut ja ensimmäisen takin, jotka
luonnollisesti olivat rakennetut isäni vanhasta sotilastakis-
ta, asetuin asianmukaisesti varustettuna vallien edustalla
olevalla avoimella paikalla harjoittelevain miesten taakse
tai sivulle ja jäljittelin heidän liikkeitään. Kuten äitini
usein myöhemmin nauraen kertoi, olin oppinut mesta-
rillisesti varsinkin muutamia harjoituksia, mitkä miehis-
tölle tuottivat paljon vaivaa, joten komentava upseeri
tai aliupseeri kuuluu monesti osottaneen minua heille
esikuvaksi.

Isäni silmissä sotilaselämä yleensä näytti toisenlai-
selta kuin meidän poikain. Hän oli tosin, kuten äitini
usein kertoi meille, samoin kuin hänen veljensäkin, ta-
vattoman tunnollinen, täsmällinen ja tarkka sotilas —
niinkutsuttu mallisotamies — mutta hänen hartioillaan
oli tähän aikaan jo yli kaksitoistavuotinen sotilaspalvelus-
aika, ja sotilaselämä alkoi häntä vihdoin kyllästyttää.
Palvelusta kai hoidettiin silloin vielä pikkumaisem-

min ja ahdasmielisemmin kuin nykyään. Turhantarkka ja joutava sotilaskomento olikin siihen aikaan korkeimmillaan. Isältäni ei ilmeisesti näy puuttuneen riippumattomuuden eikä vastustuksen henkeä, joille Rheinin maakunta siihen aikaan tarjosi sopivan maaperän, ja niinpä hän palasikin us.in harjoituskentältä kolkoon vallitupaan vihasta kiehuen ja kiroukset huulillaan. Kun vuonna 1840 Ludvig Filipin ja hänen Thiersministerönsä hallitessa sota uhkasi syttyä Ranskan ja Preussin välillä, oli hän eräänä päivänä astunut tupaan mitä kiihtyneimmässä mielentilassa, koska eräs aivan nuori luutnanttinulikka oli hänen mielestään loukannut häntä, ja huutanut äidilleni: «eukko, jos sota syttyy, niin ensimmäinen minun ampumani luoti sattuu preussiläiseen upseeriin!» Lausetapa «preussiläinen upseeri» preussiläisen aliupseerin suussa tuntuu oudolta, mutta se on selitettävissä. Silloin ja vielä paljoa myöhemminkin kutsui Preussiin kuuluvan Rheinimaan väestö kaikkia upseereja ja virkamiehiä yksinkertaisesti «preussiläinen.» Aukkaat eivät tunteneet vielä itseänsä preussiläisiksi. Jos nuoren miehen täytyi ruveta sotilaaksi, sanottiin yksinkertaisesti: hänestä tulee preussiläinen. Olipa tästä jämeä solvaussanakin. Kuulin vielä keväällä 1869, kun olin valtiollisissa asioissa Liebknechtin kanssa Elberfeldissä, että käyttämämme hotellin ravintolasalissa muudan vieras sanoi toiselle: «Mitähän tuo preussiläinen upseeri täältä hakee?» kun hän näki upseerin kulkevan kadulla ohitse. Elberfeldissä ei ollut silloin kuten nyt sotaväkeä.

Tämä käsityskanta oli ilmeisesti juurtunut isääniin. Ja kun hänen täytyi vuosina 1843 ja 1844 viisitoistavuotisen palvelusajan jälkeen ankarasti sairastuneena miehenä viettää pitkän aikaa sotilassairaalassa, kuolema

ja perheensä kurjuus silmiensä edessä, oli hän moneen kertaan mitä hartaimmin pyytänyt, ettei äiti hänen kuolemansa jälkeen panisi meitä poikia sotilas-orpholasten kotiin, koska siihen liittyi velvollisuus palvella myöhemmin yhdeksän vuotta armeijassa. Ajatellessaan, että äiti ehkä siitä huolimatta hädän pakottamana tekisi täten, huusi hän sairauden ärsyttämässä kiihtymyksessä moneen kertaan: «Jos sen sittenkin teet, niin pistän pojat kuoliaiksi komppanian edessä.» Hän ei kiukuissaan huomannut, ettei hän silloin enää olisi elävien mailla.

Isälleni löi vapauden hetki, kun hänelle keväällä 1843 tarjottiin rajanvalvojan virka, johon toimeen hän jo aikoja ennen oli ilmoittanut haluavansa. Hän otti sen vastaan ja niinpä perhe muutti osaksi jalkasin, osaksi istuen kuormarattailla, jossa huonekalut olivat — sillä rautatietä ei vielä siihen aikaan ollut näillä seuduilla — Herzogenradiin Belgian rajalle. Kolmikuukautinen koeaika ei kumminkaan ollut vielä loppuun kulunut, kun isäni tuli sairaaksi rasittavan yöpalveluksen tähden. Äitini sanoi tautia lihastulehdukseksi, minä luulen sen olleen nivelreumatismia, johon yhtyi keuhkotauti. Kun isäni ei ollut vielä eronnut sotapalveluksesta, koska koeaika ei ollut kulunut loppuun, täytyi meidän tuon peräti sairaan miehen kanssa tehdä sama matka samalla tavoin takaisin Kölniin. Se oli sangen vaikea äidilleni. Kölniin päästyämme vietiin isäni sotilassairaalaan, ja meille annettiin taaskin tupa Deutzin vallituksilla, tällä kertaa vallihaudan ulkopuolella. Kolme kuukautta sairastettuaan isäni kuoli 35 vuoden vanhana, joten äidilläni ei ollut oikeutta saada eläkettä. Meidän täytyi heti isän kuoleman jälkeen luopua vallituvasta. Äitini olisi täytynyt jo silloin muuttaa kotipaikalleen Vetzlariin, ellei

isän kaksoisveli August Bebel olisi ottanut pitääkseen huolta äidistä ja meistä. Voidaksensa paremmin täyttää tämän velvollisuutensa, päätti hän syksyllä 1844 mennä naimisiin äitini kanssa.

Tämä isäpuoleni oli syyskuussa 1841 erotettu palvelukseen kykenemättömänä neljänstäkymmenestä jalkaväkirykmentistä, saaden armosta kaksi taaleria kuukaudessa. Palvelukseen kykenemättömyyden syynä oli komentoäänen menettäminen. Sen aiheutti kurkunpään tulehdus, joka myöhemmin paheni keuhkotaudiksi. Hän oli, menetettyään paikkansa rykmentissä, ollut lähes kaksi vuotta poliisialiupseerina Mainzin sotilassairaalassa ja oli sen jälkeen ottanut koetteeksi valvojan paikan Brauweilin maakunta-ojennuslaitoksessa Kölnin luona. Hänen varsinainen aikomuksensa oli päästä postin palvelukseen. Mutta postilaitos oli vielä silloin kehittymättömyyden tilassa. Ennenkuin paikkoja tuli täytettäväksi, täytyi niiden ensin joutua vapaiksi joko entisen viranhaltijan kuoleman tai eläkkeelle joutumisen kautta. Kuvaavaa sen ajan postipalvelukselle on, että kun isäpuoleni kirjoitti kesällä 1844 veljellensä Ostrowoon saadakseen hänen välityksellään välttämättömän virallisen valtakirjan naimistansa varten, niin hän huomautti tuon sattumalta minun hallussani olevan kirjeen osotteessa: «lähettäjä pyytää kirjeen pikaista ulosantamista.» Kirjeiden perille toimittaminen oli siis siihen aikaan ilmeisesti harvinaista ja hidasta. Isäpuoleni haluamaa paikkaa postissa kirjeenkantajana tarjottiin hänelle monivuotisen odotuksen jälkeen vihdoin lokakuussa 1846, kun hän juuri oli kuolinvuoteellaan.

Muutimme syyskesällä 1844 Brauweileriin. Nykyisellä isälläni oli täällä suuressa maakuntalaitoksessa varmaankin vaikein palvelus. Hän oli muun muassa myös-

kin valvojana vankilassa, joka siellä oli työhuoneessa tapahtuneista rikkomisista vankeuteen tuomittuja työhuoneessa olijoita varten. Laitokseen kuului suuri ryhmä rakennuksia ja pihoja sekä myöskin puutarhamaa. Kaikkien näiden ympärillä oli korkea muuri. Miehet, naiset ja nuoret tuomitut olivat erillään toisistaan. Päästäkseen vankilarakennukseen, jossa meidänkin asuntonne oli, täytyi mennä useiden pihojen lävitse, joita erotti toisistaan raskaat lukitut portit. Vankilarakennus oli siis erillään kaikesta ihmisellisestä ympäristöstä. Joka ilta heti hämärän tullen lensi kymmeniä kaikenkokoisia pöllöjä sähköisten ja ulvoen rakennuksen ympärillä sekä synnyttäen meissä lapsissa tuskaa ja pelkoa. Näiden pöllöjen olinpaikkana oli läheisen kirkon torni. Eikä tämä asumus muutenkaan ollut meille lapsille ja tuskinpa luullakseni vanhemmillenikaan hauska. Isäni työ, joka alkoi kello 5 aamulla ja kesti myöhään iltaan, oli sangen rasittava ja monin tavoin kiusallinen. Silloinen vankien kohtalo oli julmaa. Olen useamman kuin yhden kerran ollut katsomassa, kuinka nuorten ja vanhojen miesten, joita tahdottiin rangaista erityisen ankarasti, täytyi alistua erääseen inhoittavaan rankaisumenettelyyn. Se oli sellainen, että rangaistavan oli asetettava vatsalleen kopin lattialle. Sitten hänelle pantiin käsi- ja jalkaraudat. Sen jälkeen hänen oikea kätensä vedettiin seljän ylitse ja kahlehdittiin vasempaan jalkaan ja vasen käsi samoin seljän ylitse oikeaan jalkaan. Eikä tässä kyllin, vaan hänen rintansa ylitse vedettiin silmukan tapaan liinainen vaate ympäri ruumiin ja käsivarsien päällitse lujasti selkään kiinni. Köytettyinä täten eläväksi keräksi täytyi rikoksentehteen kestää kaksi tuntia vatsallaan maaten. Sitten häneltä poistettiin kahleet, mutta jo muutaman tunnin kuluttua alkoi menettely uudelleen.

Täten rääkättyjen ulvonta ja valitukset kaikuivat läpi rakennuksen ja tekivät luonnollisesti meihin lapsiin masentavan vaikutuksen.

Brauweilerissä kävin jo syksystä 1844 alkaen, siis vasta puolen viidettä vuoden vanhana, kyläkoulua, vieläpä minut otettiin näin nuorena sinne «vapaaehtoisena.» Kun me lapset palasimme koulusta, täytyi meidän kulkea erään laitoksen portin kautta, jonka vartija avasi. Mutta eräänä päivänä olimme ihmettelystä jäykistyä, kun vahti avasi portin ja me huomasimme tähän saakka käytännössä olleen virkalakin sijassa hänen päässään komeilevan kiiltävän ja korkean kypärin. Nämä ensimmäiset kypärit olivat nykyaikaisiin seuraajiinsa verraten hirviöitä ja samassa suhteessa raskaita. Toinnuimme hämmästyksestämme ja ihmettelystä vasta sitten, kun vartija ärjäsi meille: «Nulikat, laittautukaa sisälle, muutoin suljen portin nenänne edessä!»

Meidän lasten elämä ei ollut laitoksessa suuresti vaihteleva, se kului pääasiallisesti laitoksen muurien sisällä. Isämmekin, joka oli sangen ankara mies ja jolta ei suutumisen aiheita suinkaan puuttunut, tuli yhä ärtyisemmäksi; ja hänessä tällävälän puhennut keuhkotauti lisäsi yhä enemmän tätä ärtyisyyttä. Äiti ja me lapset saimme paljon kärsiä siitä. Useammin kuin kerran täytyi äidin langeta isän syliin, kun tämä silmittömästi suuttuneena antoi meille ankaraa ruumiinrangaistusta. Jos kuritus on kasvatuksellisen viisauden korkein keino, niin minusta olisi pitänyt tulla todellinen malli-ihminen. Mutta lienen tullut siksi, mikä olen, kurituksesta huolimatta.

Toiselta puolen taas isä koetti mitä uutterimmin tuottaa meille mielihyvää, sillä hän oli kaikesta huoli-

matta hyväsydämminen mies. Jos hän voi esim. jouluksi, uudeksivuodeksi tai pääsiäiseksi valmistaa meille iloa, niin hän teki sen, mikäli niukat varat sen sallivat. Ja tulot olivat todellakin vaatimattomat. Paitsi vapaata asuntoa (kaksi huonetta), lämpöä ja valoa sai isä kuu-kaudessa noin kahdeksan taaleria palkkaa. Sillä täytyi tulla toimeen viiden, myöhemmin neljän ihmisen, kun nuorin veljeni, kuvankaunis lapsi ja isän lemmikki kuoli kesällä 1845.

Isäni sairaus kehittyi sillävälän nopeasti. Hän kuoli jo lokakuun 19 p. 1846 parin vuoden avioliiton jälkeeseen. Niinpä äitini oli kolmen vuoden ajalla joutunut toisen kerran leskeksi ja me isättömiksi orvoiksi. Tästäkään avioliitosta ei äidillä ollut oikeutta saada valtion avustusta. Hänellä siis ei ollut muuta keinoa, kuin muuttaa kotipaikalleen Vetzlariin. Marraskuun alussa lastattiin rihkamat taas rattaille — nykyaikaisia huonekaluvaunuja ei liene vielä siihen aikaan ollut — ja alettiin matka Kölniin. Ilma oli ruma. Oli kylmää ja sateista. Kölnissä purettiin tavarat Rheinin rannalle paljaan taivaan alle katukivitykselle, kuljetettavaksi laivalla Koblenziin ja sieltä taas rattailta pitkin Lahnlaksoa Vetzlariin. Kun illalla kymmenen ajoissa astuimme laivan kajuttaan matkustaaksemme Koblenziin, oli se tungokseen saakka täynnä ihmisiä ja tukahuttavaa tupakan-savua. Kun ei kukaan antanut meille tilaa, laskeuduimme me kaksi poikaa, kun olimme väsymyksestä uupumaisillamme, aivan oven viereen lattialle ja nukuimme niin sikeästi, kuin ainoastaan uupunut lapsi voi nukkua. Viidentenä tai kuudentena päivänä tulimme vihdoin Vetzlariin, jossa äitini äiti ja hänen neljä naimisissa olevaa siskoansa — kolme sisarta ja yksi veli, olivat silloin vielä elossa.

Varsinaisen nuoruudenaikamme vietimme nyt täällä. Vetzlarissa, tuossa pienessä romantillisella paikalla olevassa kaupungissa, oli silloin aivan erinomainen kansakoulu. Aluksi jouduimme kumpikin köyhäin kouluun, joka oli eräässä suuressa rakennuksessa, saksalaisessa talossa, mikä aikoinaan oli kuulunut saksalaisille ritarille. Tämän rakennuksen suuren etupihan vasemmalla puolella on yksikerroksinen talo, jossa aikoinaan asui Charlotte Buff, Goethen Vertherin sankaritar. Sattuman kautta jouduin myöhemmin usein olemaan yötä tässä talossa, kun eräs serkkuni oli Charlotte-Buff-huoneessa opastajana. Myöskin muistan vielä Goethen satavuotissyntymäpäivän vieton (1849), joka tapahtui Vildbacher kaivolla, missä Goethen lehmuskin on. Kaivoa kutsutaan siitä alkaen Goethen kaivoksi. Kymmenen vuotta myöhemmin olin läsnä Schillerin sadannen syntymäpäivän vietossa Salzburgin kaupungin teatterissa.

Muutamien vuosien kuluttua köyhäinkoulu yhdistettiin porvarikouluun ja me olimme nyt vapaaoppilaita; tytöt saivat saksalaisen talon koulutalokseen.

Koulun ja opettajain kanssa sovin yleensä sangen hyvin, mutta en kanttorin kanssa, joka ei ollut suosiolinen minulle. Olin parhaita oppilaita. Tämä sai mittausopin opettajamme, erään pienen, kelpo miehen opettamaan minua sekä kahta toveriani ylimääräisesti ja vihkimään meitä matematiikan salaisuuksiin. Opimme laskemaan logaritmeilla. Laskennon ja mittausopin ohella olivat historia ja maantiede lempiaineitani. Uskontoa, johon minulla ei ollut minkäänlaista halua — eikä äitini, valistunut ja vapaasti ajatteleva nainen, kiussannut meitä sillä kotona — opin vain siitä syystä, että minun täytyi. Tosin olin tässäkin aineessa etevimpäin rinnalla, mutta se ei estänyt minua lausumasta varsinkin

rippikoulutunneilla ylikirkkoherralle vastauksia, jotka eivät ensinkään sopineet kaavaan ja tuottivat minulle pienen nuhdesaarnan.

Muuten oli ylikirkkoherramme sangen kunnian-arvoisa mies eikä suinkaan ulkokullattu. Mutta ohimennen mainittakoon, että tästä huolimatta hänelle tehtiin muutamana päivänä tai paremmin yönä vallaton kolttonen. Vetzlarissa oli siihen aikaan ja taitaa ehkä olla vielä nytkin tapana, että syysmyöhällä tai talvella teurastetut hanhet asetettiin yhdeksi yöksi jäätymään, koska sen otaksuttiin parantavan paistin makua. Hanhi ripustettiin siis tarpeeksi korkealle, tavallisesti ikkunaan. Niinpä ylikirkkoherrallakin. Mutta seuraavana aamuna hanhi oli poissa. Sen sijaan riippui toisena päivänä oven kellonrihmassa sangen puhtaaksi nakerreltu hanhen luuranko, ja siihen oli kiinnitetty lippu, johon oli kirjoitettu seuraava kaunis värssy:

Hyvää huomenta, paras lanko!

Eilen olin lihava, tänään kuten tanko!

Koko Vetzlar nauroi, sillä pienessä kaupungissa tällaiset tapahtumat tulevat nopeasti tunnetuksi. Otaksun, että itse kirkkoherrakin nauroi.

Mutta samalla kuin opin ahkerasti ja olin tiedoissa kaikkialla etunenässä, samoin olin myöskin ensimmäinen useimmissa vallattomuuksissa, jotka ovat välttämättömiä, jopa luonnollisiakin suurempaa liikkumisvapautta nauttiville nuorukaisille. Tämä saattoi minut «siveellisessä» suhteessa huonoon huutoon. Varsinkin olin tässä maineessa kanttorimme kirjoissa, jonka edustettava oli ulkoasiain osasto, toisin sanoen, jonka tuli rangaista syylliset kaikista niistä rikoksista, mitä koululle ilmoitettiin. En

tiedä kuinka hän oli joutunut rehtorin asemasta hoitamaan tätä tehtävää. Ehkäpä hänen virkavuotensa tai hänen lihavuutensa taikka hänen tottumuksensa oikeutti hänet siihen. Hän osasikin erinomaisen sulavasti ja vaikuttavasti heiluttaa pamppua. Vähemmän kipeästi otti, kun hän pienillä lihavilla käsillään löi meitä oikealle ja vasemmalle poskelle, että läiskyi vain. Mutta sellaisenakaan hetkenä en voinut olla ihmettelemättä hänen pieniä lihavia käsiään.

Meidän tavallisimpina leikkipaikkoinamme olivat tuomiokirkon lähin ympäristö, vanha valtakunnan kamari-oikeuden rakennus, jonka suuret huoneet olivat vuosikausia erään ravintoloitsijan varastohuoneina, Kalsmuntin linnanrauniot kaupungin ulkopuolella, kallioalueet Garbenheimin viertotien varrelta — Garbenheimin paikkakunnallakin on muistoja Goethesta — jonka paasista rakensimme itsellemme «linnoituksia», vanha kaupunginmuuri ja ennen kaikkea eräällä ylätasangolla oleva Garbenheimin vahtitorni, josta syksyisin teimme ryöstöretkiä perunamaihin hankkiaksemme perunoita paistettavaksi. Eräänä päivänä meidän täytyi sentähden kestää muutaman talonpoikaisperheen taholta monituntinen piiritys, jonka me kuitenkin voitokkaasti torjuimme. Retkeilyt metsissä ja vainioilla, varsinkin lupa-aikoina, olivat lukemattomat.

Myöskin hedelmäretket, kuten niitä kutsuimme, olivat mielitoimiamme kesäisin ja syksyisin, sillä Vetzlarin ympäristö on hyvin hedelmärikas. Lahn, melkoisen suuri virta, soi kesällä toivotun uintitilaisuuden ja talvella mahdollisuuden luistinurheiluun. Eräässä tällaisessa tilaisuudessa sattui, että veljeni ihan vieressäni putosi heikosti jäätyneeseen reikään ja olisi epäilemättä joutunut jään alle ja hukkunut, ellei hän vaistomaisesti

olisi levittänyt käsiänsä, jotka pidättivät hänet jään partaalle. Eräs toveri ja minä vedimme hänet ylös vedestä ja talutimme hänet Garbenheimerin viertotien kallioille. Täällä hänen täytyi riisua, me lainasimme hänelle omia vaatekappaleitamme, väänsimme hänen vaatteensa ja kuivasimme ne harvinaisen lämpimässä helmikuun auringonpaisteessa. Äiti sai vasta kuukausien kuluttua tiedon toista poikaansa kohdanneesta onnettomuudesta, koska me itse pesimme vaateemme ja paikkasimmekin ne niin hyvin kuin osasimme, salataksemme repeämiä äidin silmiltä.

Vuotta myöhemmin autoin serkkuaani, joka oli muutamia vuosia vanhempi minua, samanlaisessa tilaisuudessa pelastamaan henkensä. Hän oli taitava luiseteliija ja laski eräänä päivänä vinhaa vauhtia Lahnjokea alaspäin ja ohjasi erästä sulkua kohti, jolloin hän ei peilikirkkaalla jäällä huomannut, että sulun edessä oli leveä juova avovettä. Säikäytyneenä huusin hänelle ja käskin kääntymään takaisin. Hän kuulikin. Mutta se oli liian myöhäistä. Kun hän kaarsi kääntyäkseen, upposi hän. Hän piti suonenedontapaisesti kiinni jään reunasta, mutta joka kerta kun hän koetti nostaa jalkaansa jälle, murtui se uudelleen. Nopeasti riisuin kaulastani pitkän kudotun villahuivini, jollaisia silloin yleisesti käytettiin, otin vieressäni seisovalta toveriltani toisen, solmisin molemmat yhteen ja heitin toisen pään serkulleni, joka onneksi sai siitä kiinni. Nyt vedimme hänet verkalleen lujalle jälle. Hän oli pelastettu.

Kanttorin huono käsitys minusta oli vähitellen juurtunut niin syväälle, että hän piti itsestään selvänä, että minä olin osallisena jokaisessa ilkeävaltaisuudessa, mitä sattui. Kun kerran koetin suojella erästä toveria epäoikeutetusta rangaistuksesta ja asetuin välittäjäksi

hänen puolestaan, selitettiin minut ilman armoa kanssarikolliseksi ja rangaistiin, vaikka olinkin aivan syytön.

Mutta kaikissa tapauksissa oli kanttorillamme kyläkin usein täysi syy käydä käräjiä kanssani. Niinpä eräänä päivänä seurasin himmeää halua päästä «kuuluisaksi» ja hakkasin tuomiokirkon sisäänkäytävän punaisiin hiekkakiviaskelmiin näkyvillä kirjaimilla täyden nimeni ja syntymäpaikan sekä -ajan. Luja naula meisselinä ja kivi vasarana olivat työkalut, joita tähän käytin. Kaikki ihmiset, myöskin kanttori, huomasivat luonnollisesti tekoni seuraavana sunnuntaina kirkkoon mennessään. Lopputulos: muutamia korvapuusteja ja kouluun jääminen kolmeksi päivällisajaksi. Tämä merkitsi, että minun oli aamupäivätuntien loputtua oltava iltapäivätuntien alkuun saakka «karsserissa», pääsin siis vasta illalla kotiin ja menetin siten päivällisen. Mutta onneksi oli kanttorilla hellämielinen tytär. Kävellessään sulhasensa rinnalla huomasi hän minut, kun seisoin toista päivällis-aikaa karsserin ikkunassa vaipuneena filosofisiin mietelmiin varpusten vapaudesta, jotka suurissa parvissa melusivat koulun pihalla. Minun kohtaloni liikutti häntä, joten hän kohta hankki isältään minulle täydellisen armahduksen ja tuli itse julistamaan minut vapaaksi ja laskemaan minut vankeudesta. Tämä oli ensimmäinen ja ainoa armahdus, joka elämässäni on osakseni tullut, Jos «ikuisesti-naisellinen» useammin olisi saanut ratkaista kohtaloni, niin luulen, että olisin usein paremmin selvinnyt asioista.

Mutta tulihan minullekin vihdoin ymmärryksen päivä, jolloin sanoin itselleni: nyt sinun toki täytyy alkaa tulla oikeaksi mieheksi. Tämä tapahtui seuraavasti. Vetzlariin majoitetun jääkäripataljoonan majurin poika Moritz v. G. oli ollut toverinani monissa vallatto-

muuksissa. Sitten tuli tutkinto. Ainoa ihminen, joka oli ulkopuolelta kuuntelijana, oli majuri G., jättiläinen ruumiiltaan. Tutkinto oli lopussa ja luettiin arvolauseita. Näitä annettiin kummallista kyllä, yksinomaan käytöksestä. Kaikki luokan oppilaat olivat jo saaneet arvolauseensa, ainoastaan Moritz v. G. ja minä olimme jälellä. Me ainoat saimme arvolauseen viisi, siis huonoimman mitä oli. Isä majurin kasvot eivät värähtäneetkään, mutta minulla on syytä otaksua, että kotona ei Moritsille oltu suopeita. En nähnyt häntä enää sen päivän perästä, hän joutui heti tämän tapahtuman jälkeen kadettikouluun. Yhdeksänkymmenluvulla kuulin, että hän oli ylhäisessä sotilasvirassa K:ssa. Hänen häijy poikaluontonsa oli siis vahingoittanut häntä yhtä vähän kuin minua.

Siitä hetkestä alkaen minusta tuli säännöllinen, toisin sanoen en tehnyt enää mitään, mikä olisi tuottanut minulle rangaistuksia. Niinpä sainkin seuraavassa tutkinnossa arvonumeron kolme, ja sitä seuraavassa, viimeisessä, johon otin osaa, ykkösen. Jos silloin olisi riippunut luokan äänestyksestä, niin olisin myöskin saanut toisen jaettaviksi langenneista palkinnoista. Kun rehtori aikoi mainita toisen palkinnonsaajan nimen, huusi koko luokka minun nimeäni. Mutta rehtori arveli, että olin tosin sangen paljon parantunut, mutta en siinä määrässä, että minulle voitaisiin antaa palkinto. Niinpä astuin palkitsemattomana elämään.

* * *

Meidän aineellinen toimentulomme ei voinut parantua Vetzlarissa. Äidillääni ei ollut minkäänlaista oikeutta saada eläkettä. Ainoa avustus, jonka hän myöhemmin sai valtiolta, oli 15 hopeagroshenia kuukau-

dessa meille kummallekin pojalle. Tämä myönnettiin hänelle sentähden, että hän oli ensimmäisen miehensä kiellosta huolimatta ilmoittanut meidät molemmat pyrkijöiksi sotilas-orpokotiin Potsdamissa. Hätä käski hänet siihen. Hän oli tosin perinyt tällä välin kuolleelta äidiltään viisi tai kuusi maapalstaa, jotka olivat mitä erilaisinta maata ja hajallaan Vetzlarin ympäristöllä. Ja hänen oli puutteen pakottamana täytynt jo myydä useampia niistä voidakseen elää. Mutta tämä myyminen oli hänestä hyvin vaikeaa. Hänen hyörimisensä ja pyörimisensä tarkoituksena oli koettaa säilyttää vielä jäljellä oleva omaisuus meille, jotta emme astuisi aivan tyhjin käsin maailmaan. Omasta äidistäni olen kokenut, mitä äiti voi uhrata lastensa hyväksi.

Äitini oli muutamia vuosia ommellut lankomiehelleen — eräälle hansikkaantekijälle — valkoisia, nahkaisia sotilashansikkaita, 6 kreutseria eli noin 20 pfennigiä pari. Hän ei voinut päivässä saada valmiiksi enempää kuin yhden parin. Tämä ansio oli elämiseen liian pieni, kuolemaan liian suuri. Ja tästäkin työstä hänen täytyi luopua muutaman vuoden kuluttua, sillä häneenkin oli tällä välin tarttunut keuhkotauti, joka teki viime vuosina kaiken työskentelyn mahdottomaksi. Minun täytyi vanhimpana ottaa huolekseni pienen kotimme, tuvan ja kamarin hoito. Minun oli keitettävä kahvi, siivottava kamari ja tupa sekä pestävä ne arkipäivinä; minun täytyi puhdistaa tina- ja läkkiastiat, tehdä vuoteet jne.; kaikki toimia, joiden osaamisesta minulla oli myöhemmin käsityöläisnuorukaisena ja valtiollisena vankina sangen paljon hyötyä. Kun äitini ei myöhemmin enää kyennyt keittämäänkään, kävimme me veljeni kanssa päivällisellä tätien luona, jotka ilmoittivat olevansa valmiit tähän rakkaudentyöhön. Äidille noudimme vuoro-

tellen paremmassa asemassa olevista eri perheistä sen hiukkasen ruokaa, mitä hän tarvitsi.

Parantaakseni edes jossakin määrässä asemaamme päätin ruveta keilapojaksi. Koulun päätyttyä menin erään ulkoravintolan keilaradalle asettelemaan keiloja pystyyn. Sieltä tulin kotiin tavallisesti vasta kello kymmenen tienoissa illalla, sunnuntaisin paljoa myöhemmin. Mutta alituisesta kumartumisesta tuli selkäni niin kipeäksi että tulin joka ilta valittaen kotiin. Minun täytyi luopua tästä toimesta. Eräs toinen työ, johon me molemmat pojat otimme osaa, oli perunain nostaminen syksyisin erään tätimme pelloilla. Kun oli sumuista, märkää ja kylmää, ei ollut hauskaa tointa työskennellä perunapelloilla seitsemästä aamulla pimeään tuloon saakka. Mutta palkkiona houkutteli meitä suuri perunasäkki talveksi, ja sen lisäksi me saimme joka aamu pelloille mensesämme kiihotukseksi suuren palasen luumukakkua, josta kumpikin pidimme kiihkeästi.

Kun minä olin kolmannellatoista ja veljeni kakkennellatoista ikävuodella, tuli sotilas-orpolasten kodista ilmoitus, että veljeni voi saada siellä paikan. Minut oli lääkärintarkastuksen perustuksella julistettu ruumiillisesti liian heikoksi. Mutta nyt äitini menetti rohkeutensa; hän tunsii loppunsa lähenevän eikä luullut voivansa ottaa edesvastuulleen, että veljeni kaksivuotisen sotilaskasvatuksen palkaksi joutuisi yhdeksäksi vuodeksi sotilaspalvelukseen. «Jos tahdotte ruveta sotilaisiksi, niin menkää myöhemmin vapaaehtoisesti, se ei ole minun vastuullani», sanoi hän meille. Siten raukesi veljeni meno sotilasorpolaan, johon minä en silloiseksi surukseni voinut päästä.

Levottomat vuodet 1848 ja 1849 herättivät minussa vilkasta lapsellista mielenkiintoa. Wetzlarin asu-

kasten enemmistö oli kaupungin perinnäistaruille uskollisena tasavaltaihmisenä. Tämä mieliala siirtyi koulu-nuorisoonkin. Kun kerran väittelimme valtiollisista katsantokannoista, kuten koulupoikain keskuudessa on tapana, kävi selville, että ainoastaan yksi toverini ja minä olimme kuningasmielisiä. Sentähden saimme kumpikin selkäämme. Kun siis valtiolliset vastustajani ovat loukkautuneita «isänmaanvastaisten» mielipiteitteni tähden, koska yksinvalta ja isänmaa ovat heidän mielestään sama asia, niin voivat he mainitusta tosiseikasta ehkäpä mielihyvikseen huomata, että minä olen kärsinyt isänmaan puolesta jo silloin, kuin heidän isänsä ja iso-isänsä vielä keväisessä viattomuudessaan kuuluivat isänmaan-vastaisiin. Rheinin maakunnassa ainakin oli suurin osa asukkaita siihen aikaan mielipiteiltään tasavaltalaisia.

Äitini elämän jokapäiväiseen yksitoikkoisuuteen tuotti tämä aika lyhyen vaihtelun silloin kuin se viiden-nenkolmatta jalkaväkirykmentin pataljoona, jossa isäni oli palvellut, viipyi lyhyen aikaa Wetzlarissa, luullakseni palatessaan Badenin sotaretkeltä. Siinä oli vielä joukko aliupseereja, jotka tunsivat äitini entisiltä ajoilta. Nämä kävivät nyt luonamme. Heidän hartaista pyynnöistään suostui äitini laittamaan heille päivällistä. Voittoa hän tuskin sai siitä puuhasta. Kuulin eräänä päivänä, kuinka kaksi vierasta keskustelivat portailta poismennessään ja kiittelivät ruokaa, mutta ihmettelivät, että äitini voi antaa sitä niin halvalla.

Talonpoikain levottomuudet, joita näinä vuosina oli Wetzlarin piirissä, olivat meistä pojista peräti hauskoja. Talonpoikien suoritettavina oli vielä silloin joukko feodaliajalta perittyjä velvollisuuksia. Kun kaikki haaveilivat vapautta ja yhdenvertaisuutta, tahtoivat hekin nyt päästä vapaiksi tästä taakasta. He kokoontuivat siis

tuhatlukuisina yhteen ja marssivat Braunfelsiin Solms-Braunfelsin ruhtinaan linnan edustalle. Kulkueen etupäässä kannettiin tavallisesti suurta musta-valkoista lippua merkinä siitä, että tahdottiin kyllä olla preussiläisiä, mutta ei braunfelsiläisiä. Muutamilla joukosta oli aseina erilaisia kivääreitä, mutta suurimmalla osalla viikatteita, lanta- ja heinähankoja, kirveitä jne. Kulkueen perässä, joka uudistui monta kertaa, mutta päättyi aina ilman verenvuodatusta, marssi tavallisesti Wetzlarin majoitusväki, suojellakseen ruhtinasta, ellei hän jo sitä ennen ollut mennyt matkoihinsa.

Wetzlarilaisissa säilyi vielä kauan vastustava mieli-ala. Kun Preussin prinssi, sittemmin keisari Wilhelm I, tuli tarkastusmatkalle Wetzlariinkin vuonna 1849 tai 1850 kenraali v. Hirschfeldin seurassa, joka silloin oli kahdeksannen rheiniläisen armeijaosaston päällikkö, heitettiin hänen vaunujansa portin ulkopuolella loalla. Eräs minun sukulaiseni, joka oli muutamassa tilaisuudessa viehättynyt osalliseksi meteliin, tuomittiin kahdeksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Porvarikaartia kohtaan, joka levottomuusvuosina syntyi Wetzlariinkin, tunsin ainoastaan halveksumista, vaikka useampia sukulaisistani kuului siihen. Tämä johtui siitä huonosta sotilaallisesta ryhdistä, mitä he osottivat harjoituksissaan. Taantumuksen palatessa tämä kaarti hävisi.

* * *

Vuosi 1853 teki minut ja veljeni orvoiksi. Kesäkuun alussa äitini kuoli. Hän katsoi sankarillisesti kuolemaa silmiin. Kun hän kuolinpäivänsä iltapuolella tunsimme hetkensä lähestyvän, lähetti hän meidät kutsuun sisariansa. Syytä hän ei ilmoittanut. Kun sisaret tulivat, lähetettiin meidät ulos tuvasta. Synkein mielin

istuimme tuntikausia portailla ja odotimme, mitä oli tapahtuva. Vihdoin seitsemän ajoissa illalla sisaret tulivat tuvasta ja ilmoittivat meille, että äitimme oli juuri kuollut. Vielä samana iltana meidän täytyi kerätä tavaramme ja seurata tätejä, saamatta enää nähdä kuollutta äitiämme.

Äitiparallani oli ollut sängen vähän hyviä päiviä avio- ja leskielämässään. Häneltä kuoli kolmessa vuodessa kaksi miestä sekä sen lisäksi kaksi lasta, paitsi veljeäni myöskin eräs sisar, joka oli syntynyt ennen minua ja jota minä en ollut koskaan tuntenutkaan. Meidän kahden veljeksensä kanssa hän oli saanut taistella monta kertaa vaikeita sairaudentapauksia vastaan. Minä sairastuin vuonna 1848 lavantautiin ja häilyin monta viikkoa elämän ja kuoleman välillä. Muutamia vuosia myöhemmin sairastuin erääseen vaikeaan onnuttavaan hermotautiin, mutta pelastuin siitä tervein jäsenen. Veljeni putosi yhdeksävuotiaana, leikkiessään eräässä ladossa, ylimmäiseltä portaalta savilattialle, saaden haavan päähänsä ja aivotärähdyksen. Hänkin pelastui häidin tuskin kuolemasta. Äitini itse sairasti ainakin seitsemän vuotta keuhkotautia. Suurempia suruja ja ahdistusta lienee kellekään äidille tuskin sattunut.

Minä jouduin nyt tätini luokse, jolla oli perintövuokralla muuan vesimylly Wetzlarissa. Veljeni tuli toisen tädin luokse, jonka mies oli leipuri. Minun täytyi nyt ryhtyä ahkeraan työhön myllyssä. Minusta oli erityisen hauskaa kuljettaa kahdella tätini aasilla jauhoja maaseudun talonpojille ja ottaa heiltä vastaan viljaa. Mieluisinta kuitenkin oli, kun sain vain vähän käyttöä palatessani, sillä silloin voin ratsastaa toisella aasilla kaupunkiin. Tähän taipuikin musta aasimme, joka oli sängen sävyisä eläin, mutta harmaa, joka oli nuori ja tulinen,

ajatteli toisin. Sillä oli ilmeisesti jonkunlaista luokkatietoisuutta, sillä paitsi tavallista kuormaansa ei se kärsinyt ketään vierasta selässään. Kun minä siitä huolimatta eräänä päivänä nousin sen selkään, lähti se heti juoksuun, painoi päänsä etujalkojen väliin ja heitti takajalkansa ilmaan. Ennenkuin huomasinkaan, lensin kauniissa kaaressa maantien ojaan. Onneksi en kuitenkaan loukkaantunut. Aasi oli saavuttanut tarkoituksensa, minä jätin sen siitä pitäen rauhaan.

Paitsi kahta aasia, oli tädilläni hevonen, useampia lehmiiä, joukko sikoja ja monta kymmentä kanaa. Ja kun hän harjoitti myöskin maanviljelystä, niin ei työstä ollut puutetta, vaikka hänellä oli, paitsi poikaansa, palveluksessaan myllyrenki ja piika. Kun ei rengillä satanut olemaan aikaa, täytyi minun puhdistaa hevonen sekä aasit, ja usein myöskin ratsastaa hevosta uittamaan. Kanatarhan hoito oli tykkänään minun toimenani. Minun täytyi pitää huoli niiden ruuasta, kerätä munat peleistä tai muualta, mihin niitä oli munittu, ja puhdistaa koppi. Näissä toimissa kului aika ja tuli pääsiäinen v. 1854. Minun oli lähdeävä koulusta, tapahtuma, jota en suinkaan odottanut iloisin mielin. Mieluummin olisin jäänyt kouluun.

Oppi- ja vaellusvuodet.

«Mille alalle sinä nyt aiot antautua?» kuului kysymys, jonka holhoojani, eräs enoni, lausui minulle. «Haluaisin tutkia vuoriteollisuutta!» «Onko sinulla tutkimiseen rahaa?» Tämä kysymys lopetti haaveeni.

Haluni tutkia vuoriteollisuutta johtui siitä, että rautamalmin tuotto Wetzlarin seuduilla oli tavattomasti lisääntynyt sen jälkeen kuin Lahn oli viisikymmenluvun alkupuolella saatu laivaliikkeelle avatuksi aina Wetzlariin saakka. Sitä ennen olivat rautamalmiaarteet olleet melkein arvottomia kaivosaukkojen edessä, sillä korkeat kuljetuskustannukset tekivät malmin käyttämisen sangen vähän tuottavaksi. Kun ei vuoriteollisuudesta voinut tulla mitään, päätin ruveta sorvariksi. Hylkäsin erään levyseppämestarin tarjouksen tulla hänen luokseen oppiin; mies oli minusta vastenmielinen sekä sen lisäksi juomarin kirjoissa. Sorvariksi rupesin siitä yksinkertaisesta syystä, että erään äitini ystävättären mies oli sorvari-mestari sekä kelpo miehen maineessa kaupungissa, ja voin otaksua, että hän ottaa minut oppiin. Niin kävikin. Perustelu, jonka nojalla hän suostui pyyntööni, oli kylläkin kummallinen. Hän sanoi vaimonsa kertoneen, että olin kirkossa suorittanut sangen hyvin uskonnollisen kuulustelun ripilläkäyntiä varten, joten hän otaksui, että olin muissakin suhteissa käyttökelpoi-

nen mies. Tosin minä en ollutkaan tuhma, mutta minun täytyisi valehdella, jos tahtoisin väittää sorvarin ammatissa tulleeti taiteilijaksi. Sellaisiakin oli, ja mestarini kuului heihin, mutta minä en ole kaikesta vaivannäöstäni huolimatta kohonnut keskinkertaista korkeammalle, joka ei kumminkaan estänyt minua kolmea vuotta myöhemmin, oppiaikani päättyessä, saamasta ensimmäistä palkintoa sällinäytteestäni.

Ruumiillinen heikkouteni vaikutti sielullisiin kykyihini. Olin tavattoman heikko nuorukainen, johon seikkaan lienee puuttuva ravintokin vaikuttanut. Niinpä oli illallisenamme aivan monet vuodet joka päivä ainoastaan pienoinen kappale leipää, jonka päälle siveltiin ohuelta voita tai hedelmämuhennosta. Jos valitimme — ja me valitimme joka päivä, että meillä oli vielä nälkä — niin äiti vastasi säännöllisesti: säkki täytyy useinkin panna kiinni, vaikka se ei vielä olekaan täysi. Ja patukkakin oli aina saatavilla. Tällaisissa oloissa on ymmärrettävissä, että leikkasimme salaa kappaleen leipää, jos vain voimme. Mutta sen äitini havaitsi heti, eikä rankaisu jäänyt tulematta. Eräänä päivänä olin taas tehnyt tämän rikoksen. Huolimatta kaikesta vaivannäöstäni, jonka olin uhrannut jäljitelläkseni äitini sileää leikkausta, havaitsi hän illalla tämän. Hänen epäluulonsa kohdistui, tiesi mistä syystä, veljeeni, joka heti sai pari iskua isän peruihin kuuluvan pitkän konttoriviiivottimen leveällä puolella. Veljeni väitti vastaan ettei hän ole syyllinen. Mutta sen äitini katsoi valheeksi, ja niin hän sai toisen annoksen. Nyt tahdoin ilmoittautua syylliseksi, mutta silloin johtui mieleeni, että sehän olisi mieletöntä; veljeni oli iskuista päässyt, ja minä olisin todennäköisesti saanut vielä enemmän kuin hän. Tällä tavoin lohduttelin veljeänikin, kun hän myöhemmin

moitti minua siitä, etten ollut ilmoittanut olevani syyllinen. On käsitettävissä, että vuosikausia oli ihanteenani saada kerran syödä kyllikseni voileipää.

Mestari ja hänen vaimonsa olivat arvossapidettyä kelpo väkeä. Minulla oli täysihoito talosta, ruoka olikin hyvää, vaan sitä ei ollut liian runsaasti. Oppini oli ankara ja työpäivä pitkä. Se alkoi aamulla kello 5 ja kesti kello seitsemään illalla ilman ainoatakaan lomaa. Sorvipenkin äärestä mentiin syömään ja syömästä penkin ääreen. Heti kun olin noussut ylös aamulla, täytyi minun noutaa mestarin rouvalle neljä kertaa kahdella ämpärillä vettä viiden minuutin matkan päässä olevasta kaivosta, työ, josta sain viikossa neljä kreutseria eli 14 pfennigiä. Tässä kaikki ne taskurahat, mitä minulla oppiaikana oli. Harvoin sain mennä ulos viikolla, iltasella en tuskin koskaan enkä ilman erityistä lupaa. Samoin oli laita sunnuntaisin, joka oli meidän tärkein myyntipäivämme, koska maalaiset silloin tulivat kaupunkiin ja ostivat piippuja j. n. e. sekä teettivät korjauksia. Iltapäivällä tai illalla pääsin sitten ulos pariksi kolmeksi tunniksi. Lienen ollut tässä suhteessa lujimmalla oleva oppipoika koko Wetzlarissa, ja usein itkin kiukusta, kun näin ystäväni ja tovereitteni kauniina sunnuntaipäivinä menevän kävelemään, ja minun täytyi seisoa myymälässä odottamassa ostajia ja puhdistamassa talonpoikien likaisia piippuja. Sen jälkeen kuin en enää käynyt sunnuntaikoulua, sallittiin minun sunnuntaisin aamupäivällä mennä kirkkoon. Mutta kirkkoa en ihailut. Käytin siis tilaisuutta pyörähtääkseni kirkon aikana muualla. Mutta voidakseni olla turvassa ja välttääkseni yllätyksiä, otin aina selon siitä, mikä virsi veisattiin ja kuka pappi saarnasi. Eräänä iltana kumminkin sallimus saavutti minut. Illallista syötäessä mestari kysyi, olinko ollut

kirkossa. Rohkeasti vastasin: olin! Hän kysyi edelleen: mikä virsi veisattiin. Minä sanoin numeron, mutta huomasi kauhukseni, että molemmat tyttäret, jotka myöskin istuivat pöydässä, voivat tuskin hillitä nauruaan. Ja kun kolmanteenkin kysymykseen: kuka pappi saarnasi? vastasin väärin, purskahtivat he ääneensä nauramaan. Olin joutunut ansaan. Olin käynyt kirkon ovella liian varhain, jo ennen kuin lukkari oli asettanut uudet numerot, ja papin nimestä olin saanut väärät tiedot. Mestari arveli kuivasti: näkyy ettet sinä tarvitse kirkonkäyntiä, saat siis pysyä vast'edes kotona. Siten meni melkoinen osa vapauttani.

Aloin sitä suuremmalla innolla lukea kirjoja. Luin niitä valikoimatta, luonnollisesti enimmäkseen romaaneja. Koulussa olin jo käyttänyt etevämmyyttäni toverien rinnalla, joita autoin tehtävien suorittamisessa tai sallin heidän jäljentää ne, saaden heiltä palkkioksi lukeakseni kirjoja, joita heillä oli. Siten luin esim. Robinpoika Crusoen ja Setä Tuomon tuvan. Nyt käytiin muutamia pfenningini saadakseni lainakirjastosta kirjoja. Eräs lempikirjailijoitani oli Hackländer, jonka Sotilas-elämä rauhanaikana oli omiaan jossakin määrin jäädyttämään innostustani sotalaitokseen. Edelleen luin Valter Scottia ja Ferdinand Stollen, Luise Mühlbachin jne. historiallisia romaaneja. Isän perintönä oli meille pelastunut muutamia historioita. Niinpä eräs kirja, joka sisälsi aivan erinomaisen lyhyen esityksen Kreikan ja Rooman historiasta. Tekijän nimen olen unhottanut. Samoin muutamia kirjoja Preussin historiasta, luonnollisesti viranomaisten oikeiksi leimaamia, joiden sisältö oli muistissani niin tarkoin, että voin tarkalleen luetella kaikki brandenburgilais-preussiläisiä ruhtinaita, kuuluisia kenraaleja, taistelupäiviä jne. koskevat aika-

määrät. Tuskallisesti odotin oppiajan loppua, minun harras haluni oli syökyä koko maailman halki.

Samana päivänä, jolloin oppiaikani oli lopussa, kuoli mestarini, hänkin keuhkotautiin, joka silloin suorastaan raivosi Wetzlarissa. Täten jouduin siihen harvinaiseen asemaan, että minusta tuli liikkeen johtaja samana päivänä, jolloin olin tullut sälliksi. Toista sälliä ei ollut, eikä liioin poikaa, joka olisi voinut jatkaa liikettä. Niinpä mestarin rouva päätti myydä tavarat vähillessen loppuun ja lakkauttaa liikkeen. Emäntäni puolesta, joka oli silmiinpistävän kaunis ja ikäänsä nähden tavattoman komea rouva ja joka aina kohteli minua hyvin, olisin mennyt vaikka tuleen. Osoitin hänelle nyt alltiuttani siten, että tein työtä ylitse voimieni. Touko-kuusta elokuuhun nousin ylös auringon noustessa sekä tein työtä kello yhdeksään ja kauemminkin. Tammi-kuun lopulla 1858 oli liike selvitetty ja minä varustauduin vaeltamaan. Sanoessani emännälleni hyvästit, antoi hän minulle palkkani lisäksi vielä taalerin matkarahaa.

Helmikuun 1 päivänä läksin kovassa lumipyryssä jalkaisin matkalle. Veljeni, joka oli puusepän opissa, saattoi minua noin tunnin matkan. Hyvästellessämme hän puhkesi kiihkeään itkuun, tunteenpurkaus, jota en ollut hänessä koskaan huomannut. Olinkin nyt näkevä hänet viimeisen kerran. Kesällä 1859 sain tiedon, että hän oli kuollut kolme päivää kestäneeseen ankaraan nivelreumatismiin. Siten olin viimeinen perheestämme.

Lähimpänä päämääränäni oli Frankfurt am Main. Langgönsistä alkaen kuljin rautateitse, joten tulin jo saman päivän illalla Frankfurtiin, jossa poikkesin Prinssi Kaarlen majalaan. Työhön en halunnut vielä ruveta, ja niinpä siirryin pari päivää myöhemmin junalla Heidelbergiin. Vaunuissa, joissa matkustin, oli lasiruutu-

jen asemasta parkkumiverhot, jotka voitiin vetää kiinni. Silloin oli vielä käytännössä passipakko, toisin sanoen käsityöläisnuorukaisilla tuli olla vaelluskirja, johon poliisiviranomaiset merkitsivät — tarkistivat — ne matkat, joita he halusivat kulkea. Kellä ei ollut tällaista tarkistusta, joutui rangaistavaksi. Monissa kaupungeissa, muiden muassa Heidelbergissä, oli sen lisäksi tähän aikaan voimassa määräys, että käsityöläisnuorukaisten oli kello kahdeksan ja yhdeksän välillä aamulla tultava poliisilaitokseen lääkärin tutkittavaksi, etupäässä tarttuvien ihotautien vuoksi. Joka laiminlöi tämän tarkastustunnin, hänen tuli siirtää matkansa seuraavaan päivään. Niin kävi minunkin, koska en tuntenut tuota määräystä ja tulin poliisivirastoon liian myöhään.

Heidelbergistä vaelsin jalkaisin Mannheimiin ja sieltä Speieriin, jossa sain työtä. Kohtelu oli hyvä, ruoka samoin, ja sitä oli riittävästi, mutta sen sijaan täytyi nukkua verstaassa, jonka yhdessä nurkassa oli vuode. Samoin kävi minulle myöhemmin Freiburgissa.

Tähän aikaan oli käsityöläisten keskuudessa vielä yleisesti tapana, että sällit olivat mestarin ruuassa ja asuivat heidän luonaan. Ja asunto oli usein huono. Palkkakin oli alhainen, se oli, paitsi ruokaa, 1 guldeni 2 kreutseria, noin 2 Saksan markkaa, viikossa. Kun valitin sitä, arveli mestarini: ei hänkään ole saanut enempää ensimmäisessä työpaikassaan muilla paikkakunnilla. Se lienee ollut viisitoista vuotta aikaisemmin.

Heti kun kevät tuli, en enää voinut pysyä verstaassa. Huhtikuun alussa läksin uudelleen «valsamaan», kuten vaeltamista kutsuttiin ammattikielellä. Marssin Pfalzin lävitse Landaun kautta Germersheimiin ja Rheinin ylitse takaisin Karlsruheen sekä maanteitse Baden-Badenin, Offenburgin ja Lahrin kautta Freibur-

giin, jossa taas ryhdyin työhön. Sinä kevännä oli räätälinapulaisten kysyntä tavattoman suuri, ja kun minä marssin sangen kevyesti ja vastasin ulkomuodoltani kaikkia niitä kuvitteluja, mitä räätälinsälleistä oli, puhutelivat räätälimestarit tällä matkalla minua usein jo kaupungin porttien ulkopuolella uskoessaan minussa näkevänsä riistämisenä kohteen. Monet eivät tahtoneet uskoa, etten ole räätäli, toiset taas pyysivät anteeksi, että olivat luulleet minua sellaiseksi, «koska näytin ihan räätäliltä.»

Freiburgissa vietin sangen suloisen kesän. Freiburg on asemansa puolesta eräs Saksan kauneimpia kaupungeita; sen metsät ovat lumoavat, Linnanvuori on ihana kappale maata, ja kymmenet erinomaisessa ympäristössä olevat paikat houkuttelevat huvimatkoille lähiseuduille. Mutta minulta puuttui samanmielisten nuorten ihmisten seuraa, johon olisin voinut liittyä. Siihen aikaan ei ollut minkäänlaista yhteyttä ammattiverien kesken. Ammattikuntalaitos oli lakannut eikä uusia ammattiyhdistysjärjestöjä vielä ollut. Ei myöskään ollut valtiollisia yhdistyksiä, joihin työntekijä olisi voinut liittyä. Taantumus vallitsi vielä kaikkialla Saksassa. Minulla ei ollut halua eikä rahaa liittyä puhtaisiin huvitteluyhdistyksiin. Silloin sain kuulla puhuttavan katolisesta sälliyhdistyksestä, jolla oli oma kokoustumishuoneensa Karlsplatzin varrella. Kun olin hankkinut varmuuden siitä, että muutakin uskontoa olevat pääsivät jäseniksi, liityin siihen, vaikka olinkin protestantti.

Olen myöhemminkin, niin kauan kuin olin Etelä-saksassa ja Itävallassa, kuulunut jäsenenä Freiburgin ja Salzburgin katolisiin sälliyhdistyksiin, enkä ole sitä kätunut. Kulttuuritaistelua ei siihen aikaan vielä onneksi ollut. Sentähden näissä yhdistyksissä vallitsikin silloin

täysi suvaitsevaisuus toisuskaisia kohtaan. Yhdistyksen esimiehenä oli aina pappi. Freiburgin yhdistyksen puheenjohtajana oli tuo myöhemmin kulttuuritaistelussa sangen tunnetuksi tullut professori Alban Stolz. Jäseniä edusti jäsenten valitsema sällivanhin, joka oli esimiehen jälkeen tärkein henkilö. Toisinaan pidettiin esitelmiä, annettiin opetusta eri aloilta, niinpä esimerkiksi ranskankielessä. Yhdistykset olivat siis jonkunlaisia sivistysyhdistyksiä; minkälaisiksi nämä sälliyhdistykset ovat myöhemmin muodostuneet, en voi sanoa. Kokoushuoneessa oli joukko tosin katolisia lehtiä, mutta voihan niistä kumminkin nähdä, mitä maailmassa tapahtui. Tämä oli pääasia minulle, joka jo viimeisinä kouluvuosinani sekä sittemmin oppivuosina, jolloin Krimin sota syttyi, olin innokkaasti seurannut politiikkaa.

Seurustelun tarve samanikäisten ja eteenpäin pyrkivän nuorten henkilöitten kanssa tuli myöskin tyydytetyksi täällä. Omituisena aineksena yhdistyksissä olivat «kappalaiset», jotka nuorina ja elämänhaluisina olivat iloisia, saadessaan liittyä yhteen samanikäisten ainesten kanssa. Olen muutamia kertoja viettänyt mitä hauskimman illan sellaisten nuorten kappalaisten kanssa. Sellaisen illan vietin muun muassa Münchenissä, kun kävin sälliyhdistyksen talossa ja asuin siellä paluumatkalla Salzburgista maaliskuun alussa 1860. Kun sälliyhdistyksen jäsen lähti paikkakunnalta, niin hän sai mukaansa vaelluskirjan, joka laillistutti hänet käyttämään sälliyhdistyksiä ja kääntymään kirkollisiin herroihin, jos hän tahtoi nauttia niiden apua. Minulla on vieläkin hallussani sellainen kirja. Sen ensimmäiselle sivulle on kuvattu pyhä Josef, Kristuslapsi sylissään. Pyhä Josef on sälliyhdistysten suojeluspyhimys. Niiden perustajaan, kirkkoherra Kolpingiin, joka oli silloin Kölnissä

ja ellen erehdy, oli itse ollut nuoruudessaan suutarinsälli, tutustuin Freiburgissa, jossa hän kerran piti esitelmän.

Syyskuu houkutteli minut vaeltamaan edelleen. Jätin Freiburgin ja marssin mitä kauniimman ilman vallitessa Helvetinlaakson lävitse Schwarzwaldin kautta Neustadtiin, Donaueschingeniin ja Schaffhauseniin. Näinä päivinä tarjoutui komea näytelmä, kun taivaalla näkyi jo iltapäivillä suuri pyrstötähti — Donatin komeetta — joka säihkyi harvinaisen kirkkaana, perässään tavattoman pitkä häntä. Siihen aikaan oli Schwarzwald vielä täydessä komeudessaan ja ihanuudessaan. Vuosikymmentä myöhemmin ovat kirveet ja sahat kaatanee ja pilkkoneet suuria aloja mitä uljainta metsää. Nykyaikainen kehitys vaatii sen.

Sveitsissä en uskaltanut viipyä. Hallitus oli silloin kieltänyt preussiläisten käsityöläisnuorukaisten oleskelun Sveitsissä. Olihan Neuenburgin riita päättynyt vasta vuosi sitten Preussin hallitukselle epäedullisesti. Sitäpaitsi käsityöläisnuorukaiset olisivat siellä voineet omaksumaa tasavaltalaisia aatteita, ja sehän oli valtiollisen järjestyksen säilyttämiseksi estettävä. Kun keväällä 1858 pyysin Preussin lähetystöltä Karlsruheessa lupaa saada oleskella Sveitsissä, evättiin se minulta yllämainitun kiellon perustuksella.

Sentähden kuljin Sveitsin puolta Konstanziin ja menin laivalla Bodenjärven yli Friedrichshafeniin, jolla matkalla vallitsevassa myrskyssä tulin merikipeäksi. Friedrichshafenista marssin jalkaisin Ravensburgin, Biberachin, Ulmin ja Augsburgin kautta Müncheniin. Württembergissä oli siihen aikaan kaupungeissa sellainen järjestelmä, että vaeltavat käsityöläisnuorukaiset saivat niinkutsutun kaupunginlahjan, joka tavallisesti oli

kuusi kreutseria, jotta he eivät kerjäisi. Minä perin tunnollisesti tämän lahjan kaikkialta.

Ulmista alkaen minuun liittyi iloinen tyrolilainen, joka näytti teurastajalta, mutta oli räätäli. «Berliniläisen» asemasta hänellä oli sotilasreppu seljässä, ja kun hänellä sen lisäksi oli liinainen mekko, näytti hän omituiselta. Kun rahamme olivat vähissä, ja kun kerjäämistä ei milloinkaan ole pidetty häpeänä käsityöläisnuorukaisille, verotimme me jotenkin usein kyliä, joiden kautta kuljimme. Eräänä päivänä olimme taas laatineet muutamassa kylässä sotasuunnitelman. «Sinä otat vasemman puolen, minä oikean», sanoimme. Kun tulin erääseen taloon ja pyysin, antoi tytär lahjan ohella minulle sen neuvon, että olisin varuillani, santarmi oli lähistöllä. Otin tämän varteen, enkä pyytänyt enää. Mutta kun näin kylän ulkopuolella, tosin toisella puolen tietä, komean talon, jonka asukkaat päältä nähden voivat auttaa kahtakin käsityöläisnuorukaista, en voinut vastustaa kiusausta, vaan poikkesin sinne. Onneksi katselin taloa vielä kerran ulkopuolelta, ennenkuin nousin sen kuusi tai seitsemän kiviporrasta, ja silloin huomasin hämmästykseni oven yläpuolella kilven, jossa seisoi: Kuninkaallinen Baierin santarmiasema. Minä menin hurskaan näköisenä ohitse ja asetuin päivänpaisteeseen maata eräälle niitylle, odottaakseni matkatoveriani.

Tämä tulikin vihdoin ja marssi suoraa päätä samaan taloon, joka olikin hänen osakseen tulleella puolella tietä. Katselematta sitä ulkopuolelta astui hän portaille ja meni sisään. Tunnustan, että tällä hetkellä sain todellisen naurutaudin. Muutaman sekunnin kuluttua tyrolilainen tuli kuten ammuttuna ovesta ulos, loikkasi yhdellä ainoalla pitkällä hyppäyksellä yli kaikkien por-

ras-askelten ja juoksi pois, minkä koivet kannattivat. Kun nauraen kysyin, mitä oli tapahtunut, kertoi hän, että hän oli tullut suoraan kyökkiin, josta oli tuoksunut sangen hyvä haju. Mutta siellä oli ollut santarmi paitahihhasillaan ja kysyä tiuskaissut häneltä mitä hän haki. Hän oli luonnollisesti käsittänyt aseman heti ja lähtenyt täyttä lentoa talosta.

Seuraavan päivän iltapuolella tulimme Dachauhin. Matkatoverini ehdotti siellä, että meidän kummankin olisi käytävä katsastelemassa räätälimestareita, jonka minä voin sangen hyvin tehdä, koska kaikki pitivät minua räätälinä. Tässä olkoon mainittu, että ammatin mestarien luona kierrettäessä saatiin lahjoja tavallisesti paljoa runsaammin kuin kerjäämällä. Tuumasta toimeen. Varovaisuuden vuoksi annoin tyrolilaisen mennä edellä. Pian näkyikin, että tämä oli viisas menettely. Menimme erään talon portaille ja soitimme mestarin ulos. Heti kun tyrolilainen sanoi: kaksi matkustavaa sälliä pyytävät lahjaa, vastasi mestari: sepä hauskaa, tarvitsen teidät kumpaisenkin, antakaa minulle vaelluskirjanne. Jos hän sai kirjamme käsiinsä, olivat orjankahleet valmiit, sillä silloin meidän täytyi ryhtyä työhön. Kun tyrolilainen viivytellen kaiveli kirjaansa taskustaan, tein minä koko käännöksen ja juoksin pitkin harppauksin portaita alas sekä ulos kaupungille. Olin pahoillani että menetin tyrolilaisen matkakumppanini, hän oli ollut hyvä toveri ja hauska seuramies.

Dachausta kulki siihen aikaan aivan suora, tuuheiden poppelien molemmin puolin reunustama tie Müncheniin. Näköalan taustan sulki Münchenin Neitsytmarian kirkon torni, Henrich Heinen: «saappaanvetäjä», joka näytti olevan tuon penikulman pituisen kujan päässä. Vaelsin alakuloisena tietäni, kun taakseni

ilmestyi korivaunuineen eräs talonpoika, joka nähtävästi oli menossa Müncheniin. Vaunun kuorman peitteeksi oli levitetty suuri kangas. Tie oli vielä pitkä, ja iltapäivä alkoi kulua loppuun. Kysyin kohteliaasti, saisinko käydä istumaan kuorman päälle. Talonpoika vastasi jotakin baierin murteella, jota en silloin vielä ymmärtänyt, mutta hänen vastauksensa tuntui myöntävältä. Kiipesin siis kuorman päälle ja asetuin mukavasti pitkälleni kankaalle. Talonpoika katseli yhtämittaa taaksensa ja huusi minulle jotakin, jota en kumminkaan ymmärtänyt. Vihdoin tulimme Müncheniin. Vaunut pysähtyivät Kaarlontorille erään kauppapuodin eteen. Minä hyppäsin alas, nostin lakkiani ja kiitin kohteliaasti kyytistä. Talonpoika oli samalla vetänyt pois kuorman peitteen, johon oli tarttunut monen naulan painoinen voimöhkäle. Olin tietämättäni survonut saappaitteni koroilla erästä ainoastaan kankaalla peitettyä voiaastia. Heti kun näin aiheuttamani tapaturman, sävähdin tulipunaiseksi, pyysin anteeksi ja sanoin olevani valmis korvaamaan vahingon. Samalla hetkellä kajahti naurunremahdus kahden nuoren tytön huuilta, jotka katselivat ensi kerroksen ikkunasta ja olivat nähneet tapahtuman. Tämä sai minut yhä enemmän hämilleen. Mutta talonpoika auttoi minut nopeasti pulasta, vastaten tyyneästi vahingonkorvaustarjoukseeni: korjaa luusi, et ole tehnyt mitään! Tätä en odottanut kahdesti sanottavaksi, muutamalla harppauksella olin kulman takana Neuhauserkadulla. Joka kerran kuin tulen Müncheniin Kaarlontorille, johtuu tämä tapaus uudelleen mieleeni.

Müncheniin olin saapunut päivää jälkeen kuin seitsemäntavuotisjuhlat kaupungin perustamisesta olivat lopetettut. Ne olivat kestäneet kokonaisen viikon, ja niihin liittyi välittömästi lokakuunjuhla. Koko väestö oli vielä

juhlahumussa, ja Rosengassen majatalossa, jossa ankarasti ammattikunnalliset tavat olivat vielä tähän aikaan vallalla, kohosi ilo kattoon saakka. Minut lausuttiin ystävällisesti tervetulleeksi, ja viivyin kokonaisen viikon Münchenissä, joka miellytti minua suuresti. Mutta niin uutterasti kuin sekä minä että ammattitoverini koetimmekin etsiä minulle työtä, oli se turhaa. Kaikki paikat olivat täynnä. Eikä kukaan lähtenyt pois. Sentähden päätin vaeltaa Regensburgiin. Erään matkatoverini seurassa, joka myöskin aikoi sinne, menin Isarin rannalle katsomaan, voisimmeko päästä lautalla Landshutiin asti. Meille oli sanottu, että jos suostuisimme lautalla soutamaan, pääsisimme ilmaiseksi, vieläpä saisimme ruuan. Ensimmäinen seikka oli totta, toinen ei. Isar oli siihen aikaan vähävetinen ja täynnä mutkia. Matkatoverini — eräs trieriläinen — joka hoiteli airoa keulassa ja minä perässä, teki yleensä tehtävänsä sangen taitamattomasti, ja niin jouduimme muutaman kerran hietikolle. Tämä saattoi lautankuljettajan raivoihinsa, jolloin haukkumaisanoja tuli satamalla. Lomavuorollani minä antauduin valtiolliseen keskusteluun matkustajain, muutaman talonpoikain ja erään papin kanssa. Keskustelu kävi minun puoleltani niin kiivaaksi, että lautan kuljettaja uhkasi heittää 'tuon kirokun otuksen' jokeen, ellei hän lakkaa väittämästä. Vaikenin, sillä minua ei haluttanut tehdä tuttavuutta Isarin veden kanssa lokakuussa. Kun illan suussa laskimme rantaan Mosburgissa, muutaman tunnin matkan päässä Landshutista, pistäydyimme syrjään pensaikkoon. Olimme saaneet matkasta kylläksemme.

Yöpaikassa, jonka löysimme pilkkopimeässä, raivoisain koirien haukuessa eräästä kyläravintolasta, olivat kaikki huoneet täpötäynnä ihmisiä, jotka aikovat seuraavaksi aamuksi vuosimarkkinoille Landshutiin.

Meidän täytyi mennä latoon, jossa jo ennestään oli muutamia kymmeniä miehiä ja naisia sekaisin. Tuskin olimme viluissamme päässeet puoliuneen, kun heräsimme meluun. Eräs vaimoista, joka makasi jo oljilla, näki kuinka hänen miehensä kiitti muutamilla rohkeilla hellyydenosotuksilla tyttöä, joka lyhty kädessä opasti häntä yötilalle latoon. Tämän johdosta vaimo piti aito-baierilaisella murteella rippisaarnan, joka herätti kaikki nukkuajat ja synnytti iloista naurua. Aamulla oli vielä pilkkaisen pimeä, kun pyrimme ulos ladosta, ja huomasimme, että me molemmat olimme yöllä vierineet korkean heinäkasan päältä, johon olimme asettuneet levolle, sen vastakkaiselle puolelle.

Regensburgissa sain erään toisen Breslausta vaeltaneen ammattitoverin kanssa työtä samassa verstaassa. Minua oli varotettu menemästä työhän sinne, koska mestari oli kautta koko Baierin tunnettu suurimmaksi kauhoksi. Mutta en antanut pelotella itseäni.

Regensburgissa en kokenut mitään merkillisempää. Ammattitoverien piirissä jossa seurustelin, ei ollut breslaulaista lukuunottamatta ainoatakaan, jolla olisi ollut korkeampia henkisiä tarpeita. Ken enin jaksoi juoda, oli eniten ihailtu. Me kumpikin kävimme useimpina sunnuntai-iltoina teatterissa, jossa luonnollisesti olimme ylimmällä rivillä olympossa, koska paikka siellä maksoi 9 kreutseria. Kerran halusimme viikollakin nähdä erään kappaleen. Mutta tämä oli mahdotonta, kun työaikamme loppui juuri silloin, kun teatteri alkoi. Houkuttelimme siis hyvillä sanoilla keittäjän laittamaan illallisen puolta tuntia aikaisemmin kuin tavallista, me lupasimme siirtää kelloa vastaavassa määrässä. Siihen aikaan oli Eteläsaksassa ja Itä-vallassa mestarin luona aina lämmin illallinen. Syötyämme pukeuduimme nopeasti ja juoksimme teatteriin. Samalla

hetkellä kuin astuimme sinne toiselta puolen, tuli mestari rouvineen toiselta puolen, ja silloin löi läheisen kirkon kello seitsemän. Vasta nyt olisi työaikamme ollut lopussa. Olimme joutuneet kiinni. Kumma kyllä, mestari ei sanonut seuraavana päivänä meille sanaakaan, mutta palvelijattarelle hän oli lausunut: «Kuulkaapa Kathi, pitäkää varanne noilta veijareilta, he ovat eilen illalla siirtäneet kelloa puoli tuntia edelle.»

Regensburgista kävin katsomassa Walhallaa, josta on vuoren kukkulalta laaja näköala yli tasangon. Walhallan rakensi, kuten tunnettu, Baierin kuningas Ludvig I. Sinne pystytetyistä kuuluisain miesten kuvapatsaista puuttui siihen aikaan Lutherin patsas.

Talvi 1858—1859 oli hyvin pitkä ja ankara. Kovat pakkaset alkoivat jo marraskuun puolivälissä. Eräs riita mestarin kanssa sai minut lähtemään matkalle jo helmikuun 1 päivänä, huolimatta pakkasesta ja lumesta. Breslaulainen liittyi minuun. Marssimme aluksi Müncheniin, jossa haimme taaskin turhaan työtä. Sieltä menimme Rosenheimin kautta Kufsteiniin. Pääsy Itävallan puolelle tuotti meille päänvaivaa. Silloin vaadittiin, että jokaisella käsityöläisnuorukaisella, joka aikoi Itävaltaan, tuli rajalla olla viisi guldenia matkaraaha. Mutta niitä meillä ei ollut. Johtuipa silloin mieleemme käyttää rautatietä viimeiseltä Baierin asemalta Kufsteiniin. Näyttääksemme mahdollisimman paljon herrasmiehiltä, puhdistimme saappaamme ja vaatteemme ylimääräisen hienoiksi ja pistimme valkoisen kauluksen kaulaamme. Juonestamme oli toivottu tulos. Puhdas ulkoasumme ja se tosiasia, että tulimme junalla, petti rajavirkamiehet; he laskivat meidät estelemättä menemään. Kovassa pakkasessa ja metrin paksuisessa lumessa kuljimme jalkaisin Tyroliin. Pakkanen ja lumi oli ajanut vuorilta alas

vuorikauriita, joiden kuherteluhuutoja kuulimme ilta-hämärässä marssiessamme.

Olimme sangen ihmeissämme, kun kerjätessämme saimme runsaasti rahaa, enimmäkseen saimme nykyisen kahden markan rahan kokoisia kuparirahoja. Kun ensi iltana menimme majataloon, oli meidän vaikea kantaa keräämiämme rahoja. Mutta kun seuraavana aamuna maksoimme laskumme, saimme peittää puolen tarjoilupöytää näillä lanteilla. Kävi selville, että ne tulivat muuttaman viikon kuluttua aivan arvottomiksi, koska Itävaltan hallitus oli laskenut liikkeeseen uusia rahoja. Siten selveni myöskin tuo arvoituksena ollut suuri anteliaisuus, antajat olivat iloissaan päästessään eroon arvottomaksi käyvistä rahasta.

Vihdoin marssimme pitkän aikaa kestäneen matkan jälkeen Reichenhallin kautta suoraan Salzburgiin, johon saavuimme ihanassa auringonpaisteessa erään päivän iltapuolella. Seisoimme kuten lumottuina, kun erään matalan vuorenharjun (Munkkivuoren) kierrettyämme näimme edessämme kaupungin monine kirkkoineen ja italialaisine rakennustyylineen sekä sen yläpuolella Salzburgin linnan.

Minusta on myöhemmin näyttänyt suorastaan arvoitukselta, että en koskaan näillä monilla vaellusmatkoillani vakavammin sairastunut, vaikka usein olin ihoa myöten läpimärkä ja paleltumaisillani. Pukuni ei suinkaan ollut sovellettu tällaisten retkien vaatimuksia vastaavaksi, villaiset alusvaatteet olivat tuntematonta ylellisyyttä, ja sateenvarjo olisi vaeltavan sällin kädessä käynyt pilkan ja ivan esineeksi. Usein olen aamulla pujo-tellut ylteni vielä kosteat vaatteet, jotka edellisenä päivänä olivat lionneet läpimäriksi, ja saanut seuraavana päivänä tyytyä samaan kohtaloon. Nuoruus kestää paljon.

Salzburgissa sain työtä, mutta toverini, jota voimieni mukaan avustin loppurahoillani, täytyi matkustaa edelleen Wieniin. Salzburgissa viivyin helmikuun loppuun 1860. Salzburg on, kuten tunnettu, asemaansa nähden eräs Saksan kauneimpia kaupungeita — silloin se vielä kuului Saksalle — mutta se on huonossa maineessa siitä, että siellä on kesällä liian paljon sadepäiviä. Tästä oli poikkeuksena vuoden 1859 kesä, jota täytyy sanoa ihmeelliseksi.

Kesä vuonna 1859 oli myöskin sotakesä. Pohjois-Italiassa oli syttynyt sota toiselta puolen Itävallan, toiselta puolen Italian ja Ranskan välillä. Elämä Salzburgissa tuli tämän kautta varsin huvittavaksi siinä suhteessa, että kaikkiin aselajeihin ja kansallisuuksiin kuuluvia sotilaita marssi joukottain Etelätyroliin laulaen ja riemuiten. Muutamien kuukausien kuluttua armeijat palasivat alakuloisina ja voitettuina takaisin, mukanaan sadottain vaunuja täynnä haavoitettuja ja uupuneita. Mutta aluksi oli vallalla voitonvarma luottamus. Minä olin niin kiintynyt valtiollisiin tapahtumiin, että sunnuntaisin — muina päivinä minulla ei ollut aikaa eikä rahaa — en lähtenyt Tomasellin kahvilasta, ennenkuin olin lukenut melkein kaikki sanomalehdet. Preussiläisen oli siihen aikaan vaikea olla Itävallassa. Itävaltalaiset pitivät petollisena, että Preussi viivytteli tulemasta Itävallan avuksi. Kunnan preussiläisenä, jollainen vielä silloin olin, koetin puolustaa Preussin politiikkaa, mutta minun kävi siinä huonosti. Useamman kuin yhden kerran minun täytyi lähteä ravintolasta, ellen tahtonut ottaa selkäsaunaa.

Mutta kun vapaaehtoiset Tyrolin jääkärit Wienistä ja Ala- sekä Yläitävallasta tulivat Salzburgiin ja avasivat sielläkin värväystoimistonsa, valtasi seikkailuhalu

minut. Erään työtoverini, muutaman ulmilaisen kanssa ilmoittauduimme vapaaehtoisiksi, mutta saimme sen vastauksen, ettei muukalaisia voitu käyttää, ainoastaan tyrolilaisia otettiin vastaan. Kun en täältä päässyt mukaan, päätin ilmoittautua vapaaehtoiseksi kotiseudullani, koska huhu tiesi kertoa, että Preussi asettuisi sotakanalle. Kirjoitin siis heti holhojalleni, että hän lähettäisi minulle tätä tarkoitusta varten muutamia taalereita matkarahaa. Jonkun ajan kuluttua tulivatkin rahat — kuusi taaleria — mutta silloin niitä en enää matkaraheiksi tarvinnut, sillä sillävälillä oli Villafrancan rauha solmittu. Sota oli lopussa. Sitävastoin nämä rahat olivat minulle hyvään tarpeeseen, kun matkustin seuraavana kevännä Wetzlariin.

Palkat olivat Salzburgissakin — kuten kaikkialla sorvarin ammatissa — huonot. Säästäminen oli silloin vaikeaa. Olin myöhään syksyllä ostanut ensimmäisen talvitakin vähittäismaksulla, ja tunnollisena miehenä en ainoastaan säästänyt, vaan näin puutetta, voidakseni maksaa jokaviikkoiset maksuerät. Sen lisäksi minua painoi eräs toinen suuri suru. Työ oli vähissä, ja minä nuorimpana verstaassa pelkäsinkin tulevani irtisanotuksi uudelta vuodelta. Mestarin rouva oli kuullut tämän työtovereiltani. Kun uudenvuoden päivänä onnittelin häntä ja mestaria, antoi hän minulle sen lohduttavan lupauksen, että sain olla työssä siihen saakka kuin lähdän kotimatalle. Suuri taakka vierähti sydämeltäni. Ehdottomasti ajattelin sitä uudenvuoden vastaanottoa, joka Itävallan lähettiläällä vapaaherra von Hübnerillä oli ollut edellisenä vuonna onnittelutilaisuudessa Tuilerin palatsissa, jolloin Napoleonin sanat Hübnerille käsitettiin italialaisen sodan alkusoitoksi.

Salzburgissa oli katolinen sälliyhdistys, jossa oli yli 200 jäsentä, niiden joukossa ei vähempää kuin 33

protestanttia, melkein kaikki pohjoissaksalaisia. Minäkin liityin yhdistykseen aikaisemmin mainituista syistä. Yhdistyksen esimiehenä oli eräs tohtori Schöpf, sikkäläisen pappisseminaarin professori. Schöpf oli nuori, kuvankaunis mies, olennoltaan sangen rakastettava ja jovialinen. Hän lienee kuulunut jesuiittien veljeskuntaan. Schöpf luonnollisesti tiesi, että hänen yhdistyksensä kuului joukko protestantteja.

Eräässä yhdistyksen kokouksessa hän kerran selitti julkisesti, että hän pitää eniten protestanteista, koska he ovat ahkerimpia yhdistyksessä kävijöitä. Hän piti joka sunnunti-ilta aina lukuisalle kuulijakunnalle esitelmän, joka oli puhdasta siveysoppia, joten jokainen, mitä uskoa hän olikin, voi arvelematta käydä niissä. Minä tulin tuttavaksi tohtori Schöpfin kanssa, ja hänen kutsustaan kävin usein hänen asunnossaan sunnuntaisin iltapäivällä. Silloin keskustelimme Saksan ja Itävallan oloista, ja hän toi esiin hämmästyttävän vapaamielisiä mielipiteitä.

Joulu lähestyi ja yhdistyksen oli vietettävä tavanmukainen joulujuhla. Sen keskuuteen oli muodostunut laulu- ja pieni soittokunta. Näiden tuli panna parhaansa esiintyäkseen tässä tilaisuudessa. Sitäpaitsi tuli tohtori Schöpfin ehdotuksen mukaan useiden jäsenten, jotka kuuluivat Saksan eri kansakuntiin, esittää lausuntoa. Minut valittiin Rheinin maakunnan edustajaksi juhlaan. Lausuttavanani oli runo «sikaritit ja ihmiset.» Harjoituksia pidettiin tohtori Schöpfin asunnossa ja hän tarjosi meille olutta ja leipää. Näissä harjoituksissa minä melkein aina tein virheen loppusoinnussa, käyttäessäni erästä sanaa, joka kyllä sointui, mutta ei sopinut runon sisältöön. Tohtori Schöpf varotti minua nimenomaan, etten vain erehtyisi samalla tavalla juhlaillana. Juhlapäivä (joulukuun 19 p.) tuli. Juhlassa oli saapuvilla

loistava seura. Salzburgin ruhtinaspiispa, St. Peterin abotti ja joukko muita hengelliseen säätyyn kuuluvia sekä myöskin virkamiehistön edustajia. Vihdoin tuli minunkin esitykseni vuoro. Vähää ennen esitystäni tohtori Schöpf kehotti minua olemaan varuillani, jonka minä juhlallisesti lupasin. Mutta kohtalon voimien kanssa ei voi tehdä ikuista liittoa, ja kohtalo kulkee nopeasti. Tein taasenkin saman virheen, jolloin tohtori Schöpfin käsivarsi sukeltautui esiin salin taustalla ja uhkasi minua nyrkillä. Onnettomuus oli kumminkin jo tapahtunut, ja luulen, että useimmat eivät olleet edes huomanneet sitä. Juhla kului muuten sangen hauskasti, ja minä palasin tyytyväisenä kotiini saamatta vahinkoa sielulleni.

Maaliskuussa on pyhän Josefin päivä, joka on Itä-vallassa suuri juhlapäivä. Pyhä Josef on, kuten jo mainitsin, katolisten sälliyhdistysten suojeluspyhimys. Muutamia päiviä ennen tätä päivää tohtori Schöpf piti liikuttavan puheen yhdistyksen katolisille jäsenille siitä, että heidän kaikkien tulisi mainittuna päivänä mennä kirkkoon. Hän sanoi kyllä tietävänsä, että nuoret miehet lyövät tämän mielellään laimin, mutta tällä kertaa se ei käynyt päinsä, he eivät saaneet saattaa häntä häpeään, sillä keisarinna — Salzburgissa asuva keisari Fredrikin leski — joka teki paljon yhdistyksen hyväksi, saisi sen varmasti tietää. Iltapäivällä, lisäsi hän myhäillen, teemme sitten retken Maria-Plainiin, vaelluspaikkaan, jonka kirkko on kauniilla paikalla eräällä kummulla keskellä tasankoa, runsaan tunnin matkan päässä Salzburgista. Siellä tarjotaan kassan kustannuksella tynnyri olutta, hän maksaa toisen, ollen varma siitä, että kukaan ei jää tästä tilaisuudesta pois. Kaikki nauroivat. Luulen, että hän olikin oikeassa. Retki tehtiin, me ei-katoliset

marssimme iloisina ja täysilukuisina kulkueessa, seura-
ten sällivanhimman kantamaa lippua, johon oli kuvattu
pyhä Josef, käsivarrellaan Kristuslapsi. Perille tultuamme
katselimme tavattoman runsaasti koristeltua kirkkoa.
Sitten mentiin juomaan. Tynnyrit tyhjennettiin nopeasti
ja sangen moni palasi horjuvin askelin takaisin Salz-
burgiin. Kulkue oli hajonnut. En vielä tänäänkään
tiedä, kuinka lippu Josefin kuvineen tuli takaisin Salz-
burgiin.

Tohtori Schöpf, minä ja eräs hannoverilainen pa-
lasimme takaisin yhdessä. Kaupunkiin tultuamme toh-
tori vei meidät erääseen kahvilaan, jossa pelasimme
biljardia. Se oli ensimmäinen ja viimeinen kerta, mitä
olen eläessäni pelannut. Luonnollisesti me kumpikin
hävisimme, mutta tohtori Schöpf maksoi.

Helmikuun lopulla 1860 matkustin kotiin. Nei-
jättäkymmentä vuotta senjälkeen lähetti eräs ritari v.
Pfister Linzistä minulle Berliniin kirjeen, kertoen siitä,
että hän oli aikonut matkustaa Berliniin, jolloin hänen
olisi ollut tuotava minulle terveiset tuomioherra tohtori
Schöpfiltä Salzburgista, mutta sairaus oli estänyt tämän
aiotun matkan, joten hän lähetti kirjeellisesti minulle
nämä terveiset. On jäänyt arvoitukseksi, kuinka tohtori
Schöpf muisti minua. Hänen oli mahdoton otaksua,
että tuo yhdeksäntoista tai parikymmenvuotias nuori
sorvarinsälli — jos hän edes sitä muistikaan — oli
myöhemmin sosialidemokratinen valtiopäivämies. Sel-
laista syvää vaikutusta en varmaankaan ollut häneen
tehnyt. Otaksun sen sijaan, että keskustaan kuuluvat
virkaveljeni, joille sattumalta kerroin kokemuksiani Salz-
burgissa, ovat ilmoittaneet tuomioherralle tämän. Kun
tämän vuosisadan alussa pitkän ajan kuluttua taas kerran
jouduin Salzburgiin, oli tohtori Schöpf kuollut muuta-

mia vuosia aikaisemmin. Hän kuuluu loppuun saakka säilyttäneen joviaalisen iloisen luonteensa ja elämänhalunsa.

En tahdo lopettaa muistelmia Salzburgissa olotani, ennenkuin olen maininnut vielä erään tapahtuman, josta paljon puhuttiin ja jolle hartaasti naurettiin meidän nuorten kesken. Baierin kuningas Ludvig I, joka, kuten tunnettu, luopui hallituksesta Lola-Montez jutun tähden, asui siihen aikaan kesäisin Leopoldskronen linnassa aivan lähellä Salzburgia. Kuningas, pitkäkasvuinen herra, joka harmaassa kesäpuvussa, päässään suuri, hieman rutistunut olkihattu ja kädessä vahva koukkupäinen keppi, kulki usein verstaamme ohitse, jatkoi mielellään yksinään kävelyretkiänsä Salzburgin ympäristölle. Eräänä päivänä hän taas oli sellaisella retkellä ja näki, kuinka muuan poika puuhasi saadakseen omenoita heitetyksi puusta. Kuningas astui pojan luokse ja sanoi: «katso, näin sinun pitää tehdä!» sekä viskasi koukkusauvansa mitä parhaalla tuloksella puun oksiin. Mutta tämän näki läheisen talon emäntä. Hän astui kiukusta punaisena ovelle ja huusi kuninkaalle, jota hän ei tuntenut: «etkö häpeä, vanha veijari, auttaa poikaa omenain varastamisessa!» Kuningas otti keppinsä ja katosi. Mutta seuraavana päivänä eräs palvelija saapui ja antoi naiselle guldenin huomauttaen, että se oli maksuksi niistä omenoista, joita herra oli eilen lyönyt alas puusta. Kysyttyään, kuka se herra sitten oli, sai emäntä peräti hämmästyttävän vastauksen: kuningas Ludvig.

Leimatessani tässä Baierin kuningasvainajan hedelmänvarkaaksi, täytyy minun totuudenmukaisesti mainita, etten minäkään ole tässä suhteessa virheetön ja synniltön. Ruhtinaspiispalle kuuluvan Mirabellenpuutarhan komeat persikat houkuttelivat minut siihen. Useimmilla käve-

lyilläni puistossa en voinut vastustaa kiusausta saada muutamia hedelmiä. Otaksun, että tämä ilkityöni ei ole vahingoittanut ruhtinaspiispaa, ja minulle hedelmistä oli hyötyä. Omantunnon vaivanikin katosivat, kun luin, että pyhä Ambrosius, joka oli ollut neljännen vuosisadan loppupuolella Milanon piispana, on sanonut:

«Luonto antaa kaikki tuotteet kaikille ihmisille *yhteisesti*, sillä Jumala on luonut kaikki, *jotta nautinto olisi kaikille yhteistä*. Luonto on siis synnyttänyt yhteisen oikeuden, ja omistusoikeuden synnyttäjä on *väärä anastus* (usurpatio.)»

Voidaanko tekoani enää loistavammin puolustaa, vieläpä osottaa se oikeaksi?

Takaisin Wetzlarin ja sieltä edelleen.

Helmikuun 27 p. 1860 lähdin kotimatalle. Siihen aikaan ei Eteläbaierissa ollut vielä rautateitä, ja sitäpaitsi oli käsityöläisen silloin halvin matkustaa jalkaisin, jos hän matkalla hiukan kerjäsi. Ilma oli taaskin kurja. Kun eräänä päivänä astelin — kädet housuntaskuissa, sauva kainalossa ja hattureuhka silmille vedettynä — frankkilaisia harjanteita myrskyisessä pyryssä, joka löi suoraan silmiin, töytättiin minua äkkiä käsivarteen ja viskattiin ojaan. Kun katsoin kummastuneena ylös, oli se erään minua vastaan tulevan kuorman hevonen, joka viisaasti oli työntänyt minut käsivarresta pois tieltä. Pyryssä en ollut nähnyt enkä kuullut, että kuorma tuli vastaan.

Maaliskuun keskivaiheilla tulin yli kaksivuotisen poissaolon jälkeen taas Wetzlariin.

Sotilastarkastuksessa minut siirrettiin yleisen ruumiinheikkouden tähden seuraavan vuoden katsastukseen. Samoin kävi vuotta myöhemmin Hallessa, joten minut lopulta vapautettiin sotapalvelukseen kelpaamattomana. Kun työpaikkaa ei ollut Wetzlarissa saatavissa, menin sillä välin työhön eräälle juutalaiselle sorvarille Butzbachissa, kaksi peninkulmaa Wetzlarista. Mutta kun vuoden aika kävi yhä kauniimmaksi ja kun eräänä päivänä kolme koulutoveriani astuivat reput seljässä vers-

taaseen ja ilmoittivat aikovansa lähteä vaellusmatkalle Leipzigiin, «veti minua valtavasti ulos», kuten käsityöläisnuorukaisen laulussa sanotaan, ja heidän mukaansa. Lupasin ystäväilleni lähteä kolmen päivän kuluttua ja toivoin saavuttavani heidät, elleivät he marssi liian pitkiä päivämatkoja. Tämän uskalsin tehdä, sillä marssimisessa minua ei siihen aikaan voittanut kukaan.

En ollut tähän saakka tuntenut vähintäkään halua tutustua Leipzigiin ja Sakseniin, ja jos minusta olisi riippunut, niin en olisi vielä silloinkaan nähnyt Leipzigiä enkä Saksenia. Ja kumminkin tämä matka oli useammassa kuin yhdessä suhteessa ratkaiseva koko tulevaisuuteni. Siten sattuma sangen usein päättää ihmisen kohtalon.

Minun täytyy tässä sivumennen mainita, että uskon peräti vähän lausetta: ihminen on oman onnensa seppä. Ihminen tottelee aina vain niitä seikkoja ja olosuhteita, jotka ympäröivät häntä ja pakottavat hänet toimimaan. Niinpä hänen toimintavapautensakin on peräti pieni. Ihminen ei useimmissa tapauksissa voi nähdä hetkellisen toimintansa seurauksia; hän tuntee vasta myöhemmin mihin se on hänet vienyt. Askel oikealle vasemman asemasta, tai päinvastoin, olisi vienyt hänet peräti toisiin oloihin, jotka taas voisivat olla parempia tai huonompia kun ne, joihin hän on tullut käyttämälleen tiellä. Hän tuntee tavallisesti sekä oikean että väärän askeleen vasta seurauksista. Ja hänen toimintansa oikea tai väärä luonne jää usein tulematta hänen tajuntaansakin, koska häneltä puuttuu vertailemisen tilaisuus. Itse muodostunut oma kehittämänsä mies on olemassa ainoastaan peräti rajoitetussa merkityksessä. Sadat muut, joilla on paljoa erinomaisempia ominaisuuksia kuin tuolla yhdellä, joka on päässyt pinnalle, jäävät salaan, elävät

ja menevät turmioon, koska epäsuotuisat olosuhteet estävät heidän persoonallisten ominaisuuksiensa oikeaa käyttämistä ja kehittämistä. «Onnelliset olosuhteet» vasta antavat yksityiselle oikean paikan elämässä. Monin verroin useammille, jotka eivät tätä oikeaa paikkaa saavuta, ei elämän pöytä ole katettu. Mutta jos olot ovat suotuisat, niin täytyy olla tarpeellinen mukautumiskyky käyttämään niitä hyväkseen. Tätä voidaan katsoa yksilön henkilökohtaiseksi ansioksi.

Saavutin kolme ystävääni jo ennen kuin he olivat ehtineet Thüringiin, ja tulin juuri parhaaseen aikaan, ottaakseni yhtä, jolla jo oli haavoja jaloissa, avuliaasti taluttaakseni käsivarresta, mikä kylien lävitse kulkiesamme herätti asukkaissa usein suurta iloa. Kuljimme Ruhlan, Eisenachin ja Gothan kautta sekä tulimme Erfurtiin. Täällä olimme ensi kerran yötä erään kristillisen nuorisoyhdistyksen majalassa. Mutta ainoastaan sen kerran, emmekä enää toista. Majalan isännän ulkokullattu, salakavala olento oli minusta vastenmielinen. Illalla meidän täytyi komennon mukaan mennä yhdessä vuoteeseen. Kun olimme nousseet ensimmäiseen kerrokseen, avautui ovi pieneen saliin ja vastamme kaikui koralinsävel, jota eräs sileäksi kammattu vaaleaverinen nuorukainen soitti harmoniolla. Ihmetellen astuimme sisälle, uteliaina näkemään, mitä oli tuleva. Sen jälkeen majalan isäntä astui korokkeelle ja luki eräästä laulukirjasta värssyn rivi riviltä. Meidän tuli laulaa luetut rivit harmonion johdolla. Tällaista ei minulle ollut koskaan sattunut missään katolisessa sälliyhdistyksessä. Münchenissä esimerkiksi oli tuvassa, jossa me kaksittain nukuimme, seinälle kiinnitetty painettu rukous sekä pyyntö, että se rukoiltaisiin ennen vuoteelle menoa. Siveellisestä pakosta ei ollut jälkeäkään. Mutta

toistan vieläkin, että en tiedä, minkälaisiksi katoliset säilyhdistyksen ovat sittemmin muodostuneet.

Erfurtissa tämä kerrottu tapahtuma alkoi meitä huvittaa. Me kiljuimme kuten jalopeurat edellä soitettun sävelmän luettuine sanoineen. Ilo kohosi yhä makuusalissa. Kun paidankauluksemme olivat määräyksen mukaan tutkitut vieraisiin asukkaisiin nähden, menimme vuoteelle. Sen jälkeen majalan isäntä poistui kynttilöineen, ja musta pimeys vallitsi. Mutta nyt pääsi kymmenien nuorten miesten kesken, joiden joukossa melkein kaikki Saksan kansallisuudet olivat edustettuina, vallalle pilanteko ja ivailu, jonka vertaa en siihen saakka ollut kuullut. Iloisuus saavutti huippunsa, kun eräs württembergiläinen makuutoverini salin etäisimmästä kulmasta lausui muutamia humoristisia huomautuksia aitoswabilaisella murteella. Vasta myöhään loppui melu.

Seuraavana päivänä me marssimme Weimariin. Täällä seuralaiseni selittivät, etteivät he voi kävellä eteenpäin, sillä kaikkien kolmen jalat olivat lyöttyneet havoihin; he aikovat matkustaa junalla Leipzigiin. Minä vastustin sitä, sillä rahani olivat hyvin vähissä, ja mitenäs sitten, jos Leipzigissa ei olisikaan työtä? Vastustukseni ei auttanut kumminkaan mitään; ellen tahtonut kulkea yksin, oli minun lähdeävä mukaan. Toukokuun 7 p:nä 1860 kello 11 illalla saavuimme Leipzigiin ja löysimme kyselemällä majalan «Isolla teurastajankadulla.»

Kun seuraavana päivänä katselimme mitä ihanimassa toukokuun ilmassa kaupunkia ja sen täydessä kevätkukoistuksessaan olevia puistoja, miellytti Leipzig minua tavattomasti. Onnistuin myöskin saamaan työtä, vieläpä verstaassa, jossa tutustuin siihen tuotteeseen, minkä valmistajana myöhemmin tulin itsenäiseksi. Jos

olisin saapunut Leipzigiin neljäkolmatta tuntia myöhemmin, olisi paikka jo ollut toisen hallussa. Siten tässäkin «onnen hetki» ratkaisi tulevaisuuteni.

Toisen kerran olin nyt työssä suuremmassa vastaassa. Siellä oli paitsi minua viisi ammattiveljeä ja yksi oppilas. Mestari ja työtoverit miellyttivät minua, samoin työkin, jossa oli jotakin opittavaa. Mutta sensijaan minua ei miellyttänyt huono kahvi, jota saimme aamulla, eikä sekä laadultaan että määrältään peräti puutteellinen päivällinen. Aamiaisen, iltapalan ja illallisen saimme hankkia itse. Yösija oli mestarin luona; me seitsemän miestä nukuimme eräässä tilavassa ylikammarissa.

Minä aloin sängen pian kapinoida ruokaa vastaan. Muutamien viikkojen kuluttua olin saanut toverini niin kauas, että he suostuivat yhteisesti valittamaan mestarille, jolloin sanoimme kaikki jättävämmme työmme, ellei valitustamme oteta huomioon. Uhkasimme siis lakolla, ennenkuin kukaan meistä oli kuullutkaan tätä sanaa. Vastustuksen muoto johtui itse asian luonteesta. Mestari oli sängen nolostunut, hän selitti, että hän ei ymmärrä valitusta, hänestä ruoka maistuu erinomaiselta. Se oli luonnollista! Hän söi perheineen myöhemmin kuin me ja sai toista ruokaa. Sitä hän ei tiennyt. Uudistettujen neuvottelujen jälkeen saimme aikaan, että pidämme itse ruuan ja saamme häneltä vastaavan korvauksen, jolloin hän, kuten hän väitti tuli rahallisesti voitollekin. Hänen oli täytynyt maksaa *vaimolleen* meidän ruokkimisestamme enemmän kuin me vaadimme. Myöhemmin saimme sitkeän vuoteilla pysymisen kautta aikaan, että työajan alku siirrettiin kello viidestä kello kuuteen aamulla. Vielä myöhemmin saimme käytäntöön myöskin kappalepalkan, johon mes-

tari ei tahtonut suostua, koska hän pelkäsi saavansa huonoa työtä. Siinä hän erehtyi, kuten hän myöhemmin sai nähdä. Ja lopuksi pääsimme asumaankin hänen taloutensa ulkopuolelle.

Tuloni työväenliikkeeseen ja julkiseen elämään.

Preussin hallituksen siirtyminen Preussin prinssi Wilhelmile, kuningas Fredrik Wilhelm IV:n veljelle, sekä Italian sota olivat laajalta ravistaneet hereille kansaa. Taantumusvuosien sorto, joka painoi kansaa vuodesta 1849 alkaen, oli poistunut. Etupäässä vapaamielinen porvarikunta alkoi nyt valtiollisesti nousta, sen jälkeen kuin se taantumusvuosien kuluessa oli voimiensa mukaan edistänyt taloudellista kehitystensä ja tullut sangen paljoo rikkaammaksi. Kuitenkaan ei sen silloinen kehitys mitenkään kestä vertailua sen kehityksen kanssa, jonka sen talousjärjestelmä on saavuttanut jälkeen vuoden 1871 ja varsinkin viime vuosisadan yhdeksäkymmenluvun jälkeen.

Porvarikunta vaati nyt osallisuutta valtiosasioihin, se ei tahtonut parlamenttaarisesti hallita ainoastaan Preussissa, vaan sen suuri enemmistö tavoitteli myöskin Saksan yhteyttä Preussin johdolla, muodostaakseen koko Saksan valtiollisesti ja taloudellisesti yhdeksi yhdenmukaisten periaatteitten ohjaamaksi valtiolaitokseksi, jommoista vuosien 1848 ja 1849 vallankumous ja silloinen saksalainen parlamentti olivat turhaan koettaneet. Tämä pyrkimys puhkesi ilmi, kun vuonna 1859 perustettiin Saksan kansallisyhdistys, jonka presidentiksi tuli Rudolf v. Bennigsen. Liberalismin toiveet kasvoivat, kun

prinssihallitsija asetti vanhoillisliberalisen Auerswald-Schwerinin ministeristön. Prinssihallitsijan julkaisema ohjelma ei tosin oikeuttanut toivomaan suuria; ja hänen entisyytensä sekä varsinkin hänen toimintansa vallankumousvuosina viittasivat samaan suuntaan. Mutta vapaamielinen porvarikunta näki uuden ajan olevan tulossa.

Liberalismi on aina toivossa autuas, kun edes vapaamielisen hallituksen varjokaan viittaa sille, niin paljon pettymyksiä kuin se oli kärsinytkin vuosikymmenen kuluessa. Kun sillä itsellään ei ole rohkeutta eikä tarmoa voimakkaaseen toimintaan ja kun se pelkää jokaista todellista kansanliikettä, asettaa se aina kaikki toivonsa hallitseviin, jotka joko näennäisesti tai todella myöntävät sille jotakin. Sen innostuksen ja sokean luottamuksen kautta, jota se osottaa tällaisille persoonallisuuksille, toivoo se saavansa nämä valvomaan liberalismien etuja. Kyseessäolevassa tapauksessa sen toiveitten kukat murtuivat kylläkin pian. Prinssihallitsija, kiireestä kantapäähän sotilas, tunsu ennen kaikkea perusteellisen sotilasreformin tarvetta siihen saakka käytännössä olleen maanvartijaväen sijaan. Hänen käsityksensä mukaan ei voimassaoleva preussiläinen sotajoukonjärjestys ollut näyttäytynyt kelpolliseksi vallankumouksen aikana eikä sen jälkeen, samoin ei myöskään sotajalalle asettamisessa vuonna 1859. Mutta hänen tuumiensa toteuttaminen ei ainoastaan tullut paljoa kalliimmaksi, vaan se loukkasi myöskin niitä traditsioneja, joita oli vuoden 1813 jälkeen syntynyt kansassa maanvartijaväen kelpollisuudesta. Sitäpaitsi vaadittiin uudessa järjestelmässä palvelusajan jatkamista kahdesta kolmeen vuoteen ja reserville kahdesta neljään vuoteen.

Maanvartio oli tosin vallankumousvuosina silloin tällöin kieltäytynyt toimimasta, se tunsu liian läheisesti

yhteyden kansan kanssa. Ei sitä myöskään saatu ilman muuta puolustamaan taantumuksellisia yrityksiä, ja samoin sitä oli vaikea käyttää sotaan, joka ei ollut kansan mieleinen. Juuri tämä seikka vaikuttikin, että prinssihallitsija tunki sen mahdollisimman taustalle uuden järjestelmän rinnalla. Mutta kun uudistus pantiin lopullisesti toimeen ilman kamarin nimenomaista suostumusta, vaikka se olikin ollut tarpeeksi lyhytnäköinen myöntämään siihen varat tilapäisesti, alkoivat vapaamieliset, joilla oli enemmistö toisessa kamarissa, käydä ynzeiksi. Mutta prinssihallitsija ei tahtonut tulla häirityksi, vaan jatkoi uudistuksiaan. Tämä synnytti riidan. Vaalit joulukuussa 1861 vahvistivat vastustuspuoluetta. Vaikka hallitus koetti vapaamielisten myönytysten kautta (ministerien vastuunalaisuuslaki ja uusi vaaliipiirijärjestys) saada kamaria puolelleen, ei tämä nyt suostunut myöntämään vaadittuja kustannuksia sotajoukon uudistamiseen. Siitä seurasi kamarin hajoittaminen maaliskuussa 1862, mutta tuloksena oli, että sen kokoonpano tuli uusissa vaaleissa toukokuussa vielä jyrkemäksi. Vanhoilliset olivat vähentyneet yhdeksitoista mieheksi.

Ristiriita kärjistyi yhä enemmän, ja kuningas, joka ei enää tiennyt mitään keinoa, kutsui nyt hra v. Bismarckin, joka oli Preussin lähettiläänä liittopäivillä Frankfurt am Mainissa, — syyskuussa 1862 — sillä välin vanhoillisista kootun ministeristön johtajaksi. Hän oli sama Bismarck, joka jo 1849 oli leimannut Fredrik Wilhelm IV:n punaiseksi, vereltä haisevaksi taantumukselliseksi. Ristiriita hallituksen ja kamarin välillä kehittyi täten huippuunsa.

Saksan kysymystä tarkoittava liike oli sillävälän myöskin käynyt yhä kiihkeämmäksi koko maassa ja

kuohui korkeina laineina. Kansallisyhdistys vaati saksalaisen parlamentin kokoonkutsumista vuoden 1849 valtiomuodon ja vaalilain perustuksella. Samalla oli Preussin kilpailija Itävalta siellä olevan vahvan ei-saksalaisen väestön vuoksi suljettava tämän uuden valtakunnan ulkopuolelle. Kansalliskokouksen enemmistö tahtoi perustaa «Piensaksan» vastakohtana niille, jotka eivät tahtoneet Itävaltaa suljettavaksi ulkopuolelle, ja he kutsuivat sentähden itseään «suursaksalaisiksi.» Nämä vastakohtat olivat määräävinä saksalaisen kysymyksen ratkaisemista tarkoittavassa taistelussa kuusikymmenluvun ensimmäisellä puoliskolla. Niiden rinnalla kulki niinkutsuttu trias-aate, jonka mukaan keskikokoiset ja pienet valtiot vaativat Itävallan ja Preussin ohella edustusta tulevassa valtakuntamuodostuksessa, jonka johdossa oli oleva kolmimiehinen direktorio eli johtokunta.

Se laajuus, jonka liike oli saavuttanut, ja se suuri merkitys, minkä se vielä voi saada, saattoi kaukonäköisimmät vapaamieliset kiinnittämään huomionsa erikseen työntekijöihin ja houkuttelemaan heitä kannattajikseen. Viimeisten viidentoista vuoden tapahtumat Ranskassa, sekä sosialistisen aatteen nopea kehitys, kesäkuun taistelut, Ludvig Bonaparten vallankaappaus ja hänen demagoginen työntekijäin käyttäminen vapaamielistä porvarikuntaa vastaan saattoi vapaamieliset huomaamaan, että oli parasta koettaa, mikäli mahdollista, torjua sellaisia tapahtumia Saksassa. Niinpä he käyttivät vuodesta 1860 alkaen hyväkseen työntekijäin halua perustaa työväenyhdistyksiä ja edistivät näitä, koettaen asettaa heidän mielestään luotettavilta näyttäviä henkilöitä niiden johtoon.

Saksan taloudellinen kehitys oli tosin siihen aikaan melkoisesti edistynyt, mutta kumminkin Saksa oli vielä

silloin pääasiallisesti pikkuporvarien ja pikkutilallisten maa. Kolme neljäsosaa teollisuustyöläisistä oli käsityöläisiä. Ellei oteta lukuun työtä varsinaisilla «raskailla» teollisuusaloilla, vuorityötä, rauta- ja koneenrakennusteollisuutta, katselivat käsityöläistapaan työskentelevät sällit halveksien tehdastyötä. Tehtaiden tuotteet olivat tosin halpoja, mutta myöskin huonoja: väitös, jonka Saksan edustaja Philadelphian maailmannäyttelyssä, salaneuvos Reuleau lausui vielä kuusikymmentä vuotta myöhemmin saksalaisista tehdastuotteista. Käsityöläis-sällien mielestä oli tehdastyöläinen heitä huonompi, ja monet pitivät mieskohtaisena loukkauksena, jos heitä ei kutsuttu sälleiksi tai apulaisiksi, vaan työntekijöiksi. Sen lisäksi olivat useammat näistä sälleistä ja apulaisista vielä siinä vakaumuksessa, että he itse voivat joskus tulla mestareiksi, varsinkin sen jälkeen kuin Saksenissa ja muissa valtioissa elinkeinovapaus tuli voimaan kuusikymmenluvun alussa. Näiden työntekijäin valtiollinen sivistys oli hyvin alhainen. Kun he olivat kasvaneet viisikymmenluvulla, toisin sanoen pimeimmän taantumuksen vuosina, jolloin kaikki valtiollinen elämä oli kuollut, ei heillä ollut minkäänlaista tilaisuutta valtiolliseen itsekehitykseen. Työväenyhdistyksiä tai käsityöläisyhdistyksiä, kuten niitä useimmiten kutsuttiin, oli ainoastaan poikkeustapauksissa, ja ne tavoittelivat kaikkia muita tarkoituksia, vaan ei valtiollista valistamista. Valtiollista luonnetta olevia työväenyhdistyksiä ei edes kärsitty useimmissa Saksan valtioissa, ne olivat suorastaan kielletyt erään liittopäivien päätöksen nojalla vuodelta 1856, sillä Frankfurt am Mainin liittopäivien mielestä työväenyhdistys merkitsi sosialismin ja kommunismin levittämistä. Sosialismi ja kommunismi olivat meille sen ajan nuorille täysin outoja käsit-

teitä, hepreaa. Tosin oli siellä täällä, esimerkiksi Leipzigissä, yksityisiä henkilöitä, kuten Fritzsche, Vahlteich, räätäli Schilling, jotka olivat kuulleet Weitlingin kommunismista ja lukeneetkin Weitlingin kirjoituksia, mutta he olivat poikkeuksia. Leipzigissä en tähän aikaan huomannut jälkeäkään siitä, että olisi ollut myöskin työmiehiä, jotka olisivat tunteneet esimerkiksi «Kommunistisen manifestin» tai tienneet jotakin Marxin ja Engelsin toiminnasta Rheinin maakunnassa vallankumousvuosina.

Kaikesta näkyy, että työväestö oli silloin sellaisella kehitysasteella, ettei sillä voinut olla luokkaharrastuksia eikä se edes tiennyt, että oli olemassa mitään sellaista kuin sosialinen kysymys. Sentähden työntekijät virtasivatkin joukoissa vapaamielisten johtomiesten perustamiin yhdistyksiin, jotka näyttivät heistä kansanystävyyden malleilta.

Näitä työväenyhdistyksiä syntyi kuusikymmenluvun alkupuolella kuten sieniä lämpöisen kesäisen sateen jälkeen, varsinkin Saksenissa ja myöskin muualla Saksassa. Yhdistyksiä muodostui paikkakunnille, joissa myöhemmin kului useita vuosia ennenkuin sosialistinen liike sai edes jonkunlaisen maaperän, vaikka aikaisemmat työväenyhdistykset olivat sillä välin kuolleet.

Leipzigissä oli valtiollinen elämä silloin sangen vilkasta. Kaupunkia pidettiin vapaamielisyyden ja kansanvallan tyyssijana. Muutamana päivänä luin «Mitteldeutsche Volkszeitung»-lehdestä, jonka olin tilannut ja jota toimitti vuoden 1848 taisteluissa mukana ollut tohtori Peters, tunnetun naisten oikeuksien esitaistelijan Luise Otto-Peters-vainajan puoliso, kutsumuksen kansankokoukseen perustamaan sivistisyhdistystä. Tämä kokous pidettiin helmikuun 19 p. 1861 Wienin salissa,

huoneistossa, joka oli Rosentalin lähellä eräässä puutarhassa. Kun tulin kokoushuoneeseen, oli se jo ääriään myöten täynnä. Vaivoin sain paikan parvekkeella. Se oli ensimmäinen yleinen kokous, jossa olin. Polyteknillisen seuran esimies professori Hirzel alusti kysymyksen ja ilmoitti, että oltiin aikeessa perustaa ammatillinen sivistisyhdistys polyteknillisen seuran toiseksi osastoksi, sillä työväenyhdistyksiä ei suvaittu Saksenissa liittopäivien päätöksen nojalla vuodelta 1856. Tätä nousiin vastustamaan. Professori Rossmässlerin ohella, joka oli ollut saksalaisen parlamentin jäsen Frankfurt am Mainissa ja joutunut herra von Beustin toimesta erotetuksi Tharandtin metsäakademian professorinvirasta pyysivät Vahlteich ja Fritzsche puheenvuoroa ja vaativat täydellistä riippumattomuutta yhdistykselle, jonka tuli olla valtiollista luonnetta. Opetustoimen hoitaminen oli koulun eikä täysi-ikäisten henkilöitten muodostaman yhdistyksen asia. En ollut näiden puhujain kanssa samaa mieltä, mutta minuun ei voinut olla vaikuttamatta, että työntekijät niin voimakkaasti hyökkäsivät oppineitten herrojen kimppuun, ja toivoin hiljaisuudessa, että minäkin olisin osannut puhua kuten he.

Yhdistys perustettiin, ja vaikka vastuspuolue ei saavuttanut tarkoitustaan, liittyi sekin siihen. Minustakin tuli sinä iltana jäsen. Yhdistyksestä tuli tavallaan mallilaitos. Esitelmänpitäjiä tieteellisistä aineista oli runsaasti saatavissa. Niinpä professori Rossmässlerin ohella professori Bock — Gartenlaube-Bock, joka kirjoitti kirjan terveestä ja sairaasta ihmisestä —, professorit Wuttke, Wenck, Marbach, tohtorit Lindner, Reyher, Burckhardt ja muita. Myöhemmin esiintyivät professori Biedermann ja tohtori Hans Blum, josta kierteli kertomus, että hän oli ylioppilasaikanaan merkinnyt

käyntikorttiinsa olevansa «ihmisoikeuksien ylioppilas», tohtori Eras, Liebknecht, joka kesällä 1865 tuli Leipzigiin, ja Robert Schweichel. Eräs uutterimpia esitelmänpitäjiä ensimmäisenä vuonna oli tohtori Dammer, josta myöhemmin tuli ensimmäinen Lassallen asettama varaesimies «Yleisessä saksalaisessa työväenyhdistyksessä.» Opetusta annettiin Englannin ja Ranskan kielissä, pika-kirjoituksessa, ammattilaisten kirjanpidossa, Saksankielessä ja laskennossa. Voimistelu- ja lauluseurat perustettiin myöskin. Ensiksimainittuun liittyi Vahlteich, joka oli innokas voimistelija Herran edessä ja pysyi sellaisena. Minä ja Fritzsche rupesimme lauluseuran jäseniksi. Fritzsche lauloi erinomaisesti toista bassoa, minä ensimmäistä, jota, kuten tunnettu, laulavat kaikki, joilla ei ole laulunääntä.

Yhdistyksen johto oli 24-miehisen johtokunnan käsissä, jonka keskuudessa taisteltiin ankarasti esimiehen paikasta. Rossmässler joutui tappiolle arkkitehti Mothesia vastaan, mutta vastustuspuolue työskenteli suunnitelman mukaisesti edelleen. Ensimmäisessä vuosijuhlassa helmikuussa 1862 Vahlteich piti juhlapuheen, joka oli jyrkästi valtiollinen. Hän vaati yleistä äänioikeutta. Johtokunnan uudistusvaalissa minäkin tulin valituksi siihen. Haluni voida puhua julkisesti oli yhdistyksessä alituisissa keskusteluissa tullut nopeasti tyydytetyksi. Eräs ystävä kertoi minulle myöhemmin, että kun minä ensimmäisen kerran puhuin muutamia minuutteja, perustellakseni erästä esitystä, oli vastapäätä olevassa pöydässä, jonka ääressä hänkin oli, katseltu toisiaan ja kysely: kuka tuo on, joka tuolla tavalla esiintyy.

Kun johtokunnassa oli muodostettu eri osastoja eri hallintoaloja varten, valittiin minut huvi- ja kirjastotoimikuntaan. Tulin kummankin puheenjohtajaksi. Yhdistyksen

esimiehen vaali, joka taas oli johtokunnan toimitettava, synnytti tällä kertaa kiivaan taistelun. Vaali toimitettiin neljään kertaan ilman että kumpikaan ehdokas sai enemmistöä. Äänet menivät aina tasan. Lopuksi professori Rossmässler vihdoin joutui tappiolle, kun arkkitehti Mothes sai yhtä ääntä enemmän, koska hän oli äänestänyt itseänsä. Vastustuspuolue siirsi nyt taistelun yhdistyksen yleiseen kokoukseen, joka pidettiin kiristorstaina 1862. Yhdistyksessä oli silloin yli viisisataa jäsentä Vastustuspuolue esitti taas entisen vaatimuksensa, että yhdistys oli muutettava puhtaasti valtiolliseksi ja opetus poistettava sieltä. Kiivaan, monta tuntia kestäneen puhetaistelun jälkeen, johon minäkin otin osaa, kumottiin ehdotus kolmen neljäsosan äänten enemmistöllä. Jos vastustuspuolue olisi menetellyt taitavammin, jos se olisi vaatinut, että silloin tällöin olisi pidettävä valtiollisia esitelmiä ajan tapahtumista ja pantava toimeen keskusteluja niistä, olisi se voittanut loistavasti. Mutta kun yhdistyksestä tahdottiin poistaa opetus, johon suurin osa yhdistyksen nuorempia jäseniä oli enin mieltynyt, kiihotti se vastarintaan, minäkin otin osaa kirjanpitoon ja pikakirjoitukseen. Muutamia päiviä ennen tätä ratkaisevaa kokousta olivat Fritzsche ja Vahlteich innokkaasti koettaneet saada minua puolelleen. En voinut seurata heitä.

Vastustuspuolue erosi nyt ja perusti «Vorwärts»-yhdistyksen, joka asetti päämajansa hotelli de Saxeen. Tämän ravintolan isäntänä oli taantumusaikana vainottu ja rangaistu entinen kirkkoherra Würkert. Hänellä oli oma menettelytapansa levittää sivistystä ja samalla myöskin edistää liikettään. Hän pani joka viikko toimeen esitelmiä, joita hän itse piti kaikista mahdollisista aineista, kuten kuuluisain miesten syntymä- ja kuolinpäivistä,

valtiollisista päiväntapahtumista jne. Sellaisina iltoina hänen huoneistonsa oli tungokseen saakka täysi. Silloin vaikutti omituisesti, kun Würkert, joka vielä juuri äsken hyöri vieraiden joukossa ja toi yhdelle tai toiselle lasin olutta, asettui portaille, jotka johtivat ylemmästä huoneistosta alempaan, ja piti sieltä kaikkien näkyvissä esitelmänsä.

Ravintola «Zur guten Quelle» Brühlillä ei ollut riskiä, vaan päinvastoin täydentäjänä hotelli de Saxessa pidetyille kokouksille. Se oli äsken rakennettu suuri kellarihuoneisto, jonka isäntänä oli vuoden 1848 mies Grun. Salin kulmassa oli suuri pyöreä pöytä, jota kutsuttiin rikoksellisten pöydäksi. Tämä merkitsi, että pöydän ääreen saivat istua ainoastaan sellaiset kansanvallan kunnianarvoiset johtomiehet, jotka olivat olleet tuomitut kuritushuoneeseen tai vankeuteen taikka joita muutoin oli rangaistu. Usein sattuivat molemmat. Siinä istuivat Rossmässler, Dolge, joka oli osanotosta toukokuun kapinaan tuomittu kuolemaan ja myöhemmin armahdettu elinkautiseen kuritushuoneeseen, jonka rangaistuksen hän oli suorittanut Waldheimissa, ollen kahdeksan vuotta vankilassa. «Rikollisiin» kuuluivat sen lisäksi tohtori Albrecht, joka yhdistyksessämme opetti pikakirjoitusta, tohtori Burchardt, tohtori Peters, Friedrich Oelkers, tohtori Fritz Hofmann, jota sanottiin Gartenlaube-Hofmanniksi, jne. Me nuoret pidimme erinomaisena kunniana, jos saimme tämän pöydän ääressä vanhojen seurassa juoda lasin olutta.

Mutta «Vorwärts»-yhdistyksen johtajat eivät tyytyneet ainoastaan yhdistyksensä kokouksiin, he ulottuivat agitatsiooninsa myöskin työläisten- ja kansankokouksiin, joita he tuon tuostakin panivat toimeen ja joissa käsiteltiin päivän- ja työväenkysymyksiä. Nämä keskustelut olivat vielä sängen epäselviä. Pohdittiin työnteki-

jäin työkyvyttömyysvakuutusta, maailmannäyttelyn järjestämistä Saksaan, kansallisyhdistykseen liittymistä, jolloin vaadittiin, että sen vuosimaksu kolme markkaa saataisiin suorittaa myöskin kuukausittain, jotta työntekijätkin voisivat tulla jäseniksi. Sen lisäksi vaadittiin yleistä äänioikeutta maapäivävaaleissa, ja saksalaista parlamenttia, jonka tulisi ottaa pohdittavakseen työväenyksymys. Edelleen keskusteltiin yleisen saksalaisen työväenkongressin kokoonkutsumista, jonka olisi harkittava esiintyviä vaatimuksia. Kysymys työväenkongressin kokoonkutsumisesta esiintyi melkein samaan aikaan myöskin Berlinin ja Nürnbergin työväenpiireissä.

Näitä valmistuksia varten ja mahdollisesti tarpeelliseksi havaittavien työväenkokousten kokoonkutsujaksi asetettiin komitea, johon minäkin tulin valituksi Fritzschen, Vahlteichin ja muiden vähemmän tunnetuiksi tulleiden työntekijäin mukana. Meidän taholtamme toimeenpantujen työväenkokousten ohella kutsui saksalaisen kansallisyhdistyksen paikallinen hallinto tuon tuostakin kansankokouksia, joissa usein esiintyi puhujia ulkopuolelta, kuten Schulze-Delitzsch, Metz-Darmstadt jne. Niissä harkittiin saksalaista kysymystä, keskusteltiin saksalaisen laivaston perustamisesta, sillä välin sangen polttavaksi käyneestä Preussin perustuslakiriidasta, Schleswig-Holsteinin kysymyksestä jne. Näiden aiheiden luettelosta jo näkee, että valtiollinen elämä Leipzigiä oli siihen aikaan sangen vilkasta ja piti meitä valveilla. Sangen mieluisia keskusteluaiheita vapaamielisten toimeenpanemissa kansankokouksissa olivat myöskin yksityisvaltioiden, aivan erityisesti Saksenin, Hessen-Kasselin ja Hessen-Darmstadtin sekä toisessa sijassa Mecklenburgin ja Baierin perustuslakiasiat. Varsinkin herat v. Beust (Saksan) ja Dalwigk (Hessen-Darmstadt)

olivat erityisesti kiivasten hyökkäysten esineinä. Näiden joukkoon joutui myöskin v. Bismarck, kun hän astui syyskuussa 1862 Preussin hallituksen johtoon.

Mainituissa pienissä ja keskikokoisissa valtioissa oli vallankumouksen tultua kukistetuksi sattunut kaikenlaisia perustuslain rikkomisia ja vallananastuksia, eikä vähemmän Preussissa. Sitäpaitsi nämä pienet ja keskikokoiset valtiot olivat voineet harjoittaa rikksellista toimintaansa ainoastaan Preussin ja Itävallan suojassa, joilla tässä asiassa oli yksi sydän ja yksi sielu. Eri vivahduksia esittävät vapaamieliset kohtelivat kumminkin näissä julkisissa hyökkäyksissään pieniä ja keskikokoisia valtioita paljoa pahemmin kuin esimerkiksi Preussia. Ja kuitenkin juuri Preussi oli kukistanut vallankumouksen, eikä se ollut omassa maassa tapahtuneiden vallananastusten ohella säästänyt väkivaltaisuuksia vallankumouksellia kohtaan. Muistutan vain mieliin Gottfried Kinkelin tuomitsemisen elinkautiseen kuritushuonevankeuteen, Adolf v. Trützschlerin ampuamisen Mannheimissa ja Max Dortün Freiburgissa, ampumiset Rastattin vallihaudoissa, kauheat julmuudet, joita preussiläinen sotaväki harjoitti toukokuun kapinan kukistamisen jälkeen Dresdenissä vangittuja vallankumouksellisia kohtaan. Preussin olot olivatkin viisikymmenluvulla Manteffelin järjestelmän vallitessa sellaiset, että niiden täytyi kiihottaa jokaista puoliksikin vapaasti ajattelevaa ihmistä kapinaan ja saattaa Preussi sekä Saksassa että ulkomailla mitä huonoimpaan valoon. Parhaillaan käynnissä oleva perustuslakiriitakin haki vertaistaan Saksassa. Minullekin, joka silloin vielä olin politiikan aivan perehtymätön nuori mies, pisti heti silmään tämä mittaaminen kahdenlaisella mitalla. Ja sitä sovelluttivat etupäässä sakselilaiset vapaamieliset ja kansanvaltaiset. Herra v. Beus-

tin järjestelmä, jonka hän oli pannut käytäntöön Saksenin kuningas Johanin suostumuksella, joutui aivan erityisesti ja täydellä syyllä vihatuksi kansalle vihamielisten toimenpiteittensä ja kaikenlaisen sorron vuoksi sekä varsinkin sen julman menettelyntähden, jota valtiolliset vangit saivat kärsiä Waldheimin kuritushuoneessa. Sinne oli sijoitettu kokonaista 286 toukokuussa vangittua, niiden joukossa 148 työmiestä, ja näistä kuoli jo vuoteen 1854 saakka 34, siis 12 prosenttia. Vangituista oli 42 tuomittu kuolemaan, mutta sittemmin «armahdettu» elinkautiseen kuritushuoneeseen. Zwickaun rangaistuslaitokseen oli suljettu 286 valtiollista vankia, niistä 239 työntekijää, ja Hubertusburgin vankilaan oli sijoitettu 70 valtiollista vankia.

Waldheimin kuritushuoneessa istui muiden muassa myöskin August Röckel, musiikkitirehtööri Dresdenistä, Richard Wagnerin ja kuuluisan rakennusmestari Semperin ystävä, joiden kummankin oli onnistunut päästä pakoon. Röckel oli tuomittu osanotosta toukokuun kapinaan elinkaudeksi kurihuoneeseen. Hän tuli armahdetuksi vuoden 1862 alussa, vietettyään kuritushuoneessa 11 1/2 vuotta — hän ja asianajaja Kirbach Plaue-nista armahdettiin viimeisinä kuritushuoneesta, koska he kumpikin olivat kieltäytyneet jättämästä armonanomusta. Armahduksensa jälkeen hän julkaisi vuonna 1865 Waldheimin kuritushuoneen tapahtumia selostavan kirjan nimellä: «Kapina Saksenissa ja Waldheimin kuritushuone», jonka sisällys herätti suuttumuksen huudon Saksenissa ja Saksassa. Minä olin eräs Röckelin kirjan innokkaimpia levittäjiä, möin sitä 300 kappaletta, luonnollisesti ilman persoonallista hyötyä, joka ei kumminkaan estänyt, että minut leimattiin Koburgin työväenlehdessä Beustin kannattajaksi.

Waldheimissa pahoinpidellyistä oli kai käynyt huonimmin Kirbachille, johon tutustuin persoonallisesti kaksikymmentä vuotta myöhemmin ollessamme Saksenin valtiopäivillä. Hän ei ollut niitä miehiä, jotka kuritushuoneessa ryömivät ristin luokse. Ja kuritushuoneenjohtaja Christ panetti hänelle niinkutsutun «juoksuttajan» jalkojen väliin. Se oli noin jalan pituinen rautakanki, joka oli jalkarauodoilla kiinnitetty nilkkoihin. Jos Kirbach tahtoi liikkua, niin hänen täytyi juosta, siitä nimi juoksuttaja. Tämä menettely repi nahan ja lihan nilkoista, ja kun Kirbach ei ainoastaan kärsinyt kauheita tuskia, vaan myöskin sairastui vaarallisesti, täytyi häneltä jonkun ajan kuluttua ottaa «juoksuttaja» pois. Tuo entinen vallankumouksellinen kehittyi myöhemmin, kuten niin monet muut, kansallisvapaamieliseksi, kuitenkin oli hänen sydämensä sopukassa vielä sittenkin kansanvaltaisia taipumuksia. Hän oli ainoa kansallisvapaamielinen, joka Saksenin valtiopäivillä kannatti ehdotustamme yleisestä, yhtäläisestä ja välittömästä äänioikeudesta.

Kirbachin kuritushuonetoveri August Röckel kehittyi aivan päinvastaiseen valtiolliseen suuntaan. Kun vuosi 1866 synnytti Saksassa valtiollisen pulan, asettui Röckel entisen vihollisensa v. Beustin puolelle, ja kun Beust pääsi kansleriksi Itävaltaan, meni Röckel hänen mukanaan Wieniin suorittamaan hänelle palveluksia.

Mutta minkälaiset Preussin olot lienevät olleetkin, oli se vapaamielisten silmissä valtio, joka yksin kykeni toteuttamaan Saksan yhtenäisyyden sellaisena, jommoiksi he sen ajattelivat, ja suojelemaan sitä joukkojen vallalta. Sentähden heidän menettelytapanaan oli repiä voimiensa mukaan alas pieniä ja keskikokoisia valtioita, jotta Saksan varsinainen valtio, joka heidän silmissään

oli sama kuin Preussi, esiintyisi sitä suotuisammassa valossa. Bismarckin aikakausi oli tosin pahana esteenä tälle haaveelle, mutta se selitettiin ohimeneväksi ilmiöksi, ja silloin olisi Preussi vasta oikein esiintyvä liberaalisessa loistossaan. Bismarck oli kuitenkin ensimmäisen luokan realisti ja hän tunsikin myöskin vapaamieliset, joista hän sanoi: «he pelkäävät vallankumousta enemmän kuin vihaavat minua», joka osuikin aivan oikeaan. Sillävälillä intohimot kumminkin joutuivat yhä lähemmäksi kiehumispistettä. Ken yleisissä kokouksissa kiihkeimmin ruoski Bismarckia ja lausui mitä arveluttavimpia uhkauksia, sai olla varma mitä myrskyisimmistä suosionosotuksista. Jopa monessa vapaamielisessäkin heräsi entinen vallankumouksellinen kiihko, kuten esim. Johannes Miquelissa, joka kymmenen vuotta aikaisemmin oli ollut yhteydessä Karl Marxin kanssa eikä ollut vielä kuusikymmenluvullaan kokonaan katkaissut suhteitaan häneen. Hän oli sanonut olevansa kommunisti ja ateisti sekä tarjonnut apuansa talonpoikien kapinain järjestämiseen. Nyt hän uhkasi Preussin kuningasta Bourbonien kohtalolla, työväestö oli nostettava Hohenzollereita vastaan, koska he eivät muuten tulisi järkiinsä. Tällainen lausunto pääsi hänen suustansa sattumalta yksityisessä piirissä Saksalaisen kansallisyhdistyksen yleisessä kokouksessa Leipzigissä. Lähes kolmekymmentä vuotta myöhemmin Johannes Miquel oli herra Miquelin nimellä erään Hohenzollerin rahaministerinä, ja hänen mielestään oli yksinpä tuo sillä välin sangen kesytynyt kansallisivapamielinen puoluekin, jonka perustajia hän oli, vielä liian vapaamielinen.

Tällaisia uhkauksia lienee saapunut Bismarckinkin korviin — nimettömät kirjeet mitä kauheimpine uhkauseineen lienevät olleet muodissa jo ennen, kuin oli sociali-

demokratisia johtajia, jotka toisinaan ovat saaneet sellaisia tusinoittain — sillä hän on myöhemmin julki-
sesti tunnustanut, ettei hän pitänyt mahdottomana jou-
tua saman kohtalon alaiseksi kuin Strafford, joka mes-
tattiin Englannin kuninkaan Karl I:n ministerinä. Hän
oli huolellisena perheenisänä kaikissa tapauksissa jär-
jestänyt talonsa siltä varalta.

Ja kuninkaastakin kierteli tähän aikaan huhu, että
hän alituisten kiihtymisten tähden kärsi harhanäkyjä ja
pelkäsi, että Bourbonien kohtalo saavuttaa hänetkin.
Nämä huhut tulivat varmennetuiksi eräässä myöhem-
mässä julkaisussa, jonka nyttemmin kuollut preussiläi-
nen valtiopäivämies von Eynern on merkinnyt Bismar-
ckin persoonalliseksi tiedonannoksi. Sen mukaan olisi
Bismarck kertonut hänelle: Kun hän oli nimitetty mi-
nisteriksi 1862, oli hän matkustanut kuningasta vastaan
Jüterboggiin ja tavannut hänet mitä alakuloisimmassa
mielentilassa. Badilaiset hallitushenkilöt, joiden luota
kuningas oli tullut, olivat pitäneet riitaa maapäivien
kanssa mahdottomana ratkaista ja koettaneet saada hänet
kääntymään vanhoihin oloihin. Kuningas oli Bismar-
ckille sanonut: «Teistä on tullut ministeri, mutta vain
noustaksenne mestauslavalle, joka pystytetään teitä varten
operatorille; minä itse, kuningas, tulen vuorollani tei-
dän jälkeenne». Kuningas toivoi epäilemättä — sanoi
Bismarck — että minä taivuttaisin häntä myöntymään,
mutta minä tein päinvastoin, koska tunsin rehellisen ja
kaikkea näkyvää vaaraa vastaan urhoollisen mieheni.
Sanoin hänelle, että en ainakaan sillä hetkellä pitänyt
kumpaakaan tapausta läheskään varmana — «mutta jos
niinkin kävisi, niin eihän siinä mitään erinomaista olisi,
kaikkienhan meidän täytyy kerran kuolla ja samanteke-
vää lienee, tapahtuuko se hiukan varemmin tai myö-

hemmin«. Hän kuolisi silloin, kuten hänen velvollisuutensa oli, herransa ja kuninkaansa palveluksessa, ja kuningas kuolisi puolustaessaan pyhiä oikeuksiaan, kuten myöskin hänen velvollisuutensa omaa itseänsä ja kansaansa kohtaan vaati. Eihän tarvitse heti ajatella Ludvig XVI:ta joka oli kuollut vastenmielisellä tavalla, mutta Karl I oli kärsinyt sangen kauniin kuoleman, sellaisen, joka oli ollut yhtä kunniakas kuin kuolema taistelutantereella.

«Kun minä täten» — kertoi Bismarck edelleen — «vetosin kuninkaan sotilaskunniaan, kävi hän vielä vakavammaksi ja sitten varmemmaksi, ja minä matkustin takaisin Berliiniin tyytyväisen, taistelunhaluisen miehen seurassa».

Nämä tapahtumat osottavat, mitä vapaamieliset olisivat voineet saavuttaa, jos he olisivat osanneet käyttää asemaa hyväkseen. Mutta he pelkäsivät jo heidän takanaan seisovia työntekijöitä. Bismarckin lause: jos hänet pakotetaan äärimmäisyyksiin, panee hän Acheronin liikkeelle, täytti heidät auttamattomalla pelolla.

Itse asiassa Bismarck käyttikin kaikkia keinoja, tullaksensa aseman herraksi. Hän valitsi välikappaleensa, mistä löysi. Hän olisi tehnyt liiton paholaisen ja hänen isoäitinsä kanssa, jos hän olisi huomannut sen edulliseksi. Niinpä hän veti palvelukseensa August Braszin silloin suursaksalaisen «Norddeutsche Allgemeine Zeitung»-lehden päätoimittajan, vaikka tämä oli aikaisemmin ollut punainen demokrati ja sepittänyt tuon «kauniin» laulun:

Värjäämme punasta, värjäämme hyvin,
Värjäämme tyrannin verellä!

Ei hänellä ollut mitään sitäkään vastaan, että Brasz kutsui Liebknechtin Lontoosta ja Robert Schweichelin Lausannesta toimittajiksi edellämainittuun lehteen. Samoin Bismarckin onnistui Braszin ohella saada vuonna 1864 puolelleen Lothar Bucher, vanha demokrati ja verojen kieltäjä, jonka historiallisia tietoja ja tottunutta kynää hän käytti hyväkseen. Bucher myöskin koetti Bismarckin toimesta saada vuonna 1865 Karl Marxin avustajaksi preussilaiseen «Staatsanzeiger»-lehteen, jossa hän vapaasti sai kirjoittaa mielensä mukaan, vaikkapa levittäisi kommunismiakin.

Menettelytavan, jonka mukaan Bismarck nyt koetti hallita, oli hän lainannut Ludvig Napoleonilta, joka oli mestarillisesti osannut käyttää vallitsevia luokkavastakohtia järjestelmänsä hyväksi, ja vieläpä yleisen äänioikeuden vallitessa. Pian kävi selville, että myöskin Bismarck koetti käyttää työväenliikettä omaksi hyödykseen vapaamielistä porvarikuntaa vastaan. Hänen auttajanaan näissä asioissa oli sala-ylihallintoneuvos Hermann Wagener. Hänen tietonsa yhteiskunnallisissa kysymyksissä ja hänen viekkautensa tekivät hänestä sopivan miehen tähän tehtävään.

Elokuun lopulla 1862 oli myöskin eräs työväenkokous Berlinissä päättänyt kutsua kokoon yleisen saksalaisen työväenkongressin, vieläpä Berliiniin. Tämän johdosta Leipzigin komitea asettui yhteyteen berliniläisen liikkeen johtavien henkilöitten kanssa, saadakseen aikaan yksimielisyyden kongressin kutumisessa. Paremman maantieteellisen aseman vuoksi haluttiin Leipzigiä kokouspaikaksi. Lokakuun alussa tuli Berlinistä maalarien ja lakeeraajain edustaja Eichler Leipzigiin keskusteluun, jossa minäkin komitean jäsenenä olin läsnä.

Neuvottelu oli «Zum Joachimstal»-nimisessä ravintolassa Hainstrassen varrella. Eichler suostui heti kaikkeen. Hän toi esiin, ettei työntekijäin tarvinnut odottaa mitään edistyspuolueelta eikä kansallisyhdistykseltä. Komitean jäsenten enemmistö oli saavutettujen kokemusten perustuksella samaa mieltä. Edelleen Eichler sanoi olevansa varma siitä — ja tämän kautta hän meidän mielestämme paljasti olevansa Bismarckin asiamies — että Bismarck oli saatavissa yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden toteuttamisen puolelle ja että hän myöskin olisi valmis luovuttamaan tarpeelliset varat (60,000—80,000 taaleria) koneenrakentajain tuotanto-osuuskunnan perustamiseen.

Koneenrakentajat muodostivat siihen aikaan Berliinin työntekijäin valiojoukon ja heitä pidettiin edistyspuolueen varsinaisena henkikaartina. Eichlerin esitykset synnyttivät tuntikausia kestäneen keskustelun, jonka lopputuloksena oli, että komitea, Fritzscheä lukuunottamatta, vastusti Eichleriä. Herättää huomiota, että Eichler ajoi samoja aatteita, joita Lassalle kehitti kuutta kuukautta myöhemmin vastauskirjoituksessaan Leipzigin komitealle. Eroa on vain siinä, että Lassalle vaati kansanvaltaisen valtion valtioapua nauttivain tuotanto-osuuskuntien perustajaksi.

Tähän aikaan Lassallen nimi oli meille vielä tuntematon, vaikka hän oli jo saman vuoden huhtikuussa pitänyt julkisesti esitelmän «nykyisen historiankauden erityisestä yhteydestä työväenluokan aatteen kanssa», joka myöhemmin ja aina nykyaikoihin saakka on ilmentynyt kirjana nimellä «työväenohjelma». Samana vuonna hän myöskin oli pitänyt esitelmiä hallitusmuodoista. Että nämä seikat olivat jääneet meille tuntemattomiksi, riippui siitä, ettei kukaan meistä lukenut Berlinin lehtiä.

Saimme päivän tapahtumia koskevat tietomme Leipzigin sanomalehdistä, etupäässä kansanvaltaisesta «Mitteldeutsche Volkszeitungista» ja mitä siinä ei ollut, sitä emme tietäneet. Ne olivat vielä takaperoisia aikoja.

Kertoessaan meille, että Bismarck ehkä oli saata-
vissa yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden
käytäntöönpanon puolelle, oli Eichler esittänyt vain
saman ajatuksen, jota jo silloin varsinkin sala-ylihallin-
toneuvos Hermann Wagener oli julkisuudessa ajanut.
Silloin ajateltiin vain sen myöntämistä, lähtien siitä mie-
lipiteestä, että koska kolmiluokkavaalioikeus on myön-
netty toukokuussa 1849, voidaan se kuninkaallisen
määräyksen kautta jälleen poistaa ja myöntää uusi vaa-
lioikeus. Vapaamielisille, joiden suuri enemmistö ei
ihaillut yleistä, yhtäläistä, välitöntä ja salaista äänioikeutta,
oli tämä käsityskanta sangen ikävä, ja herra v. Unruh,
eräs heidän pääjohtajistaan, toi julkisestikin huolensa
esiin. Vapaamieliset kätkivät yleistä, yhtäläistä, välitöntä
ja salaista äänioikeutta kohtaan tuntemansa vastenmieli-
syyden sen selityksen taakse, että tämä vaatimus ei ollut
perustuslakitaistelun aikana opportunistinen, ensin oli tais-
telu Bismarckin ministeristön kanssa saatava loppuun,
ennenkuin voitiin ajatella vaalioikeuden muuttamista.
Kun vanhoilliset kansanvillitsijät siihen aikaan asettui-
vat valjaisiin kaikkein kansanvaltaisimman äänioikeuden
toteuttamisen hyväksi, jota vastoin he nyt ovat sen jyr-
kimpiä vastustajia, niin oli siihen perusteellisempia syitä.
Napoleon III, joka vallankaappauksen jälkeen otti uudel-
leen käytäntöön yleisen, yhtäläisen, välittömän ja salaisen
äänioikeuden, minkä säädyllinen tasavalta heinäkuun
taistelujen jälkeen oli korvannut huonommalla äänioi-
keudella, oli tullut mainiosti toimeen sen kanssa. Tie-
tysti ainoastaan siten, että valtiolta vaikutti pakotta-

vasti valitsijoihin. Alussa oli kuudestasadasta edustajasta ainoastaan seitsemän vastustuspuolueen miestä, kaikki muut olivat keisarillisia mamelukkeja. Vasta 1863 nousi heidän lukunsa 38:aan ja 1869 110:neen mieheen.

Kolmiluokkavaalioikeus, joka oli luotu, jotta saataisiin myöntävämpi kamari, oli Preussissa päinvastoin nyt synnyttänyt jyrkästi vastustusmielisen eduskunnan, joten heräsi ajatus, että olisi seurattava Napoleonin esimerkkiä.

Toinen kysymys on, kuinka aate valtion avustamista tuotanto-osuuskunnista levisi vanhoillisten piiriin. Silloin näemme, että Lassalle jo vuonna 1862 hautoi tätä tuumaa mielessään ja ilmoitti ajatuksensa ystävälliselle ja uskotulle kreivitär Hatzfeldtille, jonka kautta aate sitten levisi vanhoillisiin piireihin jo ennenkuin Lassalle oli sen julkisesti muodostellut. Myöhemmin, kun Vahlteich oli tullut Lassallen sihteeriksi, huomasi tämä, minkälaisia epäilyttäviä aineksia Lassallella oli ympärillään. Saman havaitsi Liebknecht, joka varotti Lassallea tästä ympäristöstä ja varsinkin Bismarckista. Mutta Lassalle vastasi: «Mitä turhia, minä syön herra Bismarckin kanssa kirsikoista, mutta hän saa luut.»

On sangen todennäköistä, että salaneuvos Wagener oli uskottanut Eichlerille tuotanto-osuuskuntia koskevan tuuman Bismarckin tuumaksi jo ennenkuin Bismarck oli asiaa ajatellutkaan¹⁾ Eichlerin tehtävä ja Bismarckin

¹⁾ Perästäpäin olen saanut käsiini salaneuvos Hermann Wagenerin muistiinpanot (Erlebtes), joissa hän kertoo olleensa suhteissa Lassallen ja kreivitär Hatzfeldtin sekä muiten sosialistien johtomiesten kanssa (Scweitzerin?) Sen mukaan hän on siis sangen todennäköisesti saanut Lassallelta itseltään tiedon tämän ohjelma-ajatuksista ja käyttänyt niitä Eichleriin nähden.

suhteet Lassalleen kävivät selville syyskuussa 1878 sosialilaista keskusteltaessa, kun minä otin nämä asiat puheeksi. Syytin silloin ruhtinas Bismarckia siitä, että hän nyt tahtoo tuhota sosialidemokratian, jota hän kerran oli koettanut käyttää valtiollisiin tarkoituksiinsa. Viittasin ensiksi Eichler-juttuun ja niihin tarjouksiin, joita tämä oli hänen nimessään tehnyt meille Leipzigin komitean jäsenille. Edelleen mainitsin, että Lassalle oli tullut yhteyteen hänen, Bismarckin, kanssa erään Hohenzoller-prinssin (luultavasti kuninkaan veljen prinssi Albertin) ja kreivitär Hatzfeldtin välityksellä, ja että hänen keskustelunsa Lassallen kanssa olivat usein kestäneet tuntikausia, olipa Baierin lähettiläskin, joka tahtoi puhutella Bismarckia, saanut eräänä päivänä palata takaisin, kun Lassalle oli hänen luonaan.

Ruhtinas Bismarck otti sitten seuraavana päivänä, 17 p. syyskuuta, puhuaksensa asiasta valtiopäivillä. Minä olin erehtyen sanonut, että neuvottelut Eichlerin ja Leipzigin komitean välillä tapahtuivat jo syyskuussa, sen sijaan että ne tapahtuivat vasta lokakuussa. Bismarck tarttui tähän todistaakseen, ettei hän ollut voinut antaa Eichlerille sellaista tehtävää, koska hän tuli ministeristöön vasta syyskuun 23 päivänä. *Hän kyllä muisti, että Eichler oli myöhemmin vaatinut häneltä hyvitystä palveluksista, joita hän ei ollut hänelle tehnyt. Ja sen lisäksi hän myönsi, että Eichler oli ollut poliisilaitoksen palveluksessa ja antanut kertomuksia, joista jotkut olivat tulleet hänenkin tietoonsa. Mutta nämä eivät olleet koskeneet sosialidemokratista puoluetta, vaan edistyspuolueen ja, ellei hän erehtynyt, kansallisyhdistyksen välisiä salaisia neuvotteluja.*

Täten oli todistettu, kuinka oikeutettu meidän epäilyksemme komiteassa oli Eichleriä vastaan. Muuten

ruhtinas Bismarck kielsi aikoneensa antaa 60,000—80,000 taaleria tuotanto-osuuskuntaa varten. Hänellä ei ollut minkäänlaista salaista rahastoa, ja mistä hän olisi nämä rahat ottanut? Täten sanoi sama mies, joka vuosikautia suoritti valtion menot ilman kamarin suostumusta. Minun koskettelemastani suhteesta Lassalleen hän sanoi, ettei hän, vaan Lassalle oli halunnut heidän välistä keskustelua, eikä hän ollut vaikeuttanut Lassallelle tämän toiveen toteuttamista. Eikä hän ollut sitä katunutkaan. Sovitteluja ei heidän välillään ole ollut, mitäpä Lassalle, köyhä mies, olisi voinut hänelle tarjota? Mutta Lassalle oli miellyttänyt häntä tavattomasti, hän oli ollut eräs rikashenkisimpiä ja rakastettavimpia ihmisiä, joiden kanssa hän koskaan oli seurustellut, eikä hän myöskään ollut tasavaltalainen: hänen tavoittelemansa aate oli saksalainen keisarikunta. Siinä heillä oli ollut yhtymäkohta. Lassalle oli ollut suuressa määrässä kunnianhimoinen, ja hänestä oli ehkä ollut epävarmaa, oliko saksalainen keisarikunta päättyvä Hohenzollerien vai Lassallen hallitsijasukuun, mutta yksinvaltaismielinen hän oli ollut kauttaaltaan. Tämä selitys synnytti valtiopäivillä suurta iloisuutta.

Se ylioppilasmaisesti vallaton tapa, millä Bismarck leimasi Lassallen yksinvallan kannattajaksi, ei tarvitse vastausta. Lassalle itse kumoaa sen kirjoituksissaan ja kirjeissään. Mutta kaikissa tapauksissa oli Lassallen osa Bismarckiin nähden sangen omituinen. Sangen suuren itsetietoisuutensa ja riippumattoman yhteiskunnallisen asemansa tukemana hän luuli voivansa neuvotella Bismarckin kanssa, kuten mahti toisen mahdin kanssa, jo ennen kuin hänen takanansa oli voimaa. Ei tarvitse vaivata aivojaan arveluilla, miten tämä leikki olisi lo-

pullisesti päättynyt, koska Lassallen kuolema elokuun lopulla 1864 poisti hänet toisena osallisena.

Mainitussa puheessaan Bismarck sen lisäksi kieltää, että hänen ja Lassallen välillä olisi ollut keskustelua yleisen, yhtäläisen, välittömän ja salaisen äänioikeuden myöntämisaatteesta. Minä en voinut todistaa hänelle, että asia oli päinvastoin, mutta en myöskään uskonut Bismarckin sanoja. Tässä on Lassalle minulle määräävä, sillä hän sanoi Berlinissä valtiotuomioistuimen edessä maaliskuun 12 p. 1864 pitämässään puolustuspuheessa julkisesti: «Niinpä julistan teille siis tässä juhlallisessa paikassa, että ehkäpä ei kulu enää vuottakaan, — kun herra Bismarck on näytellyt Robert Peelin osan ja myöntänyt yleisen ja välittömän äänioikeuden». Lassallen olisi tietysti ollut aivan mahdoton puhua näin, jos ei keskusteluissa Bismarckin kanssa olisi otettu esiin myöskin yleisen ja välittömän äänioikeuden myöntämistä. Kuten jo on mainittu, pohdittiin tätä aatetta yhä uudelleen ja sangen vakavasti vanhoillisten piirissä, ja sitä uskottiin täydellisesti vapaamielisten leirissä. Sitäpaitsi ei Bismarck, joka hallitsi vastoin kamarin päätöksiä perustuslainvastaisesti, säätäen kesäkuussa 1863 vastoin lakia ja oikeutta kuuluisat painomääräykset, ollut suinkaan se mies, joka olisi häikäillyt myöntää vaalijärjestelmää, jos siitä näytti olevan hänelle hyötyä. Sen lisäksi eivät siihen saakka ilman valtiollisia oikeuksia olleet syvät rivit Preussissa olisi suinkaan moittineet häntä sellaisesta myöntämisestä.

Kaksi Lassallen kirjettä, jotka julkaistiin vasta paljoa myöhemmin, mutta jotka paraiten soveltuvat tähän, osottavat minkä luontoisiksi Lassallen neuvottelut Bismarckin kanssa olivat muodostuneet.

Lassalle kirjoitti Bismarckille:

«Teidän Ylhäisyytenne! Ennen kaikkea valitan, että unhotin eilen laskea vielä kerran sydämellenne, että *vaalikelpoisuus on ehdottomasti myönnettävä kaikille saksalaisille*. Mittaamaton valtakeino! Saksan todellinen «siveellinen» valloitus. Mitä vaalitekniikkaan tulee, luin vielä viime yönä kaikki ranskalaiset lainsäädäntöhistoriat ja löysin niistä peräti vähän tarkoituksenmukaista. Mutta minä olen myöskin ajatellut ja kykenen nyt aivan hyvin esittämään Teidän Ylhäisyydellenne haluamanne taikareseptin vaalikieltäymisen ja äänten hajautumisen estämiseksi. Sen perusteellista vaikutusta ei tarvitse ensinkään epäillä!

Odotan siis, että *Teidän Ylhäisyytenne määrää jonkun illan*. Mutta pyydän hartaasti Teitä valitsemaan illan siten, että meitä ei häiritä. Minulla on paljon puhuttavaa Teidän Ylhäisyytenne kanssa vaalitekniikasta ja vielä enemmän muusta, ja häiritsemätön sekä perusteellinen keskustelu on aseman polttavaan luonteeseen nähden todella välttämätön tarve.

Odottaen Teidän Ylhäisyytenne määräystä, erinomaisella kunnioituksella Teidän Ylhäisyytenne uskollisin.

F. Lassalle.

Berlin, keskiviikkona 13. 1. 64. Potsdaminkatu 13.«

Ja edelleen:

«Teidän Ylhäisyytenne! En tahtoisi tunkeilla, mutta ulkonaiset tapahtumat pakottavat minua, joten pyydän anteeksi tunkeilevaisuuteni. Kirjoitin Teille jo keskiviikkona, että olen keksinyt halutun «taikareseptin», joka vaikuttaa mitä perusteellisimmin. Meidän ensi keskustelustamme on, kuten luulen, oleva seurauksena ratkaiseva päätös, ja kun, kuten samoin uskon, tätä ratkaisevaa päätöstä on mahdoton lykätä kauemmaksi, otan

vapauden käydä Teidän luonanne huomenna (sunnuntaina) kello 1/2 9 illalla. Jos Teidän Ylhäisyytenne olisi tähän aikaan estetty, niin pyydän, että suvaisitte määrätä minulle jonkun toisen, mahdollisimman läheisen ajan. Erinomaisella kunnioituksella Teidän Ylhäisyytenne uskollisin

F. Lassalle.

Lauantai-iltana (16. 1. 64) Potsdaminkatu 13.«

Herra v. Kendell, joka tähän aikaan toimi ulkoasiain virastossa ja tunsii Bismarckin seurustelun Lassallen kanssa, väittää, että Bismarck oli katkaissut tämän seurustelun, koska Lassalle kävi yhä tunkeilevammaksi. Viimeinen ylläolevista kirjeistä antaa tukea tällaiselle käsityskannalle. Kaikissa tapauksissa oli tämä Lassallen seurustelu Bismarckin kanssa, kuten niin monet muut hänen toimensa vuonna 1864, sangen arveluttavaa ja sen voi uskaltaa ainoastaan sellainen mies kuin hän. Valitettavasti hän on tällä seurustelullaan ja muulla esiintymisellään elämänsä lopulla luonut muille, jotka eivät olleet Lassalleja, esimerkin, joka ei kehota astumaan syrjäteille. Siitä myöhemmin.

Bismarckin puheessa syyskuun 17 p:nä 1878 on kuvaavaa myöskin se tapa, miten hän vapaamielisten kauhuksi mukautui valtion avustamiin tuotanto-osuuskuntiin. Tunnustettuansa, että hän oli usein tuntikausia keskustellut Lassallen kanssa ja aina ollut pahoillaan, kun ne olivat loppuneet, jatkaa hän: «Hän myöntää puhuneensa Lassallen kanssa myöskin valtiovarojen myöntämisestä tuotanto-osuuskunnille, se oli asia, jonka tarkoituksenmukaisuudesta hän vielä tänäkin päivänä on vakuutettu.» Tätä ajatusta hän sitten kehitti edelleen. Kuudentuhannen taalerin myöntäminen kuninkaan käyt-

tövaroista Reichenbach-Neuroderin piirin kankurilähetystölle tuotanto-osuuskunnan perustamista varten puhuu myöskin sen puolesta, että hänestä olivat oikeita kaikki keinot, joiden avulla hän voi lyödä kiilan työväenluokan ja porvarikunnan väliin, voidakseen pysyä vallassa vanhan periaatteen mukaan: «hajoita ja hallitse.»

Olen kuvauksessani joutunut jonkun verran edelle tapahtumain kulkua.

Vähän aikaa sen jälkeen kuin Eichler oli ollut Leipzigissä, matkustivat Fritzsche, Vahlteich ja Dolge edustajina Berliiniin neuvotellakseen sekä Berlinin työntekijäin että edistyspuolueen ja kansallisyhdistyksen johtajain kanssa yllämainituista kohdista. Nopeasti päätettiin yksimielisiksi siitä, että saksalainen työväenkongressi oli kutsuttava kokoon vasta vuonna 1863 ja silloin Leipzigiin. Samoin sovittiin kongressin päiväjärjestyksestä, josta pyyhittiin kohta «maailmannäyttelyn» pitämisestä Berlinissä.« Eichler oli muiden työntekijäin mukana käynyt kesällä 1862 Lontoon maailmannäyttelyssä, johon kansallisyhdistys ja joukko kunnallishallituksia olivat lähettäneet työntekijöitä. Kaikkiaan kävi Lontoon näyttelyssä noin viisikymmentä työmiestä Max Wirthin johdolla. Siitä oli syntynyt Berlinin maailmannäyttelyä tarkoittava aate.

Neuvottelut vapaamielisten johtajain kanssa tyydyttivät sängen huonosti Leipzigin edustajia, kuten he suoraan ilmoittivat takaisintultuaan selostuksessaan. Kansallisyhdistys piti alussa vuotta 1863 yleisen kokouksensa Leipzigissä. Se ei liene uskaltanut pitää sitä missään Preussin kaupungissa, vaikka se työskentelikin Preussin johtajavallan hyväksi. Schulze-Delitzch puhui tammikuun 3 päivänä eräässä suuressa kokouksessa Tivolissa, nykyisessä Leipzigin työväestön kansantalossa

muutos, jota kukaan ihminen ei olisi silloin uskonut. Täällä tohtori Dammer pyysi Schultzea lausumaan mielipiteensä kansallisyhdistyksen suhteesta työntekijöihin. Schulze vastasi muun muassa, että työntekijäin kyllä tulisi välittää politikasta, mutta, jatkoi hän, onko työntekijällä, joka on niin huonossa asemassa, että hän elää kädestä suuhun, aikaa tai halua välittää julkisista asioista? Ei, totta tosiaan ei! Vapauttaminen tästä kurjuudesta on jokaisen kansanystävän ja aivan erityisesti koko Saksan suuri kansallinen tehtävä. Ja oikeat työntekijät, jotka käyttävät säästönsä parantaaksensa asemaansa, «heidät tervehdin täten valiokunnan nimessä kansallisyhdistyksen henkiseksi jäseniksi, sen kunniajäseniksi.»

Tämä puhe synnytti radikalisten työntekijäin piirissä pahaa verta, se osotti, että kansallisyhdistys tahtoi pysyä erillään työntekijöistä yhdistyksen jäsenenä, sen tähden se hylkäsi jäsenmaksun suorittamisen kuukausittain. Kun sitten uusi lähetystö — tohtori Dammer, Fritzsche, Vahlteich — kohta tämän kokouksen jälkeen meni Berliiniin, ei se enää jäänyt epätietoiseksi johtavien henkilöitten mielialasta työntekijöitä kohtaan. Nuori Ludwig Löwe, tunnetun asetehtaan Ludwig Löwe ja kump. perustaja, johti silloin lähetystön Lassallen luo. Täällä nuo kolme löysivät, mitä he etsivät: heidän vaatimustensa ymmärtämistä ja aulista myötätuntoisuutta. Lassallen kanssa sovittiin, että työväenkongressi olisi lykättävä edelleen siihen saakka, kunnes hän, Lassalle, olisi erityisessä lentokirjassa selittänyt käsityskantansa työntekijäin asemasta valtiossa ja yhteiskunnassa. Tämä oli tehtävä, jonka levittämisen Leipzigin keskuskomitea oli ottava huolekseen.

Minun on tässä huomautettava, että leipzigiläisen liikkeen johtavien henkilöitten käytös ulkonaisesti muut-

tui jotenkin nopeasti, jonka tähden heitä syytettiin vastustajain taholta horjuvaisuudesta ja epäselvyydestä. Niinpä oli vielä marraskuussa 1862 eräässä suuressa työväenkokouksessa päätetty Fritzschen ehdotuksesta asettaa komitea erään kulutusyhdistyksen perustamista varten. Ja helmikuun alussa 1863, siis aikana, jolloin jo oltiin yhteydessä Lassallen kanssa, kertoi Fritzsche erästä matkasta Gothaan ja Erfurtiin sekä sikäläisistä kulutusyhdistyksistä ja esitti sellaisen perustettavaksi Leipzigiin. Vahlteich ehkäisi päätöksen tästä, selittäen, että keskuskomitea oli jo ottanut asian harkittavakseen. Tämä hänen menettelynsä oli sangen viisas, sillä olisi näyttänyt merkilliseltä perustaa kulutusyhdistys Leipzigiin siihen aikaan, jolloin Lassallejo valmisteli vastauskirjoitustaan, jossa hän, kuten tunnettu, esitti kulutusyhdistykset aivan arvottomiksi työntekijäin aseman parantamisessa.

Myöskin Vahlteich oli vielä siihen aikaan suhteellisesti rauhallinen mielialaltaan. Vuoden 1862 lopulla hän julkaisi Leipzigissä «Mitteldeutsche Volkszeitung»-lehdessä pitkän riitakirjoituksen niiden hyökkäyksien johdosta, joita oli tehty keskuskomiteaa vastaan. Siinä hän selitti, että velvollisuus tavoiteltavaa työntekijäin tulevaisuutta kohtaan vaati *noudattamaan mitä suurinta malttia*. Sitävastoin Vahlteich meni jo tässä selityksessään kauemmaksi kuin Lassalle, esittäessään väitöksen: työntekijät eivät muodosta erityistä säätyä, vaan *tosiolojen synnyttämän luokan*. Kun Lassallen vastauskirjoitus ilmestyi, tapahtui johtajissa täydellinen rintaman muutos. Väärin olisi nuhdella heitä siitä. Mielipiteitten muutokset tapahtuvat levottomina aikoina nopeasti. Ajatustoiminta käy joutuisammaksi. Kolme vuotta myöhemmin, kun Saksa riensi vuoden 1866

ratkaisevia tapahtumia kohti, kävi minun ja monien silloisten aatetoverieni aivan samalla tavalla. Nopea kääntyminen Sauluksesta Paavaliksi toteutuu yhä edelleen ilman ihmetyötä.

Olin eronnut keskuskomiteasta marraskuun alussa 1862. Asemani ammatillisessa sivistisyhdistyksessä vaati tarkoin aikani, voimani ja harrastukseni. Kun olin ilta illalta yhdistyksessä, milloin ei työväenkokous tai komitean istunto pidättänyt minua sieltä, tutustuin jäsenten toiveisiin ja tarpeisiin paremmin kuin yhdistyksen esimiehet. Niinpä minusta pian tuli ahkerin esitysten tekijä valiokunnan istunnoissa ja kuukausikokouksissa. Esitykseni tulivat melkein säännöllisesti hyväksytyiksi. Vaikutukseni tuli siten suuremmaksi. Mutta siihen aikaan olin vielä työntekijä, toisin sanoen minun täytyi seisoa sorvipenkin ääressä kello kuudesta aamulla kello seitsemään illalla. Tällä ajalla oli kaikkiaan kahden tunnin keskeytys aterioita varten. Siten minun liian suuri toimintani eri suuntiin oli myöskin rahakysymys. Komiteassa ja kokouksissa tavalliset keskustelut tuntuivat minusta sitäpaitsi sängen epäselviltä ja tarkoituksettomilta, joka seikka teki eroni komiteasta helpommaksi.

Helmikuun 6 päivä 1863 oli minulla vielä suoritteluja Vahlteichin kanssa. Hän oli «Vorwärtsin», minä ammatillisen sivistisyhdistyksen edustajana Dresdenin työväen sivistisyhdistyksen perustamisjuhlassa. Vahlteich piti yhteisillä illallisilla provokatorisen puheen, jossa hän vanhaan tapaan väitti, että työntekijäin tulee kyllä koettaa saavuttaa valtiollista ja humanista sivistystä, mutta ei hoitaa alkeisopetusta. Viimemainitun hankkiminen työntekijöille oli valtion asia. Hän esitti edellisille eläköönhuudon. Tämä houkutteli minut taistelulentälle. Vastustin häntä ja esitin eläköönhuudon

yleiselle sivistykselle. Esiintymisemme ei luonnollisesti tehnyt ilahduttavaa vaikutusta, mutta en voinut vaitiollen sivuuttaa Vahlteichin provokatsionia, sitä vähemmän, kuin dresdeniläinen yhdistys pyrki samaan päämäärään kuin meidänkin yhdistyksemme.

Lassallen esiintyminen ja sen seuraukset.

Maaliskuun alussa v. 1863 ilmestyi Lassallen «Avoin vastauskirjelmä Leipzigissä pidettävän yleisen saksalaisen työväenkongressin kokoonkutsumiskomitealle.» Joitakuita päiviä ennen sen ilmestymistä olin minä pitänyt ammatillisen sivistysyhdistyksen toisessa vuosijuhlassa juhlapuheen, jossa asetuin vastustamaan yleistä, yhtäläistä, salaista ja välitöntä äänioikeutta, koska työmiehet eivät vielä olleet kypsiä sitä käyttämään. Nämä esittämäni mielipiteet loukkasivat muutamia ystäviänikin yhdistyksessä. Mutta sitävastoin tämä minun puheeni miellytti erittäin tyttöä, josta myöhemmin tuli morsiameni ja vaimoni, ja joka oli veljensä kanssa saapunut juhlaan. Minulla on kumminkin perustettuja syitä uskooni, että puhujan persoona miellytti häntä enemmän kuin puheen sisällys, joka siihen aikaan hänestä lienee ollut jokseenkin samantekevää.

Lassallen vastauskirjoitus ei tehnyt työväenmaailmaan läheskään sitä vaikutusta, kuin ensi kädessä Lassalle ja sen jälkeen hänen pieni kannattajapiirinsä olivat otaksuneet. Minä itse levitin sitä pari tusinaa sivistysyhdistysten jäsenille, antaakseni vastapuolueenkin mielipiteille puheenvuoron. Että kirjoitus siihen aikaan niin vähän vaikutti silloin liikkeellä olevan työväestön enemmistöön, näyttäneen nykyään monesta selittämättömältä

ilmiöltä. Mutta olihan se luonnollista. Eivät ainoastaan taloudelliset vaan myöskin valtiolliset olot olivat vielä sangen taantumuksellisia.

Elinkeinovapaus, liikuntavapaus, asumisvapaus, passi- ja kulkemisvapaus, yhdistys- ja kokoontumisvapaus olivat vaatimuksia, jotka silloisen ajan työmiehelle olivat paljoo läheisimpiä kuin valtio-avulla perustetut tuotantoyhdistykset, joista hänellä ei ollut oikeaa käsitystä. Yhdistymis- tai sanokaamme osuuskunta- aate oli vasta syntymässä. Eikä yleinen äänioikeuskaan ollut useimmista välttämätön. Valtiollinen sivistys oli vielä, kuten usein on mainittu, alhainen ja suuresta enemmistöstä näytti Preussin edustajahuoneen taistelu Bismarckin ministeristöä vastaan urhoollisuuden työltä, joka ansaitsi tukemista ja myötätuntoa eikä suinkaan moitetta ja halveksimista. Valtiollisesti hereillä olevat, kuten esim. minä, ihan ahmivat eduskuntakeskusteluja ja pitivät niitä valtiollisena viisauden kukkana. Vapaa- mielinen sanomalehdistö, joka siihen aikaan hallitsi yleistä mielipidettä paljon enemmän kuin nykyään, piti myöskin huolen siitä, että tämä usko säilyi. Sama vapaa- mielinen sanomalehdistö myös kävi raivon ja pilkan ulvonnalla Lassallen kimppuun siihen asti kuulumat- tomalla tavalla. Persoonallisia parjauksia ja panetteluja suorastaan satoi hänen niskaansa, ja että etupäässä vanhoil- linen sanomalehdistö, esimerkiksi «*Kreuzzeitung*», koh- telivat Lassallea puolueettomasti — koska hänen taiste- lunsu liberaleja vastaan tuli heille tavattoman otolliseen aikaan — ei suinkaan kohottanut Lassallen eikä hänen kannattajainsa luottoa meidän silmissämme. Jos sitten vihdoin muistamme, että vielä nytkin, yli 45-vuotisen tarmokkaan ja voimaperäisen valistustyön jälkeen on vielä miljoonia työläisiä, jotka juoksevat eri porvari-

puolueiden perässä, niin ei pidä ihmetellä, että 60-luvun työläisten enemmistö katseli epäluulolla uutta liikettä. Eikä sillä silloin vielä ollut näytettävänä mitään sosialipoliittisia saavutuksia, joita saatiin vasta myöhemmin sosialistisen liikkeen avulla. Esitaistelijoita on aina ainoastaan vähän.

Lassallen esiintyminen Leipzigin komiteassa sai aikaan sen hajoamisen, samoin kävi Vorwärts-yhdistyksen, joka oli sen pääkannattaja. Prof. Rossmässler, rautavalimon omistaja Götz, Lindenau-Leipzigissä olevan voimistelija Götzin veli, Dolge ja suuri joukko työmiehiä yhdistyksessä selittivät olevansa Lassallea vastaan. Fritzsche, Vahlteich, tri Dammer ja heidän mukanaan vähemmistö asettuivat uuden liikkeen varsinaisiksi kannattajiksi. Leipzigissä oli Lassallella suhteellisesti enemmän kannattajia, hänen toiveensa Berlinin suhteen pettivät kauaksi aikaa melkein tykkänään. Vähitellen sai liike jalansijaa Hamburg-Altonassa, josta se levisi Schlesvig-Holsteiniin, sitten Hannoverissa, Kassellissa, Barmen-Elberfeldissä, Solingenissa, Ronsdorfissa, Düsseldorfissa, Frankfurt am Mainissa, Mainzissa, joisakuissa Thüringin kaupungeissa kuten Erfurtissa ja Apoldassa, Saksenissa, paitsi Leipzigiä, Dresdenissä, jossa Dresdenin työväensivistysyhdistyksen esimies Försterling liittyi alussa vuotta 1864 pienen kannattajajoukon kanssa Lassalleen, ja edelleen Augsburgissa.

Mutta tämä leviäminen oli hidasta ja heikkoa, kuten sanottu, ja vastasi sangen vähän Lassallen ja hänen kannattajainsa hautomia toiveita. Ne satatuhatta henkilöä, jotka hän vastauskirjelmässään otaksui hänen perustamansa yleisen saksalaisen työväenliiton jäseninä suureksi valtiolliseksi mahdiksi, oli hän toivonut pian saavansa kokoon. Kesti vielä hyvin kauan, kuten tun-

nettua on, ennenkuin sosialistisen liikkeen järjestyneiden kannattajain luku nousi noin korkealle.

Maaliskuun lopulla luopuivat Leipzigin komitean jäsenet eräässä suuressa kokouksessa toimistaan, ehdottaen uuden komitean valitsemista ajamaan Lassallen esittämän yleisen saksalaisen työväenliiton perustamista. Sangen kiihkeän keskustelun jälkeen kokouksen enemmistö esitti kannattavansa tätä suunnitelmaa. Uusi puuha jäi tohtori Dammerin, Fritzschen ja Vahlteichin tehtäväksi.

Huhtikuun 16 päivänä saapui Lassalle itse vihdoin Leipzigiin, puhuaksensa eräässä suuressa kokouksessa, joka pidettiin samoin kuin useimmat muut sen ajan suuret kokoukset, Odeonissa Elsterkadun varrella. Puhe on ilmestynyt painosta nimellä «Zur Arbeiterfrage.» Kokouksessa oli noin 4000 henkilöä, joista kumminkin melkoinen osa poistui jo ennen kokouksen loppua. Vapaamieliset olivat asettuneet erään kauppias Kohnerin johdolla puhujalavaa vastapäätä olevalle parveekkeelle ja keskeyttivät puhujan usein välihuudoilla. Valmistukset puhujaa varten olivat hiukan omituisia. Lassallen käyttämän puhujalavan reunuksella oli ladottu paljon kirjoja, joukossa paksuja folianttejakin, kuten olisi ollut tulossa samantapainen väittelytilaisuus, kuin Lutherin Eckiä vastaan.

Lassalle näyttää uskoneen kohtaavansa ankaraa vastustusta, joka hänen oli masennettava, mutta niin ei kuitenkaan käynyt. Hänen persoonallinen esiintymisensä ei miellyttänyt kaikkia. Pitkä, hoikka, mutta voimakasrakenteinen Lassalle seiso i taisteluun vaativana puhujalavalla, jolloin hän usein pisti milloin toisen, milloin molemmat kätensä liivin hihanreikiin. Hän puhui sujuvasti, toisinaan juhlallisesti, minusta kumminkin

tuntui, että hän toisinaan hieman änkytti. Hän lopetti, ja suuri osa läsnäolijoista osottivat myrskyisesti suosiota, mutta toiset vastasivat siihen vihellyksillä.

Lassallen lopetettua professori Rossmässler sai puhevuoron ja luki erään pitkänlaisen selityksen, joka sisälsi: hän kyllä tietää, ettei enemmistö tässä kokouksessa kannata hänen mielipiteitään, mutta hän toivoo kuitenkin, että se enemmistö kerran vielä tulee järkiinsä. Hän panee vastalauseensa Lassallen Saksan edistyspuoluetta kohtaan sinkauttamia syytöksiä vastaan ja hän vastustaa myöskin niitä pyrkimyksiä, joiden tarkoituksena on saada työmiehet eroamaan edistyspuolueesta ja muodostamaan erityisen työväenpuolueen. Lassalle vastasi lyhyesti ja huomauttavan myöntäväisesti. Hänen mielestään, lausui hän, olivat erimielisyydet hänen ja Rossmässlerin välillä luonteeltaan enemmän menettelytapaa kuin itse periaatteita koskevia. Ilmeisesti toivottiin lassallelaisten leirissä vielä, että Rossmässler voitaisiin kääntää sille taholle. Sitäpaitse olivat Fritzsche ja Vahlteich lämpimiä Rossmässlerin kannattajia hänen kirkkoa ja pappisvaltaa vastaan käymän taistelunsa takia. Molemmat kuuluivat kuten Rossmässlerkin Leipzigissä olevaan saksalais-katoliseen seurakuntaan ja kummankin oli vaikea erota Rossmässleristä.

Lassallea ei tyydyttänyt kansanjoukkojen suosio, hän pani myöskin suuren painon siihen, että sai tunnettuja ja vaikutusvaltaisia miehiä porvarisleiristä puolelleen, ja hän näki paljon vaivaa sellaisten kannattajain hankkimiseksi. Tosin kannatti häntä Leipzigissä professori Vuttke, mutta tämän poliittinen kanta muuten ei ollut tämän kannatuksen kanssa oikein sopusoinnussa. Vuttke oli suursaksalainen ja vieläpä harras Itävallan kannattaja. Sellaisena oli hän ollut Frankfurt am Mai-

nin parlamentin jäsen. Hän ja Rossmässler olivat poliittisia ja persoonallisia vihamiehiä. Sitäpaitsē oli Vuttke pikkusaksalaisen edistystyspuolueen ja Kansallisyhdistyksen kiiwas ja kiukkuinen vastustaja. Molempien näiden järjestöjen jäsenet muodostivat melkein saman henkilöpiirin. Kun Lassalle nyt kävi edistyspuolueen kimppuun, sai hän siinä vilkasta suosiota Vuttken puolelta. Mutta mitään syvempää yhteiskunnallista asiain ymmärtämistä Vuttkella ei ollut. Hän oli ohimennen sanoen loistava puhuja ja hänellä oli kaunis ääni. Tässä pienessä, kumaraisessa, mustatukkaisessa miehessä oli jotakin peikkomaista. Eräs Vuttken kirje Lassallelle, joka Leipzigin komiteassa luettiin julki, vahvisti minun aikaisempaa käsitystäni Vuttken kannasta. Epäilemättä Lassallekin arvosteli Vuttkea oikein, mutta hänelle riitti, kun tämä oli vain hänen puolellaan.

Huomautan tässä, että en kirjoita mitään yleisliikkeen historiaa, vaan kuvailen ainoastaan henkilökohtaisia kokemuksiani ja suhteitani siinä. Ken tahtoo tutustua yleisliikkeen historiaan, lukekoon Mehringin Saksan sosialidemokratian historian ja Bernsteinin Berlinin työväenliikkeen historiaan.

* * *

Lassallen esiintyminen ja «Yleisen Saksan Työväenyhdistyksen» perustaminen Leipzigiin toukokuun 23 p:nä v. 1863 oli merkinä katkerain sisäisten taistelujen alkamiseen työväestön keskuudessa. Sitä kesti tästä alkaen pitkät ajat ja sen kestäessä sattui usein kohtauksia, joita kynä ei pysty kuvaamaan. Kun katkeruus vain kasvoi vuosien kuluessa kummallakin puolella ja kun työmiehet eivät ole tottuneet salonkitapoihin — jotka niillä, jotka niistä tavallisesti ylpeilevät, pettävät aina

kun mielipiteet käyvät pahasti vain eri suuntiin — niin sateli mitä raaimpia törkeyksiä ja syytöksiä puolelta ja toiselta. Monasti jouduttiin käsikähmään ja väkivaltaisuuksiin kokouksissa, joissa kummankin puolueen kannattajat joutuivat vastakkain. Tämän takia ravintoloitsijat kieltäytyivät luovuttamasta salejaan kokouksien pitoa varten. Kummankin puolen pääpyrintönä oli saada kokouksissa johto käsiinsä ja taistelu alkoi siis säännöllisesti puheenjohtajan paikasta. Kun minä kerran eräässä työväenkokouksessa Chemnitzissä huomasin, että lassallelaiset, päästäkseen enemmistöksi, nostivat molemmat kätensä ylös, kehotin minä kumpaakin puoluetta äänestämään kahdella kädellä. Ehdotus hyväksyttiin suurella riemulla. Nyt hävisivät lassallelaiset.

Tämän mielipideriidan ainoana etuna oli, että kumpikin puolue koetti kaikin voiminsa kartuttaa joukkojaan. Tämä toteutui oikeastaan vasta sitten, kun muutaman vuoden kuluttua se puoli, johon minä kuulin, myöskin kehittyi sosialistiseksi, mutta loi oman järjestönsä ja jatkoi taisteluaan yleistä saksalaista työväenyhdistystä vastaan, joka v. 1867 hajosi kahdeksi erisuureksi ryhmäksi. Mutta voimia, rahaa ja aikaa tuhlattiin näissä lähes vuosikymmenen kestäneissä keskinäisissä taisteluissa tavattomasti, vastustajaimme iloksi.

Leipzigissä oli lassallelaisuuden esiintymisestä se hyöty, että vanhat riidat ammatillisen sivistysyhdistyksen ja Vorwärtsyhdistyksen välillä lakkasivat ja nämä yhdistykset sulivat vihdoin helmikuussa v. 1865 yhdeksi yhdistykseksi nimellä työväen sivistysyhdistys. Polyteknikkojen yhdistys oli jo aikoja jättänyt ammatillisen sivistysyhdistyksen holhonnalle, koska se oli osottautunut toivottomaksi työksi. Sitä paitsi tunnusti Saksenin hallituskin, että vuoden 1856 vanhin liittopäivien pää-

tös oli käynyt mahdottomaksi noudattaa. Se hellitti pakosta tai pakotta ohjaksia. Ja Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen keskustoimikunta oli valinnut olinpaikakseen Leipzigin, vaikka sen pyrkimykset ilmeisesti olivat tuota vanhaa liittopäiväin päätöstä vastaan. Hallitus tuli vihdoin järkiinsä ja selitti maaliskuun 20 p:nä v. 1864 tuon liittopäivien päätöksen menettäneen voimansa.

Olemme sittemmin usein huomanneet kokemuksesta, että lait ja sortotoimenpiteet, joiden tarkoituksena on pidättää ja painaa maahan jotakin liikettä, osottautuvat tehottomaksi ja niiden käytännöllinen vaikutus häviää niin pian kuin liike käy välttämättömäksi ja siten myös voittamattomaksi. Itse viranomaisetkin kadottavat vihdoin uskon voimiinsa ja lopettavat toivottomaksi käyneen taistelun. Niin kävi siihen aikaan Saksenin yhdistyslakimääräysten, samoin kohta sen jälkeen työntekijäin liittymiskiellon Preussissa ja muissa valtioissa. Sitä ei enää noudatettu.

Palkkataistelut ja työlakot alkoivat kaikista liittymiskielloista huolimatta jo silloin, kun viisaat hallitusherrat vielä neuvottelivat, olivatko nämä kiellot kumottavat kokonaan vai missä määrässä. Saksan sosialidemokratia tuli myöhemmin samaan kokemukseen sosialistilain vallitessa, jolloin viranomaisten vihdoin täytyi huomata mahdottomaksi jatkaa kokousten kieltoja, järjestöjen hajoittamisia ja lehtien lakkautuksia sekä kirjallisuuden ehkäisemistä samalla tavalla, kuin sosialistilain ensi vuosina oli tapahtunut. Samaa kokemukseen on vielä myöhemmin tullut naisliike niissä valtioissa, joissa naisia oli kielletty järjestäytymästä valtiollisiin yhdistyksiin tai ottamasta osaa valtiollisten yhdistysten kokouksiin. Nämä kiellot olivat menettäneet käytännöllisen merkityksensä jo aikoja ennen, kuin

hallituksen taholta vihdoinkin päätettiin laissa vahvistaa se, mikä itse asiassa jo oli käytännössä aikaisemmista kielloista huolimatta. Lait nilkuttavat aina tarpeitten perässä, ne eivät ehdi koskaan sellaisten edelle.

Kun Leipzigin työväenyhdistystä välttämättömyyden pakosta järjesteltiin uudestaan, valittiin minut sen toiseksi puheenjohtajaksi, jossa toimessa olin jo viime aikoina ollut ammatillisessa sivistisyhdistyksessä. Ja kun ensimmäinen puheenjohtaja, lääketieteen tohtori Reyher — eräs professori Bockin oppilas — pian sen jälkeen luopui tästä toimesta, tulin hänen paikallensa, jossa olin aina vuoteen 1872 saakka. Silloin minun täytyi lähteä suorittamaan vankeusrangaistusta, johon olin tuomittu luulotellusta valtiopetoksen valmistamisesta Saksan valtakuntaa vastaan.

Työväen sivistisyhdistys sai vuodesta 1865 alkaen kaupungilta vuotuisen 500 taalerin apurahan, joka myönnettiin sille pääasiallisesti paremman huoneiston vuokraamista ja opetuskurssien ylläpitoa varten. Mutta kun yhdistys seuraavina vuosina seurasi puheenjohtajansa kuoren luomista ja poikkesi samoin kuin hänkin yhä kauemmas vasemmalle, alensi valtuusto tämän avustuksen ensin 200 taaleriin. Ja kun yhdistys vuonna 1869 hyväksyi Eisenachissa äsken perustetun Saksan sosialidemokratisen työväenpuolueen ohjelman — päätös, joka tehtiin suurella enemmistöllä kolme iltaa kestäneen puhetaistelun jälkeen — niin se menetti seuraavana vuonna lopunkin avustusta. Liberalismi kannattaa ainoastaan valtiollisesti kunnollisia ja kuuliaisia lapsia, sillä yhdistyksen opetustoiminta ei ollut vähimmässäkään määrässä kärsinyt sen valtiollisesta muutoksesta.

Saksalaisten työväenyhdistysten yhdistyspäivät.

Työväenyhdistysten lukumäärä oli varsinkin Saksessa noussut melkoisesti. Paitsi meitä leipzigiläisiä, työskenteli työväenyhdistysten perustamispuuhissa Julius Moteler Crimmitschaussa. Häneen tutustuin ammatillisen sivistisyhdistyksen perustamisjuhlassa Leipzigissä. Samoin toimi Wilhelm Stolle samalla paikkakunnalla. Dresdenissä työskenteli kupariseppä Försterling, ennenkuin hän kääntyi lassallelaiseksi, ja suutari A. Knöfel, Frankenbergissä kankuri Pils, Glauchaussa kankurit Lippold ja Franz, Lichtenstein-Callnbergissä kirjansitoja Werner, Hohenstein-Ernstthalissa kankuri Bohne jne. Ulotimme toimintamme myöskin Thüringiin. Ala-Erzgebirgessä oli pitsin- ja kankaankutojain keskuudessa perustettu kymmenittäin työväen lukuyhdistyksiä, joissa vallitsi vilkas henkinen elämä. Samanlaisia ilmiöitä esiintyi muuallakin Saksassa. Varsinkin Württembergissä perustettiin suuri joukko työväenyhdistyksiä, jotka jo vuonna 1865 yhtyivät maakuntaliitoksi ja perustivat pian sen jälkeen oman sanomalehden. Myöskin Badenissa ja Hannoverin kuningaskunnassa syntyi paljon työväenyhdistyksiä, enimmäkseen sivistisyhdistyksiä.

Se ahkeruus ja päättäväisyys, jolla lassallelaiset toiselta puolen työskentelivät, herätti vastapuolellakin yh-

teenliittymistarpeen. Mutta tämä liittyminen voi olla vain höllää, sillä näillä yhdistyksillä ei ollut, kuten lassallelaisilla, yhteistä varmaa päämäärää, jonka puolesta innostuneina ja uhrautuen ne olisivat taistelleet. Ainoa, mistä olimme yksimielisiä, oli lassallelaisten vastustaminen sekä se seikka, ettei yhdistyksissä tahdottu harjoittaa mitään politiikkaa, kuten sanottiin. Mutta itse asiassa useimpain näiden yhdistysten johtajat tai heidän takimaiset miehensä koettivat saada yhdistyksen, jossa heillä oli vaikutusvaltaa, puoluepoliitikansa kannattajaksi. Kaikki sen ajan porvaripuolueiden vivahdukset olivat edustettuina näissä yhdistyksissä, tasavaltalais-kansanvaltaisista alkaen aina oikealla seisoviin kansallisyhdistyksen jäseniin saakka, joiden keskuudesta kansallisvapaamielinen puolue myöhemmin (1867) muodostui. Radikaaliset, suursaksalaismieliset ainekset kumminkin erosivat jo vuonna 1865 kansallisyhdistyksestä ja muodostivat vapaamielisen kansanpuolueen, jonka äänenkannattajaksi tuli Mannheimissa ilmestyvä «Deutsche Wochenblatt.»

Yhdistyksissä koetettiin kuitenkin sopia niin hyvin kuin voitiin. Valtiollinen asema ei pakottanut vielä selvään ratkaisuun, sillä perustuslakitaistelu Bismarckin ministeristöä vastaan Preussissa teki lujan yhteistyöskentelyn välttämättömäksi. Saksalainen reformiyhdistys, joka oli muodostunut kansallisyhdistyksen vastapainoksi, ja puolusti koko Itävallan säilyttämistä Saksan valtiossa, oli sekasortoinen kokoelma eteläsaksalais-partikularisia ja itävaltalaisia aineksia vahvasti ultramontanisella lisäyksellä. Se ei mitään merkinnyt työväenliikkeessä. Sen esiintyminen itävaltalaisen liittoreformin puolesta, jonka pääkohtana oli yksityisten valtioiden maapäivien valitsema saksalainen parlamentti, ei herättänyt myötätuntoa missään. Työväenyhdistyksissä ei yleensä ase-

tuttu selvälle kannalle saksalaisessa kysymyksessä, joka alkoi vuodesta 1864 käydä sangen polttavaksi.

Työväenliike oli saanut jalansijaa myöskin Saksan länsiosissa, varsinkin Maingaussa. Frankfurt am Mainissa syntyi sattumalta eräillä työväenyhdistyspäivillä, jotka Frankfurtin työväensivistysyhdistys oli kutsunut koolle toukokuun 29 p. 1862, ankara väittely työntekijäin valtiollisesta asemasta. Siellä asianajaja J. B. von Schweitzer — joka myöhemmin näytteli päähenkilön osaa liikkeessä — puolusti työntekijäin erityistä valtiollista järjestöä, ilmeisesti Lassallen esitelmän vaikutuksesta, jonka tämä oli pitänyt nykyisen historiankauden erityisestä yhteydestä työväensäädyn aatteen kanssa. Sen perästä eivät mielipidetten väliset taistelut loppuneet Maingaussakaan. Lassallen vastauskirjoituksen ilmestyminen kiihdytti tulta.

Frankfurtissa tuli nyt huomatuksi Bernhard Becker. Hänet huomasiin vuosia myöhemmin kyvyllään keskinertaiseksi, turhamieliseksi ihmiseksi, joka sen lisäksi oli taitamaton puhuja. Eräillä Rödelheimissä pidetyillä työväenpäivillä — huhtikuun 19 p. 1863 — jolloin professori Louis Büchner piti esitelmän Lassallen ohjelmasta, koetettiin saada hyväksytyksi julistus Lassalleen vastaan, mutta tämä yritys epäonnistui. Lassalle itse ilmestyi sensijaan toukokuun 17 p. Frankfurt am Mainiin puolustamaan asiaansa. Schulze-Delitzsch, joka myöskin oli kutsuttu, syytti poisjäämisestään työn paljoutta. Siinä hän menetteli viisaasti. Sen mukaan kuin myöhemmin mieskohtaisesti häneen tutustuttuani huomasiin, olisi hän joka suhteessa joutunut tappiolle taistellessaan Lassalleen vastaan. Sonnemann, joka puhui ennen Lassalleen, joutui saman kohtalon alaiseksi.

Vastauksena Maingaun tapahtumiin oli eräs toukokuun 19 p. päivätty kehoitus, jonka kautta saksalaisia työväenyhdistyksiä kutsuttiin yleiseen kokoukseen eli yhdistyspäiville Frankfurt am Mainiin kesäkuun 7 päiväksi 1863. Kehotuksen olivat allekirjoittaneet Maingaun työntekijäin keskuskomitea, Berlinin, Kasselin, Chemnitzin ja Nürnbergin työväenyhdistykset sekä Düsseldorfin käsityöläisyhdistys.

Kehotuksessa syytettiin Leipzigin keskuskomiteaa siitä, että se oli pitkiksi ajoiksi tehnyt mahdottomaksi työväenkongressin kokoonkutsumisen. Itse liikkeen perustuksena kumminkin oli «niin tärkeä ja hedelmällinen sekä rauhalliselle, onnelliselle koko kansamme ja isänmaamme hyvinvoinnin edistykselle niin laajakantoinen merkitys, että yksityisten hairaukset eivät koskaan saa häiritä sen tervettä kehitystä. Kaikkien niiden velvollisuus, joiden sydämellä itse asia on, on varoa, ettei yksityisten henkilöiden syystä harhaan johdetun yrityksen loppuna ole koko liikkeen vahingollisen jakautumisen ja hajautumisen alku».

Mutta tämä hajautuminen oli jo olemassa, ja se oli, kuten myöhemmin opin ymmärtämään, historiallinen välttämättömyys. Frankfurтин yleisessä kokouksessa edusti 110 osanottajaa 48:n kaupungin 54:ää yhdistystä ja yhtä vapaata työväenkokousta (Leipzigin). Edustus olisi ollut paljoa vahvempi, jos ei kokouksen kutsuminen olisi tapahtunut niin päätä pahkaa, että se näytti yllätykseltä, josta kokoonkutsujia huomautettiinkin esikokouksessa. Leipzigin ammatillinen sivistisyhdistys valitsi minut 112:lla äänellä 127:stä edustajakseen. Professori Rossmässler ja työnjohtaja Bitter olivat sitäpaitsi valitut edustajiksi eräässä Leipzigin työväenkokouksessa.

Kun saavuin Frankfurtiin esikokoukseen, esiteltiin minut paikalliskomitean puheenjohtajalle August Röckelille, joka lausui minulle seuraavat sanat: «No, oletteko te saksenilaiset nyt vihdoinkin nukkuneet kylliksenne? Aika tulee!» Hieman suuttuneena vastasin: «Me olemme heränneet aikaisemmin kuin monet muut.» Röckel nauroi, hän ei ollut tarkoittanut pahaa.

Edustajain joukossa olivat muiden muassa Hermann Becker, «punainen Becker», joka aikoinaan oli Kölnin kommunistijutussa tuomittu pitkälliseen vankeuteen, Eugen Richter, jota oli hiukan ennen rangaistu valtiollisen toimintansa tähden asessorina, edelleen Julius Knorr Münchenistä «Münchener neuesten Nachrichten»-lehden omistaja, joka julkaisu silloin ilmestyi pienenä lehtisenä, mutta tuotti omistajalleen suuren omaisuuden.

En tiedä, oliko «punainen Becker» saanut tämän liikanimensä sen vuoksi, että hänellä oli punainen tukka, joka ainoastaan niukasti verhosi suuren pään, sekä lyhyeksi leikatut punaiset viikset, vai aikaisempain punaisten mielipiteittensä tähden. Becker oli suuri, komea, sangen jovialinen herra, jonka kasvoilta voi lukea hyvien juomien ja hyvien ruokien synnyttämän ilon. Hän oli myöskin avomielinen ja puhelias, päinvastoin kuin Eugen Richter, jonka kylmä, sulkeutunut luonne pisti jo silloin silmääni; Richter näytti katselevan meitä kaikkia ylhäisesti halveksien. Sattuma aiheutti, että eräänä päivänä päivällislomalla jouduin kävelylle kaupunginpuistoon Beckerin, Eugen Richterin ja muutamien muitten kokouksen jäsenten kanssa. Tällöin johtui puhe myöskin Lassalleen. Becker lausui, että Lassalle oli ryhtynyt kapinaan edistyspuoluetta vastaan ainoastaan loukatusta turhamaisuudesta, koska tämä ei ollut nostanut häntä

kilvellensä eikä hankkinut hänelle valtiopäivämiespaikkaa. Vanha Waldeck olikin Guido Weissin kertomuksen mukaan lausunut, että Lassallen syrjäyttäminen oli virhe. Becker mainitsi edelleen, että Lassalle oli kaikenlaisilla naisseikkailuillaan herättänyt «siveellisiä epäilyksiä» edistyspuolueessa. Tämä näytti jotenkin teeskennellyltä katsoen niihin «siveellisiin hairahduksiin», mitä sen ajan vapaamielisen puolueen muilla johtajilla oli hartioillaan. Becker jutteli näistä asioista, kuten luulin huomaavani, osottamatta katkeruutta Lassalle kohtaan, kuten hän ei yleensäkään antanut kiihoittaa itseään hyökkäykseen entisiä puoluetovereitansa vastaan, päinvastoin kuin Miquel, joka myöhemmin äänesti sosialistilainkin puolesta.

Yhdistyspäivien johto jäi puheenjohtajan käsiin. Ensimmäisenä puheenjohtajana oli kauppakoulunjohtaja Röhrich Frankfurt am Mainista, toisena Dittmann Berlinistä. Ensimmäiseksi kohdaksi päiväjärjestyksessä oli Rossmässler saanut ehdotuksen, joka hyväksyttiin melkein yksimielisesti. Se kuului:

«Saksan työväenyhdistysten ja työväen sivistisyhdistysten ensimmäinen yleinen kokous asettaa neuvottelujensa ja päätöksensä etupäähän sen lausunnon, että se pitää sekä siinä edustettujen että kaikkien työväenyhdistysten samoin kuin yleensä koko työväensäädynkin ensimmäisenä velvollisuutena, että se, koettaessaan toteuttaa työväensäädyn henkistä, valtiollista, kansallista ja taloudellista kohottamista tarkoittavia pyrinnoitään, on yksimielinen keskenään, yksimielinen kaikkien saksalaisen isänmaan vapautta ja suuruutta tavoittelevain kanssa, yksimielinen ja myötävaikuttava kaikkien niiden kanssa, jotka työskentelevät ihmiskunnan jalostuttamiseksi».

Tämä päätös ilmaisee paremmin kuin pitkät puheet kokouksen kannan. Vaikka päätös oli kohdistettu suorastaan lassallelaisuutta vastaan, kuten kokouksen kaikki keskustelutkin, mainitsi ainoastaan yksi puhuja Lassallen nimen, mikäli minä muistan. Tämä tahallinen tietämättömyys ei johtunut sopimuksesta, vaan otaksuttavasti siitä, että ei vielä uskottu Lassallen herättämän liikkeen tulevaisuuteen, tai siitä, ettei hänelle tahdottu osottaa sitä kunniaa, että hänen nimeänsä olisi mainittu.

Päiväjärjestyksen toisen kysymyksen «työväensivistysyhdistysten luonteesta ja tarkoituksesta» alusti mannheimiläinen Eichelsdorfer, joka kuului kokouksen vassemmistoon. Minäkin otin osaa keskusteluun. Merkille pantavaa on, että Dittmannin lisäys, joka vaati, että yhdistysten tulisi koettaa hankkia opettajavoimia myöskin taloustieteen ja maan lainsäädännön tuntemisen alalta, hylättiin 25:llä äänellä 25:tä vastaan. Nykyaikaiset työntekijät tuskin voivat käsittää tätä vanhoillisuutta.

Vaatimus niiden esteitten poistamisesta, jotka vastustavat työn vapautta, oli myöskin eräänä kysymyksenä päiväjärjestyksessä. Sen alusti Dittmann. Hänen päätösehdotuksensa vaati elinkeinovapautta, muuttamisvapautta ja avioliiton solmimista vaikeuttavien seikkojen poistamista. Eräs toinen päiväjärjestyksen kohta koski työntekijäin suhdetta säästö- ja lainakassoihin sekä kulutus- ja tuotanto-osuuskuntiin, joiden perustamista kokous suositteli työntekijöille. Samoin se myöskin suositteli kansallisen hyvinvoinnin ja työntekijäin yhteiskunnallisen itsenäisyyden edistämisen parhaana keinona perustettavaksi osuuskuntia, jotka yhteisesti käyttäisivät käyttövoimalla varustettuja verstaita. Tässä päätöksessä viitattiin nimenomaan siihen, että kaikki nämä seikat olivat toteutettavat Schulze-Delitzschin ehdotusten mu-

kaan. Myöskin tulisi työntekijäin ja *työnantajain yhdessä* edistää tällaisten osuuskuntien syntymistä, käsityskanta, joka voi saavuttaa kannatusta ainoastaan pikkuporvarillisella kannalla olevassa kokouksessa. Kokous puolusti myöskin vanhuus- ja työkyvyttömyyskassojen perustamista, jotka ovat omiaan «ainakin osittain poistamaan monta surua». Näiden kassojen vaikutusta ei siis arvosteltu ainakaan liian suureksi. Järjestymiskysymyksessä puolustettiin perustettavaksi maakuntaliittoja, joiden edustajain tulisi kokoutua kuukausittain, pitämään huolta uusien yhdistysten perustamisesta ja yhteyden ylläpitämisestä jo perustettujen yhdistysten välillä. Käytin tässä kysymyksessä toisen kerran puheenvuoroa, vastustaakseni vapaiden työväenkokousten edustajain vastaanottamista. Silloisten kokemusteni nojalla toin julki, että tämä kokous ei ollut vaikuttanut minun edullisesti. Osanottajilta puuttui valmistavaa sivistystä, joka saavutetaan yhdistyksissä, ja niinpä he noudattivat hetken vaikutusta, minkä tottunut puhuja sai aikaan. Toistaiseksi minä en pelännyt yhdistyslain ketunrautoja, ainakin Saksenissa oli meidän tähän saakka sallittu toimia, vaikka voisihan takatalvi tulla. Maakuntaliittoja pidin hyödyllisinä. Tämä esitykseni sai puhujalavalle leipzigiäläisen vastustajani Bitterin, joka toi julki vastalauseensa minun tuomiotani vastaan työväenkokousten arvosta. Ne olivat paljoa parempia, kuin minä olin kuvannut, ja pitäen silmällä sitä mahdollisuutta, että yhdistyslakia alettaisiin taas käyttää kaikessa ankaruudessaan meitä vastaan, olisi meidän selkänoksemme turvattava vapaiden työväenkokousten kautta saavutettava edustus.

Lopullisesti häväisetyt järjestyssäännöt tulivat kuumumaan:

I. Määräaikojen kuluttua, tavallisesti vuosittain, on pantava toimeen saksalaisten työväenyhdistysten edustajain vapaita kokouksia, joiden tulisi elävän, persoonallisen mielipidetten ja kokemusten vaihdon kautta itse työntekijäin kesken laajentaa heidän todellisten etujen ymmärtämistä ja levittää tätä tietoa yhä laajempiin piireihin.

II. Keskustelujen aiheena on kaikki, mikä voi vaikuttaa työtätekeväin luokkain hyvinvointiin.

III. Kokouksiin ovat oikeutetut pääsemään saksalaisten työväenyhdistysten edustajat, jotka kirjallisten valtakirjojen kautta osottavat yhdistyspäivillä olevansa sellaisia. Poikkeustapauksissa voidaan myöntää pääsy myöskin vapaiden työväenkokousten edustajille, jos vakinainen valiokunta, jonka tehtävänä valtakirjojen tarkastaminen yleensä on, myöntää sen. Jos valiokunta kieltää osanoton, voi edustaja vedota kokoukseen. Jokainen yhdistys voi lähettää yhden tai useamman edustajan, aina viiteen saakka, mutta kullakin yhdistyksellä on äänestysissä ainoastaan yksi ääni. Kukin edustaja voi edustaa ainoastaan yhtä yhdistystä. Yhdistykset, jotka ovat ottaneet osaa yhdistyspäiviin, kutsutaan sinne joka kerta kirjallisesti. Samalla julkaistaan kutsumus mahdollisimman monessa lehdessä, ja kaikissa tapauksissa «Deutsche Arbeiterzeitungissa» Koburgissa sekä Frakfurtin «Arbeitgeberissä». Jokaisen yhdistyksen, joka lähettää edustajan yhdistyspäiville, tulee suorittaa kahden taalerin maksu jokaiselta kokouspäivältä. Sama maksu on myöskin niiden yhdistysten suoritettava, jotka eivät lähetä edustajaa, vaan haluavat saada kaikki kertomukset ja painotuotteet.

IV. Kaikilla yleisillä yhdistyspäivillä valitaan kaksitoistajäseninen vakituinen valiokunta, jonka tulee pitää

huolta seuraavista tehtävistä: 1. Valiokunta määrää seuraavan yleisen kokouksen paikan ja ajan, ellei sitä ole nimenomaan päätetty edellisessä kokouksessa, ja ryhtyy tarpeellisiin valmistuksiin kokouspaikalla. 2. Se julkaisee kutsumukset ja tiedonannot, ottaa vastaan ilmoitukset, valmistaa sisäänpääsykortit, kantaa maksut ja suorittaa menot sekä pitää niistä tiliä. 3. Se laatii päiväjärjestyshedotuksen ja hankkii sen mukaiset alustajat sekä muodostaa neuvottelevat komiteat kokouksen päätösten vahvistamista tai muuttamista varten. 4. Se pitää väliaikana aina seuraavaan yleiseen kokoukseen saakka huolen kokouksen tarkoituksien edistämisestä ja päätösten toteuttamisesta. 5. Valiokunta nimittää puheenjohtajansa ja määrää tointen jaon jäsentensä kesken. Se esittää yleiselle kokoukselle laskut tarkastettaviksi ja hyväksyttäviksi. Valiokunnan istunnot pidetään aina sillä paikkakunnalla, missä puheenjohtaja kulloinkin asuu. Pätevän päätöksen tekemiseen vaaditaan kaikille jäsenille lähetetty kutsumus, vähintään seitsemän jäsenen myötävaikutus ja äänestävien yksinkertainen enemmistö. Päätöksen tekeminen voi tapahtua myöskin kirjallista tietä. Valiokunnan keskuudessa syntyvät aukot täyttää valiokunta, tai ellei se voi saavuttaa päätösvaltaista määrää, sen puheenjohtaja.

V. Yleinen kokous vahvistaa työjärjestyksen kokouksen keskusteluille.

VI. Valiokunnan puheenjohtaja johtaa yleisessä kokouksessa keskustelua, kunnes kokous on valinnut itsellensä puheenjohtajan.

VII. Yleisten kokousten istunnot ovat julkiset.

Vakituisen valiokuntaan valittiin muiden muassa Sonnemann, Max Wirth Frankfurt am Mainista, Eichels-

dörfer Manheimista, Dittmann Berlinistä jne. Tämän uuden järjestön sieluksi tuli Sonnemann, joka otti huolekseen sihteerin työt ja varsinaisen johdon.

Varat, joita valiokunta sai järjestöltä käytettäväkseen, olivat sangen vähäiset, ja monet yhdistykset jättivät yksinpä tuon kahden taalerin vuosimaksunkin suorittamatta. Silloisia sosialistivastaisia yhdistyksiä ei voitu saada uhrauksiin yhteisen tarkoituksiperän hyväksi, siinä suhteessa ne erosivat lassallelaisista yhdistyksistä sangen epäedullisesti. Kun varoja ei ollut, niin valiokunta kääntyi kesän kuluessa kansallisyhdistyksen puoleen ja sai siltä 500 taaleria, joka summa suoritettiin kahtena seuraavanakin vuotena. Samoin kääntyi Sonnemann persoonallisesti useiden suurten työnantajain puoleen saadakseen heiltä varoja. Mutta vastenmielisyyys kaikkia työväenyhdistyksen nimisiäkin kohtaan oli jo silloin vaistomaista porvarikunnassa, joten varoja tältä taholta tuli sangen niukasti.

Tässä minun täytynee mainita eräs tapaus, joka tosin sattui vasta parin vuoden perästä (kesällä 1865) mutta jota «Kölnische Zeitung»-lehdessä koetettiin neljäkymmentä vuotta myöhemmin käyttää minulle epäedullisella tavalla.

Taistelu lassallelaisia vastaan oli Saksenissa erittäin kiivas. Siihen aikaan tässä maassa sangen korkealle kehittyneet teollisuusolot näyttivät tarjoavan erittäin otollisen maaperän sosialistisille aatteille. Mutta meiltä puuttui agitatsionin harjoittamiseen tarpeellisia varoja. Mitä haalimmekin kokoon agitatsionia varten, ei riittänyt, vaikka puhujille maksettiin kurjia palkkoja. Niinpä eräänä päivänä tohtori Eras ja kirjailija Weithmann — eräs württembergiläinen, joka hukkaan menneen elämänsä sumuksensa tähden oli joutunut hunningolle —

laativat kansallisyhdistyksen johtokunnalle lennokkaan kirjoituksen, jossa he pyysivät rahaa agitatsiooniin lassallelaisia vastaan. Minulle näytettiin kirjoitus vasta myöhemmin ja minä kirjoitin heidän pyynnöstään sen alle, samoin kuin Eras ja Weithmann olivat tehneet. «Kölnische Zeitung»-lehti, joka muutamia vuosia sitten julkaisi sekä tämän kirjoituksen että minun kiitoskirjeeni saaduista 200:sta — ei 300:sta, kuten lehti sanoo — taalerista, lausui sen arvelun, että kaikki kolme allekirjoitusta ovat minun laatimiani. Minun täytyy jyrkästi puolustautua tätä epäluuloa vastaan. Kiitoskirjelmässäni lausuin, että me aioimme etupäässä hankkia yhdistyksille kirjallisuutta, ja voin kansallisyhdistyksen johtokunnalle, joka oli vaikutusvaltaisessa suhteessa kirja-kauppiaisiin, todentaa, että nämä antoivat meille kirjoja halvalla. Johtokunnan myöntämä avustus todisti, että se harrasti liikettä enemmän, kuin mitä eri tahoilta oli sanottu. Rahat käytettiin kumminkin etupäässä agitasionimatkoihin, mutta näitä myönnettiin hyvin säästäen, sillä kun vuoden 1866 lopulla ja 1867 alussa oli ryhdyttävä agitatsiooniin Pohjoissaksan valtiopäivävaaleja varten, oli 200:sta taalerista vielä jälellä 120, jotka nyt käytettiin. Tämä tosin oli sellainen tarkoitus, jota ei oltu edellytetty. Mutta asemakin oli muuttunut sitten vuoden 1865, ja kummallakin puolella tapahtui niin nopeita mielipidetten vaihdoksia, että ainoastaan aniharvat pysyivät entisellä kannallaan. Kansallisyhdistys kärsi näistä muutoksista pahimmin, sillä se joutui siitä alkaen nopeaan hajaannustilaan ja oli itse asiassa kuollut jo aikoja ennen, kuin se syksyllä 1867 virallisesti päätti hajota. Monet olivat kiukuissaan siitä, että olimme saaneet nuo 200 taaleria. Etenkin tohtori Hans Blum ei voinut unhottaa tätä. Hän piti aivan erityisenä vel-

vollisuutenaan vastustaa minua vaaliagitatsionissa ja syyttää minua siitä, että olimme ottaneet vastaan nuo rahat. Mutta hän sai havaita, että kaikki hänen vaivansa minun vahingoittamiseksi menivät hukkaan.

Tässä yhteydessä tahdon mainita, etten ole koskaan ollut kansallisyhdistyksen jäsen, kuten usein on sanottu. En tahdo väittää vastustaneeni sitä siihen aikaan. Mutta minusta näytti tarpeettomalta maksaa jäsenmaksua myöskin kansallisyhdistykselle kaikkien niiden suurten aineellisten uhrausten lisäksi, joihin asemani ja toimintani työväenliikkeessä velvoitti minut, sillä minun tuloni olivat sangen niukat. Tyydyin olemaan kansallisyhdistyksen «henkinen kunniajäsen», käyttäakseni Schulze-Delitzschin sanoja.

* * *

Leipzigissä tunnettiin tarvetta ryhtyä ratkaisevaan taisteluun vastapainoksi Lassallen esiintymiselle ja hänen kannattajainsa agitatsionille. Minä sain siis tehtäväkseni asettua yhteyteen Schulze-Delitzschin kanssa, jotta saataisiin kokous toimeen. Hän ilmoitti olevansa siihen valmis. Vastauksessaan hän selitti minulle, että meidän tulisi etenkin Saksenissa olla varuillamme, saksenilaisilla työntekijöillä oli jo vuosina 1848 ja 1849 ollut taipumusta kommunistisiin ja sosialistisiin aatteisiin. Vuonna 1864 Schulze-Delitzsch tuli Leipzigiin.

Oli sovittu, että minä avaisin kokouksen lausuen Schulzen tervetulleeksi ja valittaisiin sitten kokouksen puheenjohtajaksi. Mutta onni ei ollut minulle myötäinen. Avasin kokouksen, jossa oli läsnä 4000—5000 henkilöä, mutta takerruin surkeasti keskellä avauspuhetta, jonka olin hyvin valmistanut. Rohkeuteni oli kadonnut ajatusteni mukana. Olisin tahtonut vaipua maan

sisään häpeästä. Lopputulos oli, että minua ei valittu puheenjohtajaksi, vaan siihen toimeen tuli Dolge. Lupasin itsekseni, etten enää koskaan valmista ulkoa puhetta ja olenkin näin menetellen tullut hyvin toimeen. Schulze-Delitzschillä oli epämiellyttävä ääni. Myöskin hänen esitelmänsä oli kuiva eikä sisällöltään sellainen, että se olisi herättänyt innostusta. Se herätti monessa pettymystä. Hän ei voinut estää kehitystä vasemmalle.

Saksenissa me koetimme toteuttaa Frankfurтин yleisen kokouksen päätöstä, että maakuntaliittoja olisi saatava perustetuksi. Mutta kun voimassaoleva lainsäädäntö oli niitä vastaan, koetimme saada Beustin ministeristöltä myönnytystä siihen. Eräässä maakuntakokouksessa, joka pidettiin minun johdollani kesällä 1864, luettiin herra v. Beustin kirjelmä, jonka mukaan ministeri salli maakuntaliitot, jos yhdistykset sitoutuivat siihen, että he eivät käsittele valtiollisia, yhteiskunnallisia eikä yleensä mitään julkisia asioita. Ehdottelin vastaukseksi seuraavan päätöksen, joka hyväksyttiin yksimielisesti:

«Saksenilaiset työvänyhdistykset lausuvat kiitoksensa herra v. Beustin armolahjasta ja pitävät parempana olla perustamatta maakuntaliittoja. Toinen päätösehdotus kuului: «Kokoutuneet edustajat vaativat saksenilaisia työntekijöitä kaikella tarmolla ryhtymään voimassaolevan yhdistyslain poistamista tarkoittaviin toimiin». Valvomassa oleva poliisiviranomainen ei tahtonut laskea tätä ehdotusta äänestyksen alaiseksi, koska se muka olisi «valtiollista toimintaa». Jouduin sen johdosta hänen kanssaan ankaraan väittelyyn, mutta alistuin pannen vastalauseen, kun hän uhkasi hajoittaa kokouksen.

Elokuun 31 p:nä 1864 sähkösanomalaitos levitti maailmalle tiedon, että Ferdinand Lassalle oli kuollut Genfissä erään kaksintaistelun johdosta. Vaikutus, jonka tämä kertomus synnytti, oli syvä. Verrattomasti suurin osa hänen vastustajiaan hengähti helpotuksesta, kuten olisi päässyt vuoren suuruisen painon alta; he toivoivat, että hänen synnyttämänsä liike oli nyt loppuva. Ja alussa näyttikin todella siltä. Ei siinä kyllin, että hänen yhdistykseensä kuului suunnattomasta työstä huolimatta hänen kuollessaan ainoastaan muutamia tuhansia jäseniä, vaan nämäkin joutuivat pian tukkanuottasille keskenään. Suositellessaan kirjailija Bernhard Beckeriä jälkeläisekseen yhdistyksen johdossa, oli Lassalle, käsittämätöntä kyllä, valinnut miehen, joka ei ollut tehtävänsä tasalla missään suhteessa.

Eräs vuoden 1862 lopulla perustetussa Koburgin «Allgemeine Arbeiterzeitungissa» ollut kirjoitus osottaa, että monet vastustajatkin osasivat oikein arvostella Lassallen merkityksen. Tämä lehti, jonka asianajaja tohtori Streit Koburgista, kansallisyhdistyksen taloudenhoitaja, oli herättänyt eloon, oli tähän saakka, vaikkakin maltillisesti, vastustanut Lassallea, mutta se ei estänyt sitä omistamasta hänelle kunniakasta jälkimuistoa, jonka lopussa sanottiin:

«Osa vapaamielistä puoluetta ja vapaamielistä sanomalehdistöä, joka on katkerimmin ja kumminkin vähimmän oikeudenmukaisesti taistellut häntä vastaan, juuri ne, jotka paraiten ansaitsivat hänen nuijaniskunsa, iloinnevat nyt hiljaisuudessa hänen kuolemastaan. Me valitamme tämän vastustajan kuolemaa, jota ainoastaan väärä ja ahdasmielisyyden voi ottaa mitataksaan tavallisilla mitoilla.»

Lassallen monivuotinen läheinen ystävätär, kreivitär Hatzfeldt osotti, kuten tunnettu, kuolleen ystävänsä

ruumiille suoranaista jumaloimista, aikoessaan kuljettaa sitä halki Saksan kuolinjuhlain pitämistä varten, suunnitelma, joka viranomaisten taholta ehkäistiin Lassallen omaisten toivomuksesta. Kertomuksen johdosta, että Lassallen ruumis vietäisiin Mannheimin kautta, kirjoitti Eichelsdörfer Sonnemannille kirjeen, josta lainaan seuraavat kohdat, koska ne osottavat, miltä kannalta yksityiset meidän puolellamme jo katsoivat asemaa.

Kirje kuului:

«Rakas ystävä Sonnemann!

Lassallen ruumis saapuu perjantaina sinne ja viedään höyrylaivaan, kuten Reusche sähköitti minulle Genfistä. Vaikka olimmekin elämässä hänen vastustajiansa, olimme kuitenkin yksimielisiä pääasiassa, kansamme suurten joukkojen auttamisessa, ja uskon meidän tällä välin oppineen, että perusteellista apua ei ole odotettavissa ilman yleistä äänioikeutta ja sen aiheuttamaa uudistusta nykyisissä valtiollisissa oloissa. Ehkäpä nykyhetki olisi suotuisa siihen, että meidän puoleltamme tapahtuisi jotakin molempain virtausten yhdistämiseksi vastaavan ohjelman perustuksella ja siten hautamerkin pystyttämiseksi tähän saakka tapahtuneille taisteluille. Hiukan suurempi maltti toiselta ja hiukan suurempi päättäväisyys meidän puoleltamme voisi viedä tähän ja olla asialle vain eduksi, koska nykyisen johtavan liberalismiin taipumus poroporvarillisuuteen on poistettava, jos mieli sen käydä eteenpäin kohti päämäärää. Tämä on minun mielipiteeni, jota en tahdo olla ilmaisematta sinulle, kuullakseni sinun mielipiteesi ja saattaakseni ehkä ystävämme sitten astumaan askeleen, jonka merkitys voi olosuhteitten mukaan olla laajakantoinen — eikä voi päinvastaisessa tapauksessa vahingoittaa.

Minullakin on se epämääräinen tunne, että Leipzigi-¹⁾ johdumme liian tarmokkasiin päätöksiin, kun kaikki kerran tarkoittaa periaatteita, emmekä kai me asetu niitä vastaan. Puolinaisuus ja epävarmuus eivät hyödytä mitään, eivätpä ne edes kelpaa valmistamaan oikeata ratkaisua Minä en voi vetäytyä velvollisuudesta saattaa Lassallen ruumista. Muutamat ystävät tekevät samoin. En tiedä, onko minun kutsuminen yhdistys sinne, koska se voitaisiin käsittää väärin, kun monet ihmiset eivät ymmärrä ja vielä useammat eivät tahdo ymmärtää, että Lassallelle voidaan antaa tunnustus, vaikka ei oltaisikaan täysin samaa mieltä hänen kanssansa«. Lopuksi hän pyytää saada kuulla Sonnemannin mielipidettä.

Jälkikirjoituksessa sanotaan: «Eikö sinun sopisi työväenyhdistyksen puheenjohtajana tulla tänne osottamaan vastustajalle kunnioitusta? Jos tahdot tehdä sen, niin sähkötä, jonka jälkeen ilmoitan sinulle samalla ajan milloin ruumis saapuu, heti kun saan sen tietää.»

En tiedä, mitä Sonnemann vastasi tähän kirjeeseen, mutta kaikissa tapauksissa jäi Eichelsdörferin ehdotus huomioon ottamatta. Paljon vettä oli vielä virtaava Rheiniä alas, ennenkuin Eichelsdörferin halumat seikat toteutuivat.

Kun vakituinen valiokunta oli Leipzigin ammatillisen sivistisyhdistyksen ehdotuksesta päättänyt pitää seuraavat yhdistyspäivät siellä, ryhtyi Koburgin «Arbeiterzeitung»-lehti vastustamaan sitä. Oli mahdotonta, että yhdistyspäiviä voitaisiin pitää herra v. Beustin hal-

¹⁾ Leipzig oli määrätty seuraavien yhdistyspäivien kokouspaikaksi.

litsemassa Saksenissa. Lehti alotti keskustelun tämän päätöksen johdosta. Ainoat yhdistykset, jotka liittyivät Koburgin «Arbeiterzeitungiin», olivat Badenin yhdistykset, jotka äänestivät yleisessä kokouksessaan tämän mukaan. Yhdistyspäivien pitäminen Saksenissa näyttikin täydellä syyllä arveluttavalta, sillä niiden salliminen oli saksenilaisen yhdistyslain perustuksella tykkänään herra v. Beustin vallassa, joka voi myöntää sadetta tai päivänpaistetta.

Jotta sade saataisiin torjutuksi, otimme aseman huomioon sikäli, että vakituinen valiokunta selitti meidän pyynnöstämme suostuvansa siihen, ettei puolustuslaitoskysymystä huomiota herättävänä valtiollisena kysymyksenä oteta yhdistyspäivien päiväjärjestykseen. Ennakkovalmistuksia varten muodostettiin paikalliskomitea, johon kuului kaksi jäsentä «Vorwärts»-yhdistyksestä, ammatillisesta sivistisyhdistyksestä ja kirjanpainajain kehitysyhdistyksestä, sekä niiden lisäksi professori K. Biedermann ja eräs polyteknillisen seuran valiokunnan jäsen. Puheenjohtajan toimi joutui minulle. Herra v. Beustilta pyydettyä ratkaisua saatiin odottaa kauan, mutta vihdoinkin se tuli myöntävänä. Yhdistyspäivät kutsuttiin nyt koolle lokakuun 23:ksi ja 24:ksi päiväksi ja päiväjärjestykseksi vahvistettiin: 1. Vapaa muuttamisoikeus. 2. Osuustoiminta: a. kulutusosuuskunnat, b. tuotanto-osuuskunnat. 3. Yhdenmukainen opetussuunnitelma sivistisyhdistyksille. 4. Vaellusavustuskassa, jonka perustamista useat nuoret työntekijät yhdistyksissä vaativat. 5. Vanhuidenvakuutus. 6. Henkivakuutus. 7. Työmarkkinain järjestäminen, siis työnvälitys. 8. Työväenasunnot. 9. Vakituisen valiokunnan vaali.

Tämä oli sangen rikas päiväjärjestys kahden päivän neuvotteluille, ja sen suorittaminen kävi mahdolliseksi

ainoastaan siten, että alustajat julkaisivat ennakolta mietinnöt ja päätökset ja että kertomukset sekä puheet olivat lyhyitä. Molempain perusteellisuus jätti tavallisesti paljon toivomisen varaa.

Edustettuna oli 47 yhdistystä, niiden joukossa 8 yksistään Leipzigistä, ja kolme maaliittoa: Badenin Oberlandista, Württembergistä ja Maingausta. Leipzigissä oli silloin, paitsi kirjanpainajain, myöskin muurarien ja salvumiesten ammattiyhdistykset. Lassallelaiset olivat Fritzchen johdolla sitäpaitsi perustaneet nopeasti kolme muuta ammattiyhdistystä, nimittäin sikarrityöntekijäin, räätälien ja sepänsällien yhdistykset. Edustajien joukossa oli ensi kerran tohtori Friedrich Albert Lange, Duisburgin kulusyhydistyksen edustaja, ja tohtori Max Hirsch Magdeburgin työväensivistisyhdistyksen puolesta. Sen lisäksi oli osuustoiminta-aatteen vanhoillinen edustaja professori V. A. Huber vieraana läsnä kokouksessa.

Kokous valitsi Bandowin Berlinistä ensimmäiseksi puheenjohtajaksi ja Dolgen sekä minut hänen varamiehikseen. Pormestari, tohtori Koch lausui kaupungin puolesta kokouksen tervetulleeksi. Heti ensimmäisestä päiväjärjestyksen kysymyksestä, muuttamisvapaudesta, tuli rähinä Fritzschen kanssa, ja hänen kannattajansa, jotka olivat vahvasti miehittäneet kokoussalin (ampumahuoneen) parvekkeet, panivat toimeen meluisia kohtauksia. Fritzsche selitti Lassallen katsantokannan mukaisesti ettei muuttamisoikeudesta enää kannattanut keskustella, vaan se oli säädettävä, mutta sitävastoin oli vaadittava yleistä äänioikeutta. Hän puhui sangen kiihottavasti ja saavutti siten mielenosotuksellista suosiota kannattajiltaan. Edustajat esittivät kiivaita vastalauseita tätä menettelytapaa vastaan. Tässä tilaisuudessa ihmettelin Friedrich

Albert Langen välittäjäkykyä, josta oli tuloksia. Minun tarmokas esiintymiseni paikalliskomitean puheenjohtajana palautti rauhan myöskin parvekkeille. Seuraavana päivänä syntyi vielä vilkas kohtaus, kun Fritzsche vaati, että hänelle oli vielä myönnettävä puheenvuoro, vaikka keskustelu oli jo julistettu päättyneeksi. Kun tämä häneltä kiellettiin, pani hän vastalauseen vallitsevaa terrorismia vastaan ja luopui edustajatoimesta.

Yhdistyspäivien päätöksillä ei ollut sanottavampaa merkitystä. Fr. Albert Lange, joka alusti kysymyksen kulutusyhdistyksistä, osottautui loistavaksi puhujaksi. Vakituiseen valiokuntaan valittiin: Bandow, Bebel, tohtori M. Hirsch, Lachmann Offenbachista, Lange, Martens Hampurista (entinen Weitlingin kannattaja, jonka kommunismista ei kumminkaan näkynyt enää jälkeäkään), Reinhard Koburgista (entinen mecklenburgilainen parlamentin jäsen) Sonnemann, Staudinger Nürnbergistä, Stuttmann Russelsheimistä, Weithmann Stuttgartista ja Max Wirth Frankfurt am Mainista.

Friedrich Albert Lange.

Ollessani jäsenenä vakinaisessa valiokunnassa jouduin läheisempään persoonalliseen ja kirjalliseen yhteyteen Friedrich Albert Langen kanssa. Lange, tukeva- kasvuinen, voimakas mies oli suurta myötätuntoisuutta herättävä ilmiö. Hänellä oli kauniit silmät ja hän oli yksi rakastettavimpia ihmisiä, mitä olen tuntenut, henkilö, joka heti ensi näkemällä valloitti sydämet. Sen ohella hän oli lujaluontoinen mies, joka kulki selkä suorana läpi elämän ja jota eivät rankaisut taivuttaneet. Niitä ei häneltä puuttunutkaan, kun hän asettui julkisesti työntekijäin puolelle. Hän oli ennen pitkää eräs «pannaan julistettuja» ja «eristettyjä» Duisburgin teollisuuskaupungissa. Meidän ja lassallelaisten välillä hän asettautui välittävään asemaan, kuten hänen tammikuussa 1865 ilmestynyt kirjansa «Arbeiterfrage» osottaa. Vaikka hänen katsantokantansa sen myöhemmissä painoksissa kallistuukin enemmän oikealle, kuten hänen «Materialismin historiansa» arvostelijatkin sanovat hänestä, että hän tässä teoksessaan kallistuu metafysiikkaan, niin pidän tätä seurauksena hänen pitkällisistä ja vaikeista kärsimyksistään, jotka valitettavasti veivät hänet liian aikaiseen hautaan.

Lange oli vakituksessa valiokunnassa aina vasemalla sivustalla ja pyrki vasemmalle. Minulle hän teki

tähän aikaan suuren mieskohtaisen palveluksen puhtaasti asiallisilla perusteilla. Olimme Leipzigissä joutuneet, kuten jo viittasin, riitaan «Allgemeine deutsche Arbeiterzeitung»-lehden kanssa. Meitä oli tietysti loukannut suuresti, että lehti asettui vastustamaan yhdistyspäivien pitämistä Leipzigissä.

«Arbeiterzeitungin» toimituksessa oli, todenmukaisesti leipzigiläisten kiihotuksesta, syntynyt sellainen luulo, että me tahdoimme hävittää lehden ja olimme Beustin kannattajia. Se oli liian törkeää. Minä olin päinvastoin aina puolustanut lehteä ja edistänyt sen leviämistä. Vakituksessa valiokunnassakin, jossa oli Koburgin «Arbeiterzeitungin» vastustajia, esiinnyin sen puolustajana ja kannatin edullista sopimusta kustantajan kanssa. Mutta kun Koburgin «Arbeiterzeitung» jatkoi hyökkäyksiään minua vastaan, lähetin sille kiivaan selityksen, josta se julkaisi ainoastaan sen, että olin tunnustanut olevani beustiläisen huonon taloudenhoidon katkera vastustaja.

Tämä riita sai vakituisen valiokunnan uskomaan Langen tehtäväksi kertomuksen laatimisen, jossa hän lämpimästi puolusti minua ja esitti kantani oikeassa valossa. «Arbeiterzeitung» oli kuitenkin saanut aikaan, että kun pidimme maakokousta heinäkuun 30 p. 1865 Glauchaussa, jouduin minä edustajanvaalissa Stuttgardin yhdistyspäiville vähemmistöön. Eroa oli yksi ääni, jonka vastaehdokkaani sai. Kun myöhemmin selitin kantani «Arbeiterzeitungiin» nähden, selittivät useat edustajat, että he nyt käsittivät asian toisin. «Arbeiterzeitung» antoi kyllä minulle sittemmin täyden hyvityksen kertoessaan saaneensa vääriä tietoja. Streit itse pyysi Stuttgartin yhdistyspäivillä persoonallisesti anteeksi minulta.

Vuoden 1866 tapahtumat — joista kerron myöhemmin — sekä Langen suhde niihin tekivät hänet mahdolliseksi Duisburgissa, jossa hän oli kauppa-
marin sihteerinä. Hän lakkautti pienen lehtensä «Der Bote von Niederrhein» ja muutti ystävänsä Bleulerin kutsumuksesta Winterthuriin Sveitsissä. Siellä hän liittyi Bleulerin omistaman «Der Winterthurer Landbote»-lehden toimitukseen. Bleuler oli eräs radikalisen kansanvaltaisuuden johtajia Zürichin kanttonissa. Siihen aikaan alkoi agitatsioni kanttonin vanhoillisen hallitusmuodon uudistamisen hyväksi. Bleuler, Lange ja nuori Reinhold Rüegg, sittemmin eräs «Züricher Post»-nimisen lehden perustajia, alkoivat samanmielisten kanssa laajan kiihoittamistyön perustuslain kansanvaltaisen uudistamisen puolesta ja näkivät 1868 työnsä menestyneen. Langen vaikutuksen ansioksi on luettu, että uuteen perustuslakiin otettiin seuraava 23:s artikla: Valtio tukee ja edistää lainsäädännön avulla työtätekevien luokkien henkistä ja ruumiillista hyvinvointia sekä osuuskuntalaitoksen kehitystä.

Minä olin sillävälän — kuten saanen tapahtumien edelle mennessä huomauttaa — tullut työväenyhdistysten hallinnon puheenjohtajaksi. Nyt oli yhdistys saatettava ottamaan viimeisen askeleen sosialidemokratiseen leiriin. Minusta oli selvää, että tämä ei voinut tapahtua ilman hajaannusta. Toivoin saavani Langelta apua tähän askeleeseen ja kirjoitin hänelle kesäkuun 22 p:nä 1868 pitkän kirjeen, jota hänen elämäkertansa kirjoittaja professori O. A. Ellissen¹⁾ kutsuu «sangen merkilliseksi kirjeeksi». Pyysin häntä siinä ottamaan huolekseen alus-

¹⁾ Friedrich Albert Lange. Eine Lebensbeschreibung von O. A. Ellissen. Leipzig 1891. Suositeltava kirja.

tuksen asestuskysymyksestä Nürnbergin yhdistyspäivillä «Tämän kysymyksen ohella» — näin kirjoitin Ellisse-
nin mukaan edelleen, kyseenalainen kirje ei valitetta-
vasti ole saatavissa — «on päiväjärjestyksessä vielä pal-
jon muita asioita, joissa Teidän läsnäolonne ja Teidän
painava sananne on mitä suuriarvoisin.» Kerroin sen
lisäksi kirjeessä ohjelmakysymyksestä ja hajaantumisen
todennäköisyydestä, «mutta kymmenen varmaa yhdis-
tystä on parempi kuin kolmekymmentä horjuvaa.»

Lange vastasi heinäkuun 5 päivänä:

«Rakas Herra Bebel!

Olen sangen pahoillani, että olen antanut Teidän
olla epävarmuudessa, mutta toimintani oli viime viikolla
sellaista, että olin päivät Zürichissä selostamassa perus-
tuslakikomitean työtä, öillä minun taas oli täällä toimi-
tettava jokapäiväistä lehteä ja viikkolehteä. Toverillani
ja virkaveljelläni on perustuslakikomitean varapuheen-
johtajana ja monien erityiskomiteain jäsenenä tällä het-
kellä niin paljon työtä «isänmaan puolesta», että toimi-
tustyö ja sen lisäksi vielä jotenkin suuren liikkeen surut
ovat yksistään minun hartioillani. Siten voin ajatella
kirjeenvaihtoa ainoastaan lauantaina iltapäivällä ja sun-
nuntaina. Valitettavasti en voi ennen uuden perustus-
lain valmistumista — olemme iloiset, jos se joutuu
valmiiksi tänä vuonna — varmasti määrätä aikani käyt-
tämistä. Useampia kuukausia kestävä keskeytys on tosin
tulossa, mutta en tiedä varmaan, milloin se tulee, enkä
suureksi mielipahakseni voi siis ottaa laatiakseni alus-
tusta asestuskysymyksestä. Jos aikani suinkin sallii,
tulen silloin Nürnbergiin, koska minäkin puolestani
ikäväin sinne näkemään jälleen niin monia kunnan
ystäviä, valitettavasti osaksi eri leireissä.»

Nürnbergin yhdistyspäivät pidettiin ilman Langea. Minä en nähnyt häntä enää tämän jälkeen, ja kirjeellinen yhteytenikin hänen kanssaan lakkasi. Lokakuun lopussa 1870 Lange nimitettiin professoriksi Zürichin yliopistoon. Kun vapaamielinen sivistysministeri Falk kutsui hänet sitten vuonna 1872 professoriksi Marburgiin, koetti Zürich turhaan pidättää häntä. Koti-ikävä, joka oli varsinkin hänen vaimossaan sangen kiihkeä, pääsi voitolle. Mutta jo marraskuun 23 p. 1875 hän kuoli, vasta 47 vuoden vanhana, monivuotiseen sairautensa. Langen kuolema riisti elämältä erään sen parhaita.

Uusia sosiaalisia ilmiöitä.

Keväällä 1865 kokoutui Leipzigissä Luise Otto-Petersin ja Auguste Schmidin johdolla ensimmäinen saksalainen naisten kongressi, jonka tuloksena oli yleisen saksalaisen naisyhdistyksen perustaminen. Se oli porvarillisen naismaailman taholta ensimmäinen askel, joka johti naisjärjestön luomiseen. Yhdistyksen äänenkannattajaksi tuli «Die Frauenzeitung»-lehti, jota silloin julkaisi eräs D. Korn, ja sen toimitukseen liittyivät hänen rinnalleen rouva Luise Otto-Peters ja neiti Jenny Heynrichs. Olin kokouksessa läsnä vieraana. Kun Leipzigin naistensivistysyhdistys, jonka puheenjohtajana Luise Otto-Peters oli, kääntyi sittemmin työväensivistysyhdistyksen puoleen pyytäen saada sunnuntaisin käyttää tämän huoneistoa pannakseen toimeen sunnuntai-koulun työille, suostuimme auliisti tähän.

* * *

Vuonna 1865, joka oli kohoamisvuosi liike-elämässä puhkesi paljon palkkataisteluita monissa eri kaupungeissa. Niinpä oli muiden muassa suuri työlakko Hampurissa, verankutojain lakko Burgissa Magdeburgin lähellä, Leipzigin kirjanpainajain työlakko, jota seurasi Leipzigin suutarien ja muiden työalojen lakot.

Leipzigin kirjanpainajain lakko oli aiheutunut alhaisista palkoista ja pitkästä työpäivästä. Korkein viikkopalkka oli 5 1/4 taaleria. Tuhannelta neliöltä maksettiin 25 saksenin pfennigiä. Apulaiset vaativat 30 pfennigiä ja työajan lyhennystä. Maaliskuun 24 päivänä sanoi 800:sta työntekijästä 545 itsensä irti, ja he ryhtyivät kahdeksan päivää myöhemmin lakkoon. Järjestöä lakon avustamiseksi ei ollut. Kirjanpainajain kehitysyhdistyksen, jonka puheenjohtajana oli Richard Härtel, täytyi hajoittamisen uhalla pysyä puolueettomana. Kirjanpainajain liitto perustettiin vasta vuonna 1866. Leipzigin lakko antoi siihen aiheen. Välitusyritys, johon eräs Saksan etevimpiä juristeja, professori ja salaneuvos v. Wächter, ryhtyi, oli jäänyt tuloksitta.

Sonnemann, joka kirjapainon omistajana seurasi erityisellä mielenkiinnolla asiaa, kirjoitti minulle, että minun olisi tarjottava kummallekin riitapuolelle vaki-tuisen valiokunnan välitystä, ja antoi minulle tähän yritykseen tarpeellisia toimintaohjeita. Kun kirjeenvaihdolla, joka meillä tästä asiasta oli, on vielä nykyäänkin arvonsa, julkaisen sen tässä.

«Leipzig, toukokuun 11 p. 1865.

Herra Leopold Sonnemann, Frankfurt am Main.

Pitemmän sairauden estämänä saan vasta nyt tilaisuuden vastata Teidän arvoisaan, tämän kuun 1 p:nä päivättyyn kirjeeseen. Hyväksyn täydellisesti Teidän suunnitelmanne välittäjän tehtävästä tšekäläisessä kirjanpainajain lakkoasiassa. Käännyin sentähden aluksi kirjallisesti tšekäläisen kirjanpainajayhdistyksen esimiehen puoleen, kuullakseni hänen arvostelunsa asiasta. Hän

vastasi itse työskentelevänsä kirjapainossa, jossa tariffi on hyväksytty, joten hän oli koko asiasta loitompana. Hän kehotti minua kääntymään tariffikomitean puoleen.

Tiistaina iltapäivällä olin keskustelussa tämän kanssa ja ihastuin siitä taipuvaisuudesta, mitä ehdotukselleni osotettiin. Minulle mainittiin muutamia työnantajia, joilta minun ensin olisi tiedusteltava, oltaisiinko silläkin puolella taipuvaisia välitykseen. Nämä olivat herrat Giesecke & Devrient ja Ackermann (Teubnerin liike). Eilen menin mainittujen henkilöitten luokse.

Devrient oli matkoilla, Giesecke ei ollut tavattavissa ja Ackermannin luona minulle annettiin se neuvo, että minun olisi parasta kääntyä kaupunginneuvos Härtelin (toiminimi Breilkopf & Härtel) tai Brockhausin puoleen, kun nämä olivat keskinäisen liiton puheenjohtajia. Minun täytyy tässä huomauttaa, että tahallani olin varonut kääntymästä viimeainittuihin, vieläpä siitä syystä, että heidät tunnetaan työntekijäin mitä kiihkeimmiksi vastustajiksi. Kumminkin katsoin tämän neuvon saatuani olevan syytä mennä siitä huolimatta Härtelin luo. Tapasin molemmat veljekset kotona, ja minulla oli heidän kanssaan tunnin paikoille kestävä keskustelu, jonka lopputulos oli, että työnantajat eivät enää astu askeltakaan sovinnon aikaansaamiseksi, kun kirjaltajan tariffikomitea oli ollut niin taipumaton salaneuvos, professori v. Wächterin sovitteluyrityksiin. Vastasin, että sen ajan jälkeen (neljässätoista päivässä) mielipiteet kai olivat jo muuttuneet ja että sillä taholla suostuttiin mitä auliimmin sovintoon.

Mutta tämä ja muut samansuuntaiset selitykset minun puoleltani eivät hyödyttäneet mitään. Huomasin sängen selvästi näiden herrojen puheista, että oltiin

äärimmäisiin saakka katkeroittuneita tariffikomitealle, eikä yksinkertaisesti tahdottu sovintoa.

Niinpä tuotiin esiin muiden muassa se väitös, että tällä komitealla ei ollut minkäänlaista valtuutusta neuvotella kirjaltajain nimessä, vaan se oli anastanut sen itselleen. Väitös, joka tosiasiain rinnalla näyttää sangen merkilliseltä. Sitten sanottiin edelleen: mitä se hyödyttäisi, jos komitea saisikin aikaan sovinnon työnantajain kanssa, eivätkä muut siihen suostuisi. Yleensä ei ollut mitään syytä ryhtyä uuteen välitykseen, kun mainittu salaneuvos, professori v. Wächter oli vielä sovittelujen katketessaikin selittänyt olevansa valmis milloin tahansa alkamaan uudelleen, ja jos työntekijät tarkoittivat totta ehdotuksellaan, olisi heidän astuttava tämä askel.

Tämän selityksen perästä ainakin huomasin, kuinka vähän hyötyä keskustelujen jatkamisesta oli, ja poistuin.

Saatoin heti kertomuksen tästä lakossa olevain kirjaltajain tietoon, jotka parhaallaan pitivät kokousta Kollosseumissa. Tällä hetkellä en vielä tiedä, mitä siellä päätettiin.

Olen pahoillani, etten saanut parempaa tulosta.

Kumminkin seuraan asiaa tarkasti, ja jos asia vielä jollakin tavoin muuttuu meille edulliseksi, ilmoitan siitä heti Teille.

Olen vakuutettu, että komitea puolestaan tarkoittaa sovinnolla täyttävä totta, kun vähitellen alettane huomata, kuinka vaarallista on ajaa asia äärimmäisyyksiin, ja että kunniakas sovinto on parasta. Ja toiselta puolen olen yhtä vakuutettu siitä, että mainittu herra Härtel ei suinkaan edustanut minun kanssani puhuessaan kaikkien työnantajain mielipiteitä, sillä on tunnettua, että useimmat ojentaisivat mielellään kätensä sovintoon. Yksityisten kanssa ei kumminkaan voi ryhtyä keskuste-

luihin, kun Härtelin on liiton puheenjohtajana esitettävä kaikki sellaiset asiat. Aijoin julkaista koko asian sanomalehdissä ja odottaa, eivätkö yksityiset sen jälkeen ole taipuvaiset tarjoamaan sovinnon kättä sellaisten äärimmäisten johtajain kuin Härtelin, Brockhausin jne. päitten ylitse — — —.«

Tähän kirjeeseen Sonnemann vastasi seuraavassa postissa toukokuun 12 p:nä:

«Olin ihmeissäni, kun jäin niin kauaksi aikaa ilman tietoja. Kysymykseni toukokuun 1 p. kirjanpainajain asian johdosta oli vain ennakkokysymys. Selvästi lausuttu tarkoitukseni oli, että Teidän olisi toimittava tässä asiassa yhdessä tohtori Hirschin ja Bandowin kanssa, jotka kumpikin myöskin olivat jo ilmoittaneet suostuvansa siihen. Ei sen vuoksi, että en täydellisesti luotaisi siihen, että Te yksinännekin kykenette johtamaan asian; vaan tarkoitukseni oli, saada valiokunnan esiintymisen muotoja vastaavammaksi ja painavammaksi sen kautta, että kolme sen jäsentä esiintyy edustajina. Luotin tässä suhteessa erittäinkin Bandowiin, joka Leipzigin kongressin puheenjohtajana on siellä hyvässä maineessa. Olettehan Te kumminkin tehnyt kaiken mahdollisen, eikä voi muuta kuin valittaa, ettei monien vaivojenne tulos ollut edullisempi. Ennenkuin julkaisette mitään, on mielestäni parasta, että kirjoitan vielä kerran Brochausille ja Härtelille ja tarjoan näille herroille uudelleen lähetystä valiokunnan taholta. Perusteluksi ilmoitan, että työntekijät luonnollisesti luottavat parhaiten omiin valituihin edustajiinsa. Ehkäpä asia järjestyy siten, että kirjanpainajat antavat täyden valtakirjan meidän lähetystöllemme. Työnantajat nimittäkööt salaneuvos Wächterinsä lisäksi

muutamia herroja, ja tämä komitea julistaa sitten kummallekin puolelle sitovan tuomion. Kirjoittakaa minulle ensi postissa, suostutteko siihen, että vielä kerran kirjoitan näille herroille. Muutama rivi riittää. En tahdo salata Teiltä, että minun mielestäni kirjanpainajanapulaiset ovat menneet sekä muodollisesti että asiallisesti liian kauas. Lassallelaiset ovat, kuten luulen, kiihottaneet heitä. Jos näin ei olisi laita, olisivat he saaneet vaatimuksensa toteutetuiksi, sillä aika ei ole milloinkaan ollut palkankorotuspyrinnöille suotuisampi kuin nyt. Sitä todistaa se seikka, että kohtuuden rajoissa olevat ja säädyllisesti esitetyt vaatimukset ovat tulleet toteutetuiksi kaikkialla — — —.«

Sonnemannin luulo, että lassallelaisilla olisi ollut sormensa pelissä tässä lakossa, oli aivan väärä. Schweitzerin «Sozialdemokrat»-lehti tosin osotti sangen suurta harrastusta Leipzigin kirjanpainajain lakolle, mutta se ei saanut vaikutusvaltaa siinä.

Seuraavana päivänä kirjoitin hänelle vastaukseksi:

«Tämän kuun 12 päivätyn arvoisan kirjeenne johdosta on minun vastaaminen, että olen käsittänyt aivan oikein tarkoituksenne tämän kuun 1 päivänä lähetetyssä kirjeessänne. Mutta olihan sen mukaan aivan luonnollista ensin kysellä ja kuulla, olivatko molemmat riitapuolet taipuvaisia hyväksymään vakinaisen valiokunnan välityksen. Jo Härtelin selityksestäkin eilisessä «Deutsche allgemeine Zeitungissa» olette näkevä, etten ole tehnyt mitään muuta. Minun täytyy tässä puolustukseksi mainita ainoastaan, että minun oli mahdoton tämän herran persoonallisten selitysten jälkeen esittää julkisesti mitään sentapaista ehdotusta.

Hänen selityksensä näyttää pääasiallisesti johtuvan niistä työnantajain monista kysymyksistä, joita he ovat tehneet eri lehtien uutisten johdosta, että tšekäläinen kirjainpainajain liitto olisi hylännyt välityksen, vaikka siltä ei järjestönä ole sellaista kysyttyään.

Huomautan tässä nimenomaan, että virallisissa lehdissä olevat tiedonannot, jotka usein ovat ristiriidassa keskenäänkin, eivät ole minulta lähtöisin. Mutta se hyvä niistä on ollut, että yleinen mielipide on uudelleen herännyt, ja salaneuvos v. Wächter eilen aamulla kutsutti muiden muassa minut luoksensa neuvottelemaan kanssansa asiasta. Hän ilmoitti minulle, että hän on valmis milloin tahansa ryhtymään uudelleen välittäjäksi, johon hän pyytäisi minua avuksi. Hän ehdotti minulle, että ensiksi olisi vielä kerran kysyttävä tariffikomitealta, oltaisiinko siellä taipuvaisia ja millä perustuksilla. Tämän ohella hän huomautti minulle, kuinka välttämättömän tarpeellisenä hän piti, että apulaisten puolelta suostutaisiin myönnytyksiin. Tähän viimeainittuun mielipiteeseen minun täytyy yhtyä täydellisesti, ja myöskin Te olette täysin oikeassa siinä, että muoto, jota alussa käytettiin ei ollut oikea.

Tariffikomitea selitti uudelleen kysyttäessä olevansa valmis menemään Wächterin luo ja sopimaan hänen kanssansa. Selitin tämän ohessa vielä kerran, että vaki-
tuinen valiokunta oli heti valmis ottamaan välittäöksensä yhdessä Wächterin kanssa. Tämä otettiin kiittäen vastaan ja luvattiin antaa minulle vastaus, kun Wächterin kanssa oli keskusteltu. Valitettavasti en ollut eilen ilta-
päivällä tavattavissa, kun lähetystö oli käynyt minun luonani. Tänä aamuna saatuani kirjeenne menin heti tariffikomitean istuntohuoneeseen, mutta en tavannut

siellä ketään. Sentähden menen sinne vielä kerran myöhemmin. Näin kaukana ollaan $\frac{1}{2}$ 10 aamulla.

Päivällä kello 1. Luotani lähti nyt juuri eräs tariffikomitean jäsen, joka ilmoitti seuraavaa: Minitun komitean puheenjohtaja oli eilen minun toivomukseni mukaan mennyt Wächterin luo ja ilmoittanut hänelle, että komitea on taipuvainen vielä kerran neuvottelemaan, jossa neuvottelussa on osallisena myöskin vakiuinen valiokunta. Kysymykseen, millä pohjalla tämä tapahtuisi, oli tehty sellainen ehdotus, että otettaisiin käytäntöön uusi laskutapa, nimittäin tuhannen neliön asemasta aakkosten mukaan laskeminen. Wächter on ollut tässä suhteessa samaa mieltä ja luvannut puhua joidenkuiden työnantajain kanssa ja antaa vastauksen tuloksista. Tähän saakka sitä ei ole tullut, eikä meillä ole minun käsittääkseni tällä haavaa muuta keinoa, kuin odottaa sitä. Lähetän Teille siitä heti tiedon.

Teidän aikomukseenne kirjoittaa Brockhausille ja Härtelille en voi suostua, koska juuri nämä ovat työntekijäin ja työväenyhdistysten katkerimpia vihollisia, joten te sellaisen perustelun kautta kuin kirjeessänne ilmoitatte joutuisitte mitä huonoimpaan valoon. Sanothan Härtelistä, että hän olisi koettanut tšekäläisessä poliisihallituksessa vaikuttaa siihen suuntaan, että leipzigiläiset yhdistykset lakkautetaan, koska ne ovat osaksi avustaneet lakossa olevia työntekijöitä. Ja täytyihän minun hänen omasta suustaan kuulla, että asia olisi paraiten lopetettavissa siten, että työntekijät ja yhdistykset lakkaisivat rahankeräyksillä avustamasta kirjanpainajia.

Lopuksi minun täytyy puolustautua sitä kirjeessä olevaa syytöstä vastaan, että minä olisin tahtonut ottaa välityksen yksinäni suorittaakseni. Tämä ei ole etäisestikään johtunut mieleeni ja olen nimenomaan

puhunut niinhyvin tariffikomiteassa kuin Hårtelinkin luona vakituisen valiokunnan lähetystöstä sekä maininnut nimet. Omia asioitamme koskevan keskustelun vuoksi jo olisi minulle mieluista saada Bandow ja Hirsch tänne.«

Kolme päivää myöhemmin, toukokuun 16 päivänä, kirjoitin Sonnemannille taas kirjeen, jossa sanotaan :

«Voin nyt kertoa Teille lopullisesti kirjanpainajain asiasta.

Kuten kirjeessäni mainitsin, oli tariffikomitea minun aloitteestani ryhtynyt neuvotteluihin Wächterin kanssa ja esittänyt hänelle neuvottelujen pohjaksi uuden laskutavan. Wächter suostui siihen ja kutsui koolle työnantajain aikaisemman sovittelukomitean esittääkseen heille tämän tariffikomitean ehdotuksen. Laskettiin ja laskettiin, mutta havaittiin lopulta, että tulos oli sama, sillä usein tuli tosin maksettavaksi ainoastaan 27—28 pfennigiä, mutta yhtä usein myöskin 32—33 pfennigiä. Tariffikomitean jäsenet itse vakuuttivat minulle, että hinta pysyy tämän laskutavan mukaan samana ainoastaan muoto olisi toinen. Työnantajat hylkäsivät nyt välityksen, koska he tahtoivat suostua siihen ainoastaan siinä tapauksessa, että apulaisten ehdoissa olisi saatu aikaan myönnytyksiä.

Kun eilen aamulla sain Teidän kirjeenne¹⁾ ryhdyin heti neuvotteluihin tariffikomitean kanssa, esittäen heille välityksen perustukseksi työnantajain kanssa Frankfurtin tariffin sekä Teidän laskelmanne, tuoden vielä kerran esiin, että minä puolestani pidän välttämättö-

¹⁾ Tässä (kopiiossa) on muste käynyt niin vaaleaksi, ettei siitä enää voi saada selkoa.

mänä, ettei jäykästi pysytä kiinni vaatimuksissa eikä kärjistetä asiaa huippuunsa. Asianomaiset selittivät olevansa samaa mieltä ja lupasivat esittää ehdotuksen tovereillensa ja antaa minulle tiedon siitä.

Eilen illalla sain vastauksen. Se oli hylkäävä. Tätä vastausta perusteltiin siten, että oli toivottavissa erityisiä seikkoja, joten luultiin sittenkin saatavan vaatimukset toteutetuiksi. Leipzigin oli kirjanpainajain pesäpaikkana ennen kaikkea pidettävä silmällä mahdollisimman korkean palkan saavuttamista, koska tämä vaikuttaisi suuaresti muihin kaupunkeihin. Myöskin sisälsi Teidän laatimanne ehdotus koko joukon määräyksiä, joissa he voivat ja tahtovat tehdä myönnytyksiä työnantajille.

Tämä vastaus hämmästytti minua. Olin varmasti odottanut, että tämä ehdotus hyväksyttäisiin. Sen jälkeen kuin se hyljättiin, ei minulla ole mitään aihetta ryhtyä enää tähän asiaan, olkoonpa sitten, että minua siltä taholta siihen pyydetäisiinkin.

Minusta näyttää, että samoin kuin työnantajat ovat Härtelin ja Brockhausin vaikutuksen alaisia, samoin vaikuttavat muutamat tariffikomiteassa kaikkiin muihin. Täytyy siis jättää asia lopullisesti riippumaan siitä, kumpi riitapuolista saavuttaa itsepäisyydellään voiton.

Apulaisten taholta odotetaan, että nyt käytännössä oleva kirjakauppiaspörssi on vaikuttava suotuisasti heidän vaatimuksiinsa; saadaan nähdä, minkä verran tässä on perää. Tosiasia on myös, että ulkoapäin tulee yhä vieläkin joukottain kirjoituksia ja rahaa, jotka kiihoittavat heitä kestäväisyyteen.

Kuten jo tietänne, on poliisilaitoksen taholta ryhdytty rankaisutoimenpiteisiin lakossa olevia apulaisia vastaan. Tätä menettelyä en lainkaan hyväksy. Sen johdosta on maanantaina jo yhdeksäntoista miestä läh-

tenyt kaupungista. Yksi on ryhtynyt jälleen työhön. Joka tapauksessa surkuteltava tulos, jos rankaisutoimiin on ryhdytty, kuten on luultavaa, tässä tarkoituksessa.»

Eräässä toisessa Sonnemannille toukokuun 28 p. kirjoittamassani kirjeessä on jälkikirjoituksessa lakonisesti: Kirjanpainajain asiassa on kaikki entisellään.

Sonnemann kirjoittaa taas kesäkuun 20 p.:

«Olen suuresti ihmeissäni, että olette jättänyt tämän kuun 17:nä päivätyyn kirjeeni tykkänään huomioonottamatta (edellämäinitusta syystä ei siitä saa enää selvää, mutta sekin koski kirjanpainajain asiaa.) Jos ei meidän keskinäinen koneistomme sovi paremmin yhteen, niin käynee lentokirjojen julkaiseminen minulle hyvin vaikeaksi.»

Tämän johdosta huomautettakoon, että vakituinen valiokunta oli joutunut alituisesti riitaan «Allgemeine Arbeiterzeitungin» kustantajan kanssa Koburgissa ja päättänyt sentähden julkaista lentokirjasia, joiden tulisi, mikäli mahdollista, ilmestyä viikottain. Näiden lentokirjojen tulisi sisältää kaikki työväenliikettä koskevat tiedonannot, ja niiden julkaiseminen olisi etupäässä oleva vakituisen valiokunnan jäsenten tehtävänä. Vastaukseni Sonnemannin kirjeeseen on päivätty kesäkuun 23 p. ja kuuluu:

«Syytökset, joita t. k. 20:s päivätyssä viime kirjeessänne teette luulotellusta laimeudestani, täytyy minun torjua takaisin. Ette olisi niitä lausunut, jos tuntisitte oloni. Ne ovat sellaiset, etten minä voi käyttää aikaani kuten haluaisin. Vaikka minulla onkin itsenäi-

nen liike, niin varattomuuteni pakottaa minut ansaitsemaan jokapäiväisen toimeentuloni työlläni. Sen lisäksi on vielä huomattava, että suuri osa taakkaa (työväensivistys)-yhdistyksessä myöskin on minun hartioillani, ja minun täytyy jo siellä uhrata monta tuntia, ottamatta lukuun iltoja, jotka kuluvat kokonaan yhdistyksen asioissa. Siitä huolimatta koetan, mikäli suinkin käy laatuun, täyttää minulle asetetut vaatimukset, ja olisin jo vastannutkin Teidän ensimmäiseen kirjeeseen, jos se, mitä minulla oli kirjoitettavaa, olisi maksanut kirjoittamisen vaivan — — —.

Työläis- ja palkkakysymykseen nähden on syntynyt varsinainen seisaus, eikä muuta voinut odottaakaan edellisten viikkojen kiihtymyksen ja melun jälkeen.

Mitä kirjanpainajain asiaan tulee, olin tiistaina «Korrespondent»-lehden (joka perustettiin 1863) toimittaja Heinken luona. Heinke haluaa lähettää Teille heinäkuun 1 p:stä alkaen lehden säännöllisesti ristisiteessä, jos suostutte vaihtamaan lentolehtiä ja muita julkaisuja. — — — Sen lisäksi hän lupasi saattaa minun tietooni joko täältä tai ulkoa tulevat tärkeät tiedot kirjanpainajain asiasta, jolloin minä kerron niistä mahdollisimman pian Teille.

Täkäläisen kirjanpainajain lakon johdosta hän kertoi minulle, että suurin osa tariffikomitean samoin kuin kirjanpainajain kehitysyhdistyksen johtokunnan jäsenistä ei ole vielä saanut paikkaa eikä aivan pian saakaan. Kumminkin hän luuli, ettei meidän taholtamme tulevaa avustusta otettaisi vastaan, koska ensiksikin vielä on rahaa jäljellä ja toiseksi, koska työhön menneet apulaiset maksavat viikottain veroa työttömille, ja vihdoin kolmanneksi, koska he siten voisivat joutua siihen asemaan, että heidän tulisi muilla aloilla sattuvien lakkojen

johdosta maksaa veroa, joka yhä enemmän rasittaisi heidän jo ennestäänkin hoikkaa rahakukkaroaan. Alusta pitäen oli jo päätetty, että muilta kuin kirjanpainajilta ei oteta vastaan avustusta laisinkaan, tai ainoastaan äärimmäisissä tapauksissa. « 1)

Kirjanpainajain pelko, että heidät voitaisiin vetää verotettaviksi muidenkin ammattialojen lakkojen hyväksi, oli oikeutettu siinä suhteessa, että sinä kevännä räätälit samoin kuin kaupungin vesijohtorakennuksessa olevat työntekijät olivat lakossa ja jalkineentekijät ryhtyivät lakkoon.

Viimemainituista kirjoitin Sonnemannille kesäkuun 28 päivänä:

«Eilen oli Saxon hotellissa suutarien kokous palkankorotusta varten. Kun meillä oli tärkeä istunto, voin vasta myöhemmin mennä sinne. Sentähden en voi antaa siitä täydellistä kertomusta. Tohtori Eras,

1) Gustaf Jaekch väittää kirjassaan «Internationale» (Leipzig 1904), että saksalaiset kirjanpainajat olisivat kääntyneet liittonsa puheenjohtajan välityksellä Internationalen kenraalineuvoston puoleen herättääkseen Internationalessa ja etupäässä kirjanpainajain unionissa harrastusta leipzigiläisten veljien lakkoon. Nämä tiedonannot eivät voi mitenkään olla tosia. Ensiksikään ei siihen aikaan vielä ollut mitään kirjanpainajain liittoa, seuraavasti siis ei myöskään mitään liiton puheenjohtajia. Toiseksi, kirjanpainajat kieltäytyivät ottamasta rahoja miltään valtiollisilta järjestöiltä, kaikkein vähemmän Internationaalelta. Tiedonannossa voi olla totta korkeintaan se, että Leipzigin kirjanpainajat olivat kääntyneet kenraalineuvoston puoleen saadakseen *välityksi* kirjeen Lontoon kirjanpainajain unionille. Mutta tämäkin tuntuu minusta jotenkin epäilyttävältä.

joka oli keskusteluissa läsnä alusta loppuun, lähettää Teille sellaisen «Neue Frankfurter Zeitungia» varten, ja voitte käyttää sen myöskin lentolehdessä.

Siitä hengestä päättäen, mikä kokouksessa vallitsi, eivät työntekijät saa sängen oikeutettuja vaatimuksiansa toteutetuiksi. Heidän keskuudessaan vallitseva epäselvyys ja eripuraisuus tekevät sen mahdottomaksi, vaikka he tarvitsisivat sitä kipeämmin kuin mitkään muut työntekijät, kun hyvä työmies kaksitoistatuntisen työpäivän vallitessa ansaitsee viikossa 2:n taalerin 20:n uusgrosseenin ja 3:n taalerin välille. Kun emme asiaan kuuluttamattomina voineet ottaa osaa keskusteluun, niin Eras ja minä teroitimme sitä heidän mieliinsä myöhemmin yksityispiireissä, mutta se ei hyödytä mitään.»

Heinäkuun 1 päivänä Sonnemann vastasi seuraavalla tavalla:

«Edessäni on Teidän 23:s ja 28:s kesäkuuta päivätyt arvoisat kirjeenne. Kehoitukseni Teille ei suinkaan ollut laadittu niin pahassa tarkoituksessa, kuin Te ehkä olette otaksunut. Tiedän varsin hyvin, kuinka vähissä Teidän aikanne on, ja kuinka vaikealta Teistä tuntuu uhrata asiallamme vielä enemmän aikaa. Enhän vaa-dikkaan Teiltä pitkiä kirjeitä; pari riviä riittää aina ilmoittamaan lyhyesti tosiasian. Jos olisitte minulle heti kirjoittanut, että kirjanpainajat eivät tarvitse mitään avustusta meiltä, niin olisi se ollut kylliksi sillä kertaa.

Mitä juuri mainittuun asiaan tulee, ilahduttaa minua, että heiltä ennen kaikkea ei puutu rahoja. Pyydän Teitä vain sanomaan heille toistamiseen, että valiokunta on tarpeen vaatiessa valmis esiintymään heidän puoles-

taan, johon suuntaan olen jo puhunut lentolehdes-
sämme.»

Tähän loppuu kirjeenvaihtomme kirjanpainajain lakon johdosta. Kirjanpainajat saavuttivat ainoastaan osittaisia tuloksia. Useimmat heidän johtajansa joutuivat vainon alaisiksi. Kirjanpainajain yhdistys päätti elokuussa korottaa verot nelinkertaisiksi, osaksi maksaaksensa saamansa lainat, osaksi voidaksensa antaa vastaavaa avustusta niille, jotka vielä olivat rankaisutoimenpidet-
ten alaisina. Tariffikomitea tuomittiin neljäntoista vuorokauden vankeuteen saksenilaisen elinkeinolain lakko-
pykälän loukkaamisesta. Valituksen johdosta tämä tuomio kumottiin. Jalkineentekijät olivat vastoin odotusta onnellisemmat. He saivat toteutetuksi 25 prosentin palkankorotuksen. Heitä auttoi se seikka, että mestarit eivät olleet järjestyneitä ja että ne olivat enimmäkseen pikkumestareita, jotka eivät voineet tehdä vasta-
rintaa.

Monien tunnettujen vapaamielisten menettely Leipzigin lakossa sai minut lausumaan vakituisen valiokunnan lentolehtien kahdeksannessa numerossa, että oli tosiasia, että työntekijäin vaatimukset olivat kohdanneet jyrkimmän vastarinnan juuri sillä taholla, jolla kansaa yhä edelleen mielistellään ja esitetään itsensä työväen ystäviksi. Sentähden ei olekaan ihmeellistä, että yksinpä niissäkin työväenpiireissä, joilla ei ole mitään tekemistä lassallelaisuuden kanssa, kuullaan muutamain vapaamielisen puolueen jäsenten menettelystä kaikkea muuta kuin imartelevia arvosteluja. Tämä ei kohota heidän myötätuntoansa tätä puoluetta kohtaan.

Samana kesänä (heinäkuussa) kutsuimme työväenkokouksia panemaan vastalauseita Dresdenin ja Zittaun

kauppa- ja teollisuuskamarien päätöksiä vastaan, jotka olivat vaatineet että äsken käytäntöön otetut työkirjat eivät saa olla työntekijäin, vaan, vastoin elinkeinolakia, työnantajain huostassa. Viimemainitut voisivat myöskin vastoin työntekijäin suostumusta merkitä hänen käyttöksensä työkirjaan. Kehotus, jonka julkaisimme saksenilaisille työntekijöille siitä, että he yhtyisivät meidän vastalauseeseemme, tuottikin hyviä tuloksia. Lassallelaiset yhtyivät ajamaan tätä asiaa meidän kanssamme.

Stuttgartin yhdistyspäivät.

Vakituinen valiokunta oli kutsunut työväenyhdistysten kolmannet yhdistyspäivät Stuttgartiin syyskuun 3—5 p. 1865. Kuusikymmentä edustajaa edusti siellä 60:tä yhdistystä ja maakuntaliittoa. Edustajain joukossa huomattiin muiden muassa Herm. Greulich Reutlingenista, professori Eckhardt Mannheimista, pankkiiri Eduard Pfeiffer, Stuttgartista, Crimmitschaulainen Julius Motteler, joka jo v. 1864 oli Leipzigissä, Streit Koburgista, Staudinger Nürnbergistä, professori Wundt Heidelbergistä, myöhemmin kuuluisan fysiologin nimen saavuttanut mies, nykyään Leipzigin yliopiston professori. Edellämainituista Hermann Greulich muutti heti Stuttgartin yhdistyspäivien jälkeen Reutlingenista Zürichiin, jossa hän Karl Bürklin ja Jean Philipp Beckerin oppilaana tuli sosialistiksi melkein samaan aikaan kuin minäkin, Julius Motteler kävi samaan aikaan saman kehityskauden lävitse. Professori Eckhardt oli v. 1864 Mannheimiin perustetun «Deutsche Wochenblatt»-lehden toimittaja. Hän kuului kansanvaltaisten äärimäiseen vasemmistoon.

Paikalliskomiteassa oli pankkiiri Pfeifferin ohella asianajaja Hölder, myöhemmin sisäasiain ministeri Württembergissä. Hän piti paikalliskomitean ja kaupungin nimessä tervehdyspuheen. Bandow oli puheenjohtajana. Päiväjärjestys oli taaskin peräti runsas. Kysymys «van-

huudenavustuskassoista« siirrettiin toistaiseksi Sonne-
mannin toivomuksesta, hän tahtoi ensin julkaista siitä
lentokirjan. Minulla oli alustus ruokaosuuskunnista,
jommoisia silloin usein tavattiin naimattomien keskuu-
dessa Sveitsin saksalaisissa työväenyhdistyksissä. Pai-
nettuna jaettu alustukseni oli sangen puutteellinen. Sen
johdosta käyttämäni puheenvuorot olivat kaikkein ly-
himmät. Max Hirsch alusti kysymyksen yleisen, yhtä-
läisen ja välittömän äänioikeuden valloittamisesta. Hän
esitti ehdottamassaan päätöksessä, että työväenyhdistys-
ten olisi kaikin voimin ryhdyttävä toteuttamaan tätä val-
loitusta. Tätä päätöstä vastusti professori Wundt, joka
Oldenburgin ja Badenin yhdistysten nimessä, Mann-
heimin yhdistystä lukuunottamatta, puolusti päiväjärjes-
tykseen siirtymistä, mikä herätti vastenmielisyyden myrs-
kyn. Lopuksi Hirsch muutti esitystensä siten, että sanan
«työväenyhdistyksien» sijaan pantiin sana «työntekijäin»,
jolloin se hyväksyttiin yksimielisesti. Hirzel Nürnbergistä
alusti kysymyksen yhdistymisvapaudesta. Hän vaati kaik-
kien tämän oikeuden käyttämistä ehkäisevään rajoitusten
poistamista, ja sen mukaisesti tehtiinkin yksimielinen pää-
tös. Yhtä yksimielisesti hyväksyttiin Bandowin ehdotus
vaelluskirjojen ja laillistuttamispakon poistamisesta.

Moritz Müller Pforzheimista, eräs hieman omitui-
nen, mutta innokas ja tavallaan hyväätarκοittava koris-
tetehtailija, oli alustanut naiskysymyksen, jota hän käsit-
teli erikoisalanaan. Kirjallisessa alustuksessaan hän vaati
naisen täydellistä yhteiskunnallista tasa-arvoisuutta mie-
hen kanssa, jatko-opetuslaitosten järjestämistä työläis-
naisille ja työntekijätäryhdistysten perustamista. Tämän
kysymyksen johdosta syntynyt keskustelu vei suurim-
man osan kokouksen ajasta. Professori Eckhardt selitti
nimenomaan, että naisten yhteiskunnalliseen vapautta-

miseen sisältyi myöskin *äänioikeuden myöntäminen naisille* samanlaisena kuin yhdistyspäivät vaativat sitä miehille. Müllerin päätösehdotus hyväksyttiin tällä selityksellä ja se sai melkoisen enemmistön.

Stuttartin yhdistyspäivien päätökset kokonaisuudessaan merkitsivät ratkaisevaa siirtymistä vasemmalle. Sisäisen politiikan kaikissa käytännöllisissä kysymyksissä olivat nyt niinsanotut itseavustuksen kannattajat ja lassallelaiset samalla pohjalla. Myöskin järjestöä korjattiin hiukan. Kahden taalerin maksu vuodessa kultakin yhdistykseltä merkitsi vakituisen valiokunnan rahallista voimattomuutta. Ehdotin sentähden vakituisen valiokunnan lentolehdissä, että veroa maksettaisiin *henkilöluvun* mukaan grosseni vuodessa kultakin yhdistyksen jäseneltä ja että vakituisen valiokunnan puheenjohtajalle maksettaisiin palkkaa 300 taaleria vuodessa, jotta puheenjohtajan toimeen voisi mahdollisesti joutua sellaisetkin henkilöt, jotka ovat taloudellisesti riippuvaisia. Yhdistyspäivien tulisi välittömästi valita puheenjohtaja. Lopuksi ehdotin, että yhdistyspäiviä pidettäisiin kustannusten välttämiseksi ainoastaan joka toinen vuosi — joka ei juuri ollut mikään mestariehdotus — jotta maakuntaliittojen parempi kehittyminen kävisi mahdolliseksi. Vilkkaan keskustelun jälkeen hyväksyttiin grossenin vero, jota järjestökomiteakin ehdotti, mutta muut esitykseni hyljättiin. Puoluepäivät myöskin päättivät 30:lla äänellä 22:ta vastaan, ettei yhdistysten virallinen äänenkannattaja ole tarpeellinen. Tämän päätöksen kautta vältettiin riita Koburgin «Arbeiterzeitungin» kustantajan kanssa, jolla lehdellä oli vahva kannatus yhdistysten keskuudessa. Mainittakoon tässä, että saatavilla olevat kertomukset yhdistyspäiviltä ovat tavattoman lyhyitä ja sangen vaillinaisia.

Vakituisen valiokuntaan valittiin Bandow, Bebel, Eichelsdorfer, M. Hirsch, Hochberg Esslingenistä, König Hanausta, F. A. Lange, Lippold Glauchausta, Richter Hampurista, Sauerteig Gothasta, Sonnemann ja Staudinger Nürnbergistä. Sonnemann, jonka valiokunta valitsi uudelleen puheenjohtajaksi, hylkäsi vaalin. Hänen sijallensa astui Staudinger, joka ei suinkaan ollut tehtävään kykenevä, kuten kokemus osotti. Staudinger, vanhanpuoleinen mies, oli ammatiltaan räätälimestari. Häntä tuli insinööri Hirzelin Nürnbergistä avustaa sihteerinä.

Eri porvaripuolueiden johtajain pyrinnot saada ratkaiseva vaikutusvalta yhdistykseen eivät ole esiintyneet millään puoluepäivillä niin selvästi kuin Stuttgartissa. Kaikki tunsivat, että saksalaisessa kysymyksessä käytiin ratkaisua kohti. Väittelyt vasemmiston ja oikeiston välillä kävivät yhä kiivaammiksi ja ärsyttävämmiksi. Vastakkaisuudet Preussin välillä toisaalta ja Itävallan sekä pienten ja keskikokoisten valtioiden enemmistön välillä toisaalta tulivat yhä jyrkemmiksi. Schleswig-Holsteinin herttuakunnan miehittäminen preussiläisillä ja itävaltalaisilla joukoilla sen jälkeen kuin tanskalaiset olivat joutuneet tappiolle ja vetäytyneet pois kummastakin maasta, jotka nyt tulivat Saksan alueeksi, synnytti yhä uusia riidanaiheita. Saksan kansa joutui vähitellen yhä korkeamman kiihtymyksen asteelle.

Tämä mieliala tuli näkyviin myöskin maljapuheissa yhdistyspäivien juhlassa, joka vietettiin sunnuntaina ilta-päivällä yhdistyspäivien kokoussalissa Lauluhallissa, samassa huoneistossa, jossa 42 vuotta myöhemmin, elokuussa 1907 pidettiin saksalaisella maaperällä ensimmäinen kansainvälinen työväenkongressi. Kun Hölder ja toverit kuvarikkaasti intoilivat Preussin johtaja-aseman

puolesta, puolustivat demokraatit ja etenkin heidän johtajansa Karl Mayer Stuttgartistä radikalista ratkaisua, jota me nuoret pidimme saksalaisen tasavallan puolustamisena, vaikka sitä sanaa ei lausuttu. Karl Mayer, silloin Württembergin juhlituin kansanpuhujana, jolle luonto oli suonut ukkosäänen, istui pöydän ääressä melkein minua vastapäätä. Hän nousi jymistäkseen koko keuhkojensa voimalla ja valtavissa kuvauksissa Frankfurtin taantumuksellisia liittopäiviä vastaan, joiden tulisi väistyä pois, tehdäkseen Saksan kansanvaltaisen yhteyden mahdolliseksi. Puheensa innostamana hän työnsi takkinsa ja paitansa hihat ylös ja paljasti parin jänteviä käsivarsia, joiden liikkeillä hän säesti puhettaan. Silloin tällöin löi hän nyrkkinsä pöytään, että lasit ja lautaset tanssivat. Luonnollisesti hänen esittämänsä «eläköön vapaa, kansanvaltainen» Saksa saavutti jymisevän suosion. Myöskin Stuttgartin kaupunki oli ryhtynyt kustannuksiin ja tarjosi meille maanantain iltapäivällä kävelyretkellä silloisessa ampumahuoneessa kulahduksen schwabilaista viiniä sekä välipalaa.

Koburgin riidassa ilmestyi siihen aikaan eräs kirjoitus, jonka nimenä oli «Saksan vapauttaminen syvimmästä häpeästä», ja jossa avonaisesti agiteerattiin saksalaisen tasavallan puolesta, mikä ei luonnollisesti olisi ollut toteutettavissa ilman vallankumousta. Mutta vallankumousta ei silloin pelottanut. Vallankumousvuosien muistot olivat tulleet jälleen eläviksi sekä siihen osallisten että osattomien puheiden ja kirjoitusten kautta. Itä-Elben maita lukuunottamatta uskoi koko Saksa, että voitokas vallankumous oli mahdollinen. Mainitsin jo, kuinka Bismarck ja Miquel mukautuivat tähän mahdollisuuteen. Ja myöskin viime mainitun ystävä, herra v. Bennigsen, kirjoitti jo vuonna 1850 äidillensä kirjeen,

jossa hän selostaa Scheswig-Holsteinin silloista asemaa ja jatkaa:

«Niin kauan kuin kansallinen puolue ei hallitse Preussissa — ja vielä tällä hetkellä johtajat ovat epävarmoja siitä, onko ensi valtiopäivillä yleensä vakavasti vastustettava nykyistä hallitusta sen kumoutumista silmälläpitäen — niin kauan on tämän saksalaisen maan sankarimainen taistelu turhaa. Minä pelkään liiankin varmasti, että saamme muutamassa vuodessa ainakin kokea Schleswig-Holsteinin täydellisen alistumisen, täyttääksemme häpeän ja katkeruuden mitan kukkuroilleen. Meidän europalaisten kuningassukujemme lepoa niin monilla haudoilla ei kumminkaan saa häiritä ilkeillä muistoilla ja unelmilla. Kymmenkunnan vuoden kuluttua on kai kyllä taas jyrisevä ja salamoitseva, ja *meistä nuorista yhä useammat päivittäin vannovat hiljaisuudessa, ettemme me enää pelon hetkellä anna pettää itseämme, olimmepa sitten perustuslaillisia tai radikaaleja, kurjilla lupausilla. Koko seura on lähetettävä Amerikkaan ja koetettava sen jälkeen päästä yksimielisyyteen siitä, tahdotaanko valita kuningas vai presidentti.* Ja v. Gagernin sekä Dahlmannin kannattajilla tuskin lienee enää halua estää tai edes lieventää tätä — — —».

Kaksitoista vuotta myöhemmin tämän kirjeen kirjoittaja kuului saksalaisen kansallisyhdistyksen puheenjohtajana Saksan vaikutusvaltaisimpiin henkilöihin, ehkäpä hän oli vaikutusvaltaisin. Mutta herra v. Bennigsen noudattikin nyt samaa politiikkaa, jonka hän kerran oli tuominnut Gagerniin ja Dahlmanniin nähden. Ajatus vallankumouksesta Bismarckin Preussia vastaan oli hänestä käsittämätön. Ja mitä hän elämänsä loppupuolella ajatteli vuosien 1848 ja 1849 vallankumouksesta, *Elämästäni* - 7.

kävi selville siitä kiihkeästä keskustelusta, jonka minä tahallani aiheutin Saksan valtiopäivillä maaliskuun 18 päivän vuosipäivänä, maaliskuun 18 p. 1898 ja jossa Bennigsen oli pahin vastustajani.

Mitä Lassalle, Marx ja Engels ajattelivat tulevasta vallankumouksesta Saksassa, käy selville heidän välisestään kirjeenvaihdosta, jonka Mehring on julkaissut Dietzin kustannuksella Stuttgartissa. Myöskin Garibaldin voitokas retki Neapeliin ja Sisiliaan (1860), joka tuotti toimeenpanijalleen tavattoman kansansuosion koko sivistyneessä maailmassa, lujitti puolestaan uskoa vallankumouksellisten joukkojen voimaan.

Eteläsaksan sangen ylhäisissäkin piireissä ajateltiin vallankumouksen todennäköisyyttä Saksan yhteyden toteuttamiseksi, kuten näkyy ruhtinas Hohenlohen muistelmista. Osotettuaan, että Saksan hajanaisuus käy ajan oloon sietämättömäksi, sanoo hän: «Tämän ohella voidaan selittää, että rauhallisimmatkin, vanhoillisimmatkin henkilöt Saksassa joutuvat selittämään: meidän täytyy vallankumouksen kautta päästä yhtenäisyyteen, elleimme voi rauhallista tietä saavuttaa tätä päämäärää.» Ja maaliskuun 23 p. 1866 kirjoitti Baierin prinssi Karl Hohenlohelle: «minusta tuntuu, että suotuisampaa tilaisuutta saada liittoreformi aikaan *ilman vallankumousta*» (alkuperäisessäkin harvennettuna) jne.

Jos ylhäällä ajateltiin näin, niin miksi ei samoin alhaalla?

• • •

Stuttgartin yhdistyspäivien keskustelut ja päätökset yhdistymisvapaudesta olivat vastauksena Preussin edustajakunnan samanlaisiin keskusteluihin. Schulze-Delitzch ja Faucher — viimemainittu myöskin niinkutsuttu ta-

loustieteilijä, joka koetti eräässä kansankokouksessa Leipzigissä oikein tosissaan osottaa, että sosialistinen kysymys voitaisiin paraiten ratkaista, jos jokainen osaisi kaksinkertaista kirjanpitoa ja omistaisi tarkkakäyntisen kellon, voidakseen laskea ajan — olivat ehdottaneet, että yhdistymiskieltoa koskevat pykälät 181 ja 182 vuoden 1845 elinkeinoasetuksessa kumottaisiin. Mutta he eivät, kummallista kyllä, ehdottaneet kumottavaksi myöskin 183:ttä ja 184:ttä pykälää. Edellisen nojalla voitiin ilman poliisin *lupaa* tapahtuneesta yhdistyksen perustamisesta tehdastyöläisten, sällien, apulaisten ja oppipoikien keskuuteen tuomita perustajat ja yhdistyksen johtajat aina 50 taalerin rahasakkoihin tai neljän viikon vankeuteen, jäsenet aina 20 taalerin sakkoihin tai neljäntoista vuorokauden vankeuteen. Kun ehdotuksen tekijöiltä tiedusteltiin syytä tähän sekä J. B. von Schweitzerin «Sozialdemokrat»-lehdessä että kokouksissa, selittivät he, että 183:nen pykälän oli Preussin perustuslaki kumonnut jo viisitoista vuotta sitten ja 184:llä pykälällä ei ollut mitään tekemistä yhdistysvapauden kanssa. Tämä käsitys kanta synnytti meidän riveissämme pahaa verta, ja Koburgin «Arbeiterzeitung», joka oli käynyt yhä jyrkemmäksi, hyökkäsi sen johdosta mitä ankarimmin Schulze-Delitzchin ja hänen kannattajainsa kimppuun.

Vanhoillisten ylimäinen kansankiihottaja salaneuvos Wagener koetti taitavasti käyttää hyväkseen vapaamielisten horjuvaa menettelyä tässä kysymyksessä, yllättäen heidät. Hän ehdotti, että valiokunnan ehdotus vapaamielisten anomuksen johdosta hyljättäisiin — koska sen sanamuodostus jätti tilan epäilyksille — ja vaadittaisiin hallitusta esittämään lakiehdotuksen, jonka kautta ei ainoastaan kumottaisi kaikkia työntekijäin yhdistymisoikeutta rajoittavia poikkeusmääräyksiä, vaan

myöskin sen yhteydessä valmistettaisiin tai saatettaisiin voimaan järjestöjä, jotka tekevät mahdolliseksi sen, että työväensääty voi saada sille kuuluvan aseman valtiossa ja itsenäisesti valvoa sekä edustaa omia harrastuksiaan. Siis lain kautta perustettuja pakko-ammattiyhdistyksiä.

Siten vanhoilliset tähän aikaan, jolloin oli kyseessä aseiden riistäminen vapaamieliseltä porvarikunnalta!

Toinen kysymys, jossa molemmat työväenpuolueet kulkivat käsi kädessä, oli Kölnin edustajain juhla ja sen tapahtumat. Kölnin edistyspuoluelaiset olivat kutsuneet Preussin eduskunnan edistyspuoluelaiset, siis toisin sanoen toisen kamarin sangen suuren enemmistön Kölniin reformijuhlaan heinäkuun 22 p. 1865. Juhlan loistokohtana piti olla pidot Gürzenichissä. Bismarck käskee kieltää juhlan vieton ja Kölnin ylipormestari Bachem oli kyllin heikko peruuttaakseen Gützenichin salin käyttämisluvan. Tapahtuma herätti suunnatonta huomiota. Kun edustajat saapuivat Kölniin, antoi Bismarck poliisien ja sotilasten hajoittaa heidän kokouksensa. Sen jälkeen mentiin Oberlahnsteiniin, jotta sen pikkuvaltiollisella nassaulaisella maaperällä voitaisiin tehdä se, mikä ei ollut mahdollista saksalaisen maineen valtiossa Preussissa. Mutta sielläkin sotaväki sekautui asiaan ja teki kokouksen pidon mahdottomaksi.

Kaikkialla pantiin vastalauseita tätä Bismarckin väkivaltaisuutta vastaan. Lassallelaiset ja työväenyhdistysten jäsenet liittyivät Berlinissä, Leipzigissä ja muualla tuodakseen julki mitä jyrkimmän vastalauseen ja vaatimaan täydellistä yhdistymis- ja kokoontumisvapautta. Samoin kuin «Sozialdemokrat»-lehti, samoin teki Koburgin «Arbeiterzeitung» pilkkaa ja ivaa edistyspuolueeseen kuuluvista edustajista, jotka eivät suinkaan olleet käyttäytyneet tässä asiassa urhoollisesti.

Nämä tapahtumat aiheuttivat kirjeenvaihdon Sonnemannin ja Fr. Alb. Langen välillä. Viimemainittu oli juhlan johdosta ollut Kölnissä. Sonnemann valitti, ettei Lange ollut lähettänyt hänelle minkäänlaista tietoa Kölnin tapahtumista, ja arveli, että sosialidemokratit pelasivat uhkapeliä, mutta he joutuvat häviölle. Hän lähetti Langelle Bandowin kirjeen Kölnin tapahtumista — Bandow oli valitettavasti tällä tärkeällä hetkellä sairaana — ja pyysi tätä lähettämään sen sitten minulle jonka tuli toimittaa se takaisin Sonnemannille. En muista enää, mitä kirje sisälsi. Lange vastasi heinäkuun 31 p:nä 1865:

«Mitä Lantschin kokoukseen (työväenkokous Kölnissä) tulee, en pitänyt tarkoituksenmukaisena kertoa siitä paljoa. Itse mieliala oli erinomainen. Mutta minä en halua enemmän kuin Tekään ottaa kannettavakseni sitä edesvastuuta, että antaisin nykyisinä kuohumisaikoina omalla uhallani tunnussanoja, ja tämä olisi ollut välttämätöntä kertomuksessa tästä kokouksesta sekä sen mielenkiintoa herättävistä seurauksista. — — —

Arvostelen aikaa aivan samoin kuin Tekin, se on äärimmäisen kriittillinen. Muutoin en usko, että Schweitzer pelaa aivan uhkapeliä. Silloin hän jo olisi hävinnyt. Työntekijäin mieliinkään ei johdu tällä hetkellä ainakaan Rheinin maakunnissa nousta puolustamaan periaatetta. Luulen, että tarkoituksena on antaa lyödä «Sozialdemokrat» kunnialla kuoliaaksi ja sitten virallisten järjestöjen tukemana ottaa käytäntöön salaiset yhdistykset (?! A. B.) Minä en anna edustajajuhlan loiston soikaista itseäni. En ole koskaan selvemmin tuntenut, että tähänastinen edistyspuolue on ollut ja mennyttä, mutta *meidän* aikamme ei ole vielä tullut.

On pidettävä silmät auki ja johtolangat käsissä, laajennettava suhteita, koottava ystäviä, mutta tunnus-sanoja ei ole annettava. *Tulevaisuus on osottava, voim-meko käydy yhdessä*, kun aika siihen on tullut. Sallikaa meidän toistaiseksi harjoittaa yhtenäisyyttä — — —.

Palatakseni lehtemme (lentolehtisten) kantaan ja valtiollis-yhteiskunnalliseen pulaan, suosittelen vieläkin, että yhteiskunnallinen osa pysytettäisiin perusteellisena ja huvittavana, mutta objektiivisena; *valtiollinen osa taas terävänä, niin julkisesti kaikkia ruhtinaita vastustavana kuin suinkin. Näiden ihmisten riidoissa ei voi asettua millekään muulle kannalle kuin kaikkia vastaan, vieläpä muuttumattomasti ja ennen kaikkea niitä vastaan, jotka tällä hetkellä soittavat vapaamielisten huilua.*«

Jälkikirjoituksessa Lange kirjoittaa: «Huomasin juuri, että olen ollut kirjeeni alussa tarpeettoman sala-peräinen. Kaikkien vapaamielisten lehtien kertomukset Lantschin luona olleesta kokouksesta ovat tuulesta tem-mattuja. Paitsi W. Angersteinia, ei siellä ollut ketään alustajaa. Kokouksen perästä järjestyi vapaaehtoinen kulkue läpi kaupungin edustajain kunniaksi. Päävah-din edustalla eläköönhuutoja kokoontumisvapaudelle jne. Liike oli yhtä erillään lassellelaisten käsistä kuin se oli vastoin vapaamielisiä. Kansa etsi johtajaa. An-gersteinin ja minun viittauksestani se olisi tehnyt, mitä olisimme tahtoneet — — —. Koko asia tapahtui muu-ten aivan itsestään. Ei kukaan johtanut, mutta nähtiin, mitä voi tulla, jos hallitus jatkaa näin.»

Lange viittaa ylläolevassa kirjeessään, että myöhem-min lienee odotettavissa hajaannus vakituisen valiokun-nan ja yhdistysten välillä. Vielä selvemmin hän puhuu

tästä helmikuun 10 p. 1865 Sonnemannille kirjoittamaan kirjeessä. Siinä sanotaan:

«Mitä tulee asemaani työväenkysymyksessä, aioin alussa tehdä pysymiseni valiokunnassa riippuvaksi kirjoitelmani («Die Arbeiterfrage») hyväksymisestä. Mutta nyt minusta kumminkin näyttää joka suhteessa tarkoituksenmukaisemmalta puolustaa kantaani, vaikkapa joutuisinkin enemmistön kanssa vähän jyrkempään ristiin. Täytyyhän henkien törmätä toisiaan vastaan.»

Vuosina 1865 ja 1866 näytti jonkun aikaa siltä, kuin työväenliikkeessä taistelevat veljet sopisivat keskenään. Lukuunottamatta edellämainittuja tapauksia, joissa lassallelaiset ja työväenyhdistysten jäsenet toimivat yhdessä ja esittävät yhteiset vaatimukset, teki eräs Maingaussa pidetty kokous, jossa Lauer ja Welcker Frankfurt am Mainista esiintyivät puhujina yleisestä saksalaisesta työväenyhdistyksestä, heinäkuun 17 p. 1865 seuraavan päätöksen:

«Työväenpäivät selittävät pitävänsä työväenluokan hyvän asian edun kannalta hajaannusta työväenliikkeessä vahingollisena ja haitallisena ja selittää tämä Maingauin työväensivistisyhdistysten ja yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsenistä muodostunut kokous olevansa valmis tarjoamaan kätensä kaikille sovintoyrityksille.»

Tämän kokouksen tärkein puhuja oli professori Eckhardt, joka oli pannut puheensa perustukseksi aiheen: «valtioapu ja oma apu.» Samansuuntainen yhdistämisyritys kuin Leipzigissä oli koetettu tammikuun keskivaiheilla 1866, joutui haaksirikkoon, mutta sitävastoin sovittiin siitä, että taistellaan yhdessä, yleisen, yhtäläisen, välittömän ja salaisen äänioikeuden valloitta-

miseksi. Tämän kokouksen tärkein puhuja oli professori Wuttke.

Eräs toinen, myöskin kummankin työväenpuolueen yhteisesti kutsuma kansankokous Dresdenissä vaati pian sen jälkeen yleisen äänioikeuden perustuksella valittua järjestävää parlamenttia sekä yleistä kansanasestamista sen suojaksi ja tueksi. Eräs suuri Bandowin johtama kansankokous Berlinissä esitti saman vaatimuksen.

Joulun ajaksi 1865 kutsuttiin Fritzschen kehotuksen johdosta Leipzigiin yleinen saksalainen sikarrityöntekijäin kokous, jossa päätettiin perustaa yleinen koko Saksan käsittävä liitto. Seuraavana kevännä ilmestyi liiton äänenkannattajana «Der Botschafter»-lehti, jonka toimittajaksi Fritzsche tuli. Siten oli ensimmäinen keskitetysti järjestetty ammattiyhdistys Saksassa perustettu. Sitä johti kolmimiehinen hallinto, jonka puheenjohtajana Fritzche oli. Paikallisia ammattiyhdistyksiä oli jo tähän aikaan melkoisesti niinhyvin Leipzigissä kuin muuallakin. Myöskin Zwickauhin perustettiin jo kesällä 1864 vuorityöntekijäin yhdistys, johon kuului jäseniä Zwickau-Lugau-Stollbergin hiilialueelta. Tämä oli ensimmäinen nykyaikainen saksalainen kaivosmiesten järjestö. Sen perustaja ja johtaja oli eräs vainon alaiseksi joutunut kaivosmies Dinter, jonka pyrinöitä Moteler, W. Stolle ja minä sekä myöhemmin myöskin Liebknecht innokkaasti kannatimme.

Eräässä maakuntakokouksessa Clauchaussa tein heinäkuussa ehdotuksen, että olisi ministeristön uhaksi perustettava maakuntaliitto ja annettava asiain johtaa sen lakkauttamiseen ja meidän rankaisemiseen. Mutta tämä ehdotus ei saavuttanut kannatusta, jonka vuoksi peruutin ehdotukseni. Sen asemasta päätettiin perustaa työväenyhdistysten henkisten ja aineellisten harrastusten

edistämistä ja kannattamista tarkoittava liitto, jonka puheenjohtajaksi minä tulin. Myöskin päätettiin, että kunkin jäsenen tuli suorittaa groshenin maksu vuodessa. Uuteen liittoon rupesi 29 yhdistystä, joihin kuului 4600 jäsentä. Viranomaiset eivät asettaneet minkäänlaisia esteitä tämän yhdistyksen tielle.

Kun kaksikymmentä vuotta myöhemmin hyökkäsin Saksenin valtiopäivien jäsenenä minä ankarimmin von Beustin jälkeläisen herra v. Nostitz-Wallwitzin kimppuun sen hävyttömän tavan johdosta, millä saksenilaista yhdistymis- ja kokoontumislakia hänen hallitessaan sovellettiin meitä vastaan, ja kun sen ohella lausuin, että herra v. Beustin hallitus oli hänen hallitukseensa verraten vielä ollut vapaamielisyyden mallikuva, kiiruhti herra v. Beust ottamaan tämän lausunnon muistelmiinsa puolustukseeseen. Hänellä olikin määrätyissä rajoissa oikeus siihen. Kaikki se kiusanteko ja ne mitä rohkeimmat tulkinnat, joihin Saksenissa myöhemmin jouduttiin yhdistymis- ja kokoontumislain perustuksella, menivät kaikkien käsitteiden ulkopuolelle. Selittiväthän sekä herra v. Nostitz-Wallwitz että hänen seuraajansa herra v. Metzsch ministeripöydän ääressä moneen kertaan, että sosialidemokratiaa oli mitattava eri mitalla kuin kaikkia muita puolueita. Tämä merkitsi siis toisin sanoen, että oikeuden sijalle astui virkamiesten mielivalta. Ja nämä ovatkin mielivaltaisuudessa tehneet kaiken sen, mitä ihminen suinkin voi.

Bismarck oli elokuussa 1865 kieltänyt Koburgin «Arbeiterzeitungin» Preussissa. Niiden henkilöitten joukossa, jotka samoin joutuivat hänen hallituksensa uhreiksi, koska he asettuivat vastustamaan hänen politiikkaansa ja osottivat työntekijöille sen todellisen luonteen, oli ensi sijalla Liebknecht.

Wilhelm Liebknecht.

Liebknecht ja samoin Bernhard Becker karkotettiin heinäkuussa 1865 Preussista. Edellinen oli kolmetoistavuotisen maanpaon jälkeen palannut kesällä 1862 Berliiniin. Tämän hän voi tehdä vuoden 1860 armahduksen nojalla. Hän noudatti vanhan vallankumousmiehen August Brassin kutsua, johon hän samoin kuin Engelskin oli tutustunut Sveitsissä ja joka oli, kuten jo on mainittu, perustanut kesällä 1862 Berliiniin suursaksalaisen kansanvaltaisen lehden nimeltä «Norddeutsche Allgemeine Zeitung». Liebknecht oli samoin kuin Robert Schweichel suostunut rupeamaan toimitukseen, Liebknecht ulkomaiden politiikka varten. Brassin luonnetta ei kumpikaan heistä pienimmässäkään määrässä epäillyt, olihan hän kuulunut jyrkimpiin vallankumouksellisiin. Mutta kun Bismarck syyskuun lopulla 1862 otti muodostaakseen ministeristön, keksivät molemmat pian, että jotakin oli vinossa. Epäily muuttui varmuudeksi, kun sattuma muutamana päivänä määräsi, että Schweichel otti eräältä ministeristön lähetiltä vastaan Brassille aiotun kirjoituksen, jonka sisällys oli julkaittava heti, kuten tuoja huomautti. Molemmat sanoivat itsensä irti ja erosivat toimituksesta. Liebknechtin julkisen selityksen mukaan oli Lassalle vielä vuoden kulluttua moittinut häntä hänen eroamisestaan mainitun lehden toimituksesta.

Liebknecht — hänellä oli silloin vaimo ja kaksi lasta, jotka hän oli kutsunut Lontoosta Berliniin — hankki nyt toimeentulonsa eri lehtien kirjeenvaihtajana. Kun minä tutustuin häneen, kirjoitti hän muiden muassa «Oberrheinische Kurier»-lehteen Badenin Freiburgissa, kansanvaltaiseen «Tagespostiin» Grazissa ja «Deutsche Wochenblattiin» Mannheimissa, josta hän tuskin sai palkkiota. Myöhemmin hän kirjoitti muutamia vuosia myöskin «Frankfurter Zeitungiin.» Hän piti julkisia esitelmiä etupäässä Berlinin kirjanpainajain ja räätälien yhdistyksissä, sekä myöskin työväen- ja kansankokouksissa. Näissä hän vastusti Bismarckin politiikkaa, jonka aseenkantajana hän piti J. B. v. Schweitzeriä, «Sozialdemokrat»-lehden toimittajaa.

Karkotuksensa jälkeen Liebknecht matkusti ensin Hannoveriin, jossa Schweichel oli saanut sikäläisen «Anzeiger»-lehden toimittajanpaikan. Mutta kun hänelle ei löytynyt sieltä mitään tehtävää, tuli hän Leipzigiin, jossa silloinen «Mitteldeutsche Volkzeitung» lehden toimittaja tohtori Eras toi hänet muutamana päivänä elokuun alussa minun luokseni. Liebknecht, jonka toiminnan ja karkotuksen tunsin sanomalehtien kautta, herätti luonnollisesti minussa suurta mielenkiintoa. Hän oli silloin neljäkymmenen ijässä, mutta hän oli tulinen ja vilkas kuten kaksikymmenvuotias. Heti tervehdityämme jouduimme valtiolliseen keskusteluun, jossa hän tavattoman notkeasti ja häikäilemättä hyökkäsi edistyspuolueen ja varsinkin sen johtajain kimppuun ja kuvaili heitä niin, että minä, vaikka en silloin enää pitänytäkään heitä pyhimyksinä, olin aivan hämmästynyt. Siitä huolimatta hän oli ensimmäisen luokan ihminen, ja hänen karkea luonteensa ei estänyt meitä tulemasta ennen pitkää ystäviksi.

Liebknecht tuli luoksemme Sakseniin kuten kutsuttuna. Heinäkuussa olimme päättäneet Glauchaun maakongressissa lähettää kiertäviä puhujia matkoille. Mutta tämä oli helpompi päättää kuin toteuttaa, sillä puuttui sopivia henkilöitä, joiden elämänasema olisi sallinut ottaa vastaan tällaisen toimen. Liebknecht asettui auliisti käytettäväksi näillä esitelmämatkoilla. Myöskin työväen sivistysyhdistyksessä hän oli tervetullut esitelmänpitäjä, ja pian hänen esitelmänsä olivat halukkaimmin kuultuja. Sen lisäksi hän otti huolekseen englannin- ja ranskan kielen opetuksen työväen sivistysyhdistyksessä. Täten hän vähitellen sai jonkunlaisen, vaikka sangen vaatimattoman toimeentulon. Siitä huolimatta hänen täytyi, kuten myöhemmin sain kuulla, viedä monta hyvää kirjaa antikvariseen kirjakauppaan. Hänen asemansa kävi vielä huonommaksi sen kautta, että hänen (ensimmäinen) vaimonsa oli keuhkotautinen ja olisi tarvinnut voimakasta ravintoa. Ulospäin ei Liebknechtin suruja huomattu, ken hänet näki ja kuuli, hänen täytyi uskoa, että hän eli tyydyttävissä oloissa.

Ensimmäisen agitatsioonimatkinsa hän teki Ala-Erzgebirgeen, etupäässä Mülsengrundin työläiskyliin, raivaten siten tietä myöhemmälle Pohjois-Saksan valtiopäivien edusmieشهدokkuudelleen. Kun minäkin kävin usein agitatsioonimatkoilla ja kun me tästä alkaen toimimme kaikissa valtiollisissa kysymyksissä enimmäkseen yhdessä, alettiin meidän nimiämme yhä useammin mainita julkisuudessa, kunnes me lopulta olimme yleisön silmissä kaksi erottamatonta. Tämä meni niin kauas, että kun eräs puoluetoveri seitsenkymmenluvun loppupuolella oli yhtynyt liiketoverikseni, saapui silloin tällöin liikekirjeitä, joiden osoitteena oli toiminimi «Issleib ja Bebelin» asemasta «Liebknecht ja Bebel», joka kerta suureksi iloksemme.

Minä joudun mainitsemaan Liebknechtin vielä usein näillä lehdillä, mutta hänen elämäkertansa en voi tässä kirjoittaa. Ketä se huvittaa, hän löytää lähempiä tietoja kirjasta «Der Leipziger Hochverratsprozess gegen Lieb-
knecht, Bebel und Hepner» ja Kurt Eisnerin kirjasesta «Wilhelm Liebknecht.» Molemmat julkaisut ovat ilmestyneet «Vorwärtsin» kirjakaupan kustannuksella.

Liebknechtin aito taistelijaluonnetta kannatti järkähtämätön optimismi, jota ilman ei mitään suurta päämäärää voida saavuttaa. Olipa isku kuinka ankara tahansa, kohdatkoonpa se häntä persoonallisesti tai puoluetta, ei se voinut riistää hänen rohkeuttaan tai saada häntä menettämään malttiansa. Mikään ei saattanut häntä hämmennyksiin, hän tiesi aina keinon. Vastustajien hyökkäyksiä vastaan oli hänen tunnussanansa: yhdestä käyreydestä puolitoista. Hän oli vastustajille kärkeä ja häikäilemätön, mutta ystäviensä ja tovereitansa kohtaan aina hyvä veli, joka koetti tasottaa huomamiensa ristiriitoja.

Liebknecht oli yksityiselämässään huoltapitävä aviomies ja perheenisä, joka suuresti rakasti omaisiansa. Hän oli myöskin suuri luonnonystävä. Pari kaunista puuta muutoin yksitoikkoisessa ympäristössä voi innostuttaa häntä ja saattaa hänet pitämään koko seutua kauuniina. Hänen tarpeensa olivat yksinkertaiset ja vaatimattomat. Maukas liemi, jota nuori vaimoni tarjosi hänelle heti naimisemme jälkeen kerran keväällä 1866, ihastutti häntä siinä määrässä, että hän ei unhottanut sitä elässään. Hän piti hyvästä viini- ja olutlasista sekä hyvästä sikarista, mutta ei käyttänyt niitä suuremmassa määrässä. Jos hänellä oli yllään uusi vaatekappale, mikä ei tapahtunut usein, ja jos minä en ollut sitä heti huomannut enkä lausunut siitä tunnustustani, niin voin olla

varma, että hän huomauttaa minua siitä ja kysyy arvosteluani, ennenkuin montakaan minuuttia on ehtinyt kulua. Hän oli rautainen mies, jolla oli lapsen mieli. Kun Liebknecht kuoli elokuun 7 p. 1900, oli kulunut päivälleen kolmekymmentäviisi vuotta siitä, jolloin ensikerran olimme tutustuneet toisiimme.

Puoluetoiminnassaan Liebknecht mielellään hankki valmiita tosiasioita, jos hän otaksui, että hänen suunnitelmansa kohtaisivat vastarintaa. Tämän ominaisuuden johdosta sain alussa paljon kärsiä, sillä minä sain tavallisesti syödäkseni sopan, jonka hän oli keittänyt. Kun häneltä puuttui käytännöllistä kykyä, täytyi toisten ottaa toteuttaakseen toimenpiteet, joihin hän oli ryhtynyt. Mutta vihdoin sain kylliksi rohkeutta vapautuakseni hänen ehdottomasti käskevästä olennostaan, ja nyt jouduimme usein kovaan väittelyyn, vaikka yleisö ei sitä huomannut ja vaikka suhteemme ei koskaan sen johdosta pysyväisesti samentunut.

Paljon on kirjoitettu siitä vaikutuksesta, mitä Liebknechtillä on ollut minuun; onhan esimerkiksi väitetty, että ainoastaan hänen vaikutustansa saadaan kiittää siitä, että minusta tuli sosialisti. Eräässä Langenin kustannuksella Münchenissä vuonna 1908 ilmestyneessä lentokirjassa sanotaan sen lisäksi, että Liebknecht on tehnyt minusta marxilaisen, jollainen olin tunnustanut olevani Nürnbergin yhdistyspäivillä syyskuussa 1868. Liebknecht olisi tämän mukaan tarvinnut kokonaista kolme vuotta tehdäksensä Sauluksesta Paavalin.

Liebknecht oli neljätoista vuotta vanhempi kuin minä. Hänellä oli siis paljon suurempi valtiollinen kokemus kuin minulla, kun tutustuimme toisiimme. Liebknecht oli tieteellisesti sivistynyt mies, joka oli ahkerasti harjoittanut opinnoita. Tämä tieteellinen sivistys puut-

tui minulta. Ja vihdoin Liebknecht oli ollut kaksitoista vuotta Englannissa mitä tuttavallisimmassa seurustelussa sellaisten miesten kuin Marxin ja Engelsin kanssa, joista hän oli oppinut paljon, tilaisuus, mikä minulta myöskin puuttui. Oli aivan luonnollista, että Liebknechtin täytyi tällaisten olosuhteitten vallitessa melkoisesti vaikuttaa minuun. Olisihan muussa tapauksessa ollut häpeäksi hänelle, ettei hän ollut osannut käyttää tätä vaikutusta, tai häpeä minulle, etten ollut osannut ensinkään käyttää hyödykseni seurustelua hänen kanssaan.

Eräs tuttavistani kirjoitti muutamia vuosia sitten «Leipziger Volkszeitung»-lehteen tältä ajalta, että hän oli (1865) kuullut, kuinka minä pienessä tuttavapiirissäni olin tarinoinut Liebknechtin kanssa ja huomauttanut sen johdosta. «Lempo soikoon, häneltä voi jotakin oppia!» Se pitää paikkansa. Mutta sosialisti minusta olisi tullut ilman häntäkin, sillä minä olin jo siihen johdavalla tiellä, kun tutustuin häneen. Ollessani alituisessa taistelussa lassallelaisten kanssa täytyi minun lukea Lassallen kirjoitukset, tietääkseni, mitä he tahtoivat, ja siten tapahtui minussa ennen pitkää muutos. Vapaamielisten johtajain menettely sekä parlamentissa että sen ulkopuolella oli vähitellen herättänyt tyytymättömyyttä meissäkin, ja heidän kunniakehänsä oli katoamassa. Vastenmielisyyttä herätti varsinkin vapaamielisten johtomiesten kanta työväenkysymyksissä. Seurusteluni Liebknechtin kanssa on jouduttanut kehittymistäni sosialistiksi. Tämä ansio hänellä on. Ja samoin on myöskin väitöksen laita, että Liebknecht olisi tehnyt minusta marxilaisen. Minä tosin kuulin näinä vuosina paljon hänen pitämiänsä sangen hyviä esitelmiä ja puheita. Hän puhui Englannin ammattiyhdistyksistä, Englannin ja Ranskan vallankumouksista, saksalaisesta kansanliikkeestä, val-

tiollisista päivän kysymyksistä jne. Mutta jos hän joutui puhumaan Marxista ja Lassallesta, puhui hän aina poleemisesti, muistaakseni en kuullut hänen pitävän pitempiä teoreettisia selityksiä. Ja teoreettiseen yksityisopetukseen ei hänellä eikä minulla ollut aikaa, päivän taistelut ja niiden kanssa yhteydessä olevat seikat eivät päästäneet meitä yksityisiin teoreettisiin keskusteluihin. Liebknecht olikin kaikilta taipumuksiltaan paljoa enemmän suuri-piirteinen politiko kuin teoretikko. Suurpolitiikka oli hänen lempialansa.

Minäkin olen samoin kuin melkein kaikki muutkin tullut Lassallen kautta marxilaiseksi. Lassallen kirjoitukset olivat käsissämme jo ennenkuin tunsimme ainoatakaan Marxin ja Engelsin kirjoitusta. Kuinka Lassalle vaikutti minuun, näkyy vieläkin selvästi ensimmäisestä lentokirjastani «Unsere Ziele», joka ilmestyi vuoden 1869 lopulla. Vasta vuoden 1869 loppupuolella sainkin riittävästi aikaa ja lepoa lukeakseni perusteellisesti syyskesällä 1867 ilmestyneen Marxin «Pääoman» ensi osan. Se tapahtui vankilassa. Viisi vuotta aikaisemmin olin koettanut tutkia vuonna 1859 ilmestynyttä Marxin teosta «Zur politischen Oekonomie», mutta se yritys pysähtyi alkuunsa. Liikatyö ja olemisen taistelu eivät suoneet minulle tarpeellista joutoaikaa, jotta olisin voinut henkisesti sulattaa tuon raskaan teoksen. Kommunistinen manifesti ja muut Marxin sekä Engelsin kirjoitukset taas tulivat puolueessa tunnetuiksi vasta kuusikymmenluvun lopulla ja seitsenkymmenluvun alussa. Ensimmäinen Marxin kirjoitus, jonka sain käsiini ja luin nautinnolla, oli hänen «Inauguraladressinsa» kansainvälisen työväenliiton perustamista varten. Tähän kirjoitukseen tutustuin vuoden 1865 alussa. Vuoden 1866 lopulla liityin Internationaleen.

Lisääntyvä nyreys työväenyhdistyksissä.

Toivottomat yleiset olot, joista työntekijät tulivat yhä enemmän selville, vaikuttivat luonnollisesti myöskin heidän mielialaansa. Kaikki ikävöitsivät muutoksia. Mutta kun ei ollut selvää ja tarkoitusperäänsä tuntevaa johtoa, johon olisi luotettu, eikä myöskään voimakasta järjestöä, joka olisi kerännyt voimat, niin mieliala aleni. Ei koskaan ole sydämeltään niin erinomainen liike jäänyt tuloksiltaan niin mitättömäksi. Kaikki kokoukset olivat tungokseen asti täynnä, ja ken jyrkimmin puhui, oli päivän sankari. Tällainen mieliala oli vallalla ennen kaikkea Leipzigin työväenyhdistyksessä. Lokakuun lopulla sain mannheimiläisen professori Eckhardtin, joka oli eräs sen ajan loistavimpia puhujia, pitämään esitelmän myöskin työväen sivistysyhdistyksessä sen jälkeen kuin hän oli puhunut eräässä kansankokouksessa Leipzigin. Tässä esitelmässään hän kosketteli työväestön suhdetta silloiseen yhteiskunnalliseen asemaan, varsinkin sen yhteiskunnallisiin vaatimuksiin nähden. Viimemainitussa suhteessa hän puolusti jyrkästi valtion sekaantumista asiaan. Eikä hänellä myöskään ollut mitään väittämistä Lassallen valtioavun aatetta vastaan, jos se tuli kansanvaltaiselta valtiolta. Puhuja sai myrskyisiä suosionosoituksia eikä kukaan vastustanut häntä.

Huolimatta uudistuneista hylkäävistä päätöksistä olimme taas vuoden 1865 lopulla pyytäneet Saksenin

hallituksen suostumusta maaliiton perustamiseen. Tiheämpi valtiollisten mielipiteitten vaihto oli käynyt välttämättömäksi tarpeeksi. Ministeristö asetti taaskin ehtoja, joita emme voineet hyväksyä. Kumminkin päätimme työväenyhdistysten henkisiä ja aineellisia etuja valvovan yhdistyksen hallinnossa jättää ratkaisuvallan yhdistyksille ja kutsuimme Zwickauhin tammikuun 28 päiväksi 1866 maakokouksen, jonka päiväjärjestyksen vahvistimme aivan kuin ei olisi minkäänlaisia laillisia esteitä. Sen mukaan oli toimintakertomuksen jälestä keskusteltava ministeristön vastauksen johdosta. Sen lisäksi oli otettava käsittelyn alaisiksi täydellistä elinkeinovapautta ja muutto-oikeutta koskevat anomukset, anomus vapaamielisen yhdistyslain aikaansaamisesta, sekä kysymys työ- ja palveluskirjain ynnä kaikenlaisten passirajoitusten poistamisesta. Näiden kysymysten jälkeen oli keskusteltava yhdistysten esityksistä sekä toimitettava hallinnon vaali. Yleisen äänioikeuden saavuttamisesta aioimme neuvotella yksityiskeskustelussa.

Päiväjärjestyksemme oli Leipzigin poliisihallituksen mielestä liian laajalle menevä. Sihteerimme Germann ja minä kutsuttiin sinne ja pyydettiin meitä muuttamaan ohjelmaa, muussa tapauksessa ei saataisi kokousta pitää ja yhdistys julistettaisiin valtiolliseksi, joka tekisi mahdottomaksi yhtymisen siihen. Leipzigin poliisitirehtöörinä oli silloin eräs tohtori Rüder, entinen kansanvallainen vuoden 1848 mies, joka tästä huolimatta käytteli yhdistys- ja kokoontumislakia siten, ettei kukaan vanhoillinen olisi voinut sitä sen ankarammin sovelluttaa.

Panimme siis päiväjärjestykseen ainoastaan keskustelun ministerin määräyksen johdosta, mutta ilmoitimme salaviihkaa yhdistyksille, että ne koettaisivat

saada itsensä hyvin edustetuksi, me puolestamme koe-
tamme saada kongressissa lävitse sen, mikä on mah-
dollista. Neljästäkolmatta yhdistyksestä oli kokouksessa
läsnä 31 edustajaa. Keskustelut alkoivat sunnuntaina
aamupäivällä. Kun eräs edustaja Werdausta esitti, että
kysymys työajan lakimääräisestä rajoittamisesta olisi
otettava päiväjärjestykseen, vastusti läsnäoleva poliisi-
komisarius sitä. Ministeristön (Beustin) säädöksen joh-
dosta ehdotin, että kokous päättäisi seuraavaa:

«Siihen katsoen, että sisäasiain ministeriön mää-
räys Saksenin työväenyhdistyksille sallii maaliittojen pe-
rustamisen ainoastaan sillä ehdolla, että ne eivät käsit-
tele valtiollisia, yhteiskunnallisia eikä yleisiä asioita,
joka rajoitus tekee yhdistysten toiminnan aivan arvot-
tomaksi, päättää kokous luopua maaliiton perustami-
sestä ja jättää kunkin yhdistyksen päätettäväksi, miten
se tahtoo tehtävänsä toteuttaa.»

Näiden Zwickaun tapahtumain seurauksena oli,
että Leipzigin poliisihallinto asetti työväensivistysyhdis-
tyksen yhdistyslain alaiseksi, toisin sanoen piti sitä täst'-
edes valtiollisena yhdistyksenä.

Lukusalissa saatavilla olevan «Berliner Volkszei-
tung»-lehden menettely oli jo kauan aikaa herättänyt
tyytymättömyyttä Leipzigin työväensivistysyhdistyksessä
sekä lehden epäkansanvaltaisen kannan että sen viha-
mielisyyden vuoksi, millä se vastusti pitemmälle mene-
viä työväen vaatimuksia. Minä ehdotin johtokunnan
puolesta yhdistyksen yleisessä kokouksessa (maalis-
kuussa 1866), että «Berliner Volkszeitung» poistetta-
isiin lukusalista ja sen sijalle tilattaisiin «Rheinische
Zeitung» Kölnistä. Ehdotus oli aiheena kiivaaseen kes-
kusteluun, mutta se hyväksyttiin vihdoin 160 äänellä
17 vastaan. Tämä päätös sai vapaamielisen sanoma-

lehdistön hyökkäämään kiivaasti sekä yhdistystä vastaan että minun kimppuuni persoonallisesti. Minua pidettiin kysymyksen alkuunpanijana.

Vuonna 1863 Saksenissa käytäntöön tullut elinkeinovapaus edellytti, että itsenäiseksi liikkeenharjoittajaksi aikovan täytyi ensin saada kunnallinen porvarioikeus. Mutta tämä maksoi paljon varsinkin suuremmissa kaupungeissa. Nyt alkoi Leipzigin talvella 1865 ja 1866 liike, jonka päämääränä oli porvarioikeudesta suoritettavain maksujen poistaminen tai ainakin alentaminen sekä saksenilaisen kaupunkien kunnallisetusetuksen radikalinen uudistaminen. Vapaamieliset johtajat olivat silloin tämän liikkeen etupäässä. Minäkin kävin asiaa käsittelevissä kokouksissa ja lienen — siten minulle usein vakuutettiin — pitänyt parhaat puheet. Sittenkuin ohjelma oli laadittu, asetettiin komitea, johon minäkin kuuluin, panemaan alkuun agitatsioonin yli koko Saksenin. Mutta meidän työmme näyttäytyi pian turhaksi. Kun keväällä 1866 olimme päässeet niin kauas, että voimme alkaa agitatsioonin, oli Preussin ja Itävallan välisten ristiriitojen kärjistyminen sekä keskustelut saksalaisen kysymyksen ratkaisusta kehittyneet niin kauas, että ne tunkivat syrjään kaikki muut harrastukset. Sama oli saksenilaisen elinkeinoasetuksen uudistamista tarkoittavan agitatsioonin kohtalo. Valtiolliset vaatimukset astuivat nyt sen sijaan etualalle.

Maaliskuun 25 ja 26 päivinä pidettiin Dresdenissä tätä varten useampia kokouksia. Minut lähetettiin niihin Leipzigin edustajana. Niiden päiväjärjestyksessä oli myöskin yhdistymiskysymys. Leipzigin edustajana puolustin yhteistä menettelyä, mutta Vahlteich sitävastoin teki sen erehdyksen, että ahdisti ankarasti yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäseniä ja lateli heitä

vastaan joukottain syytöksiä, joka menettely nosti suutumuksen myrskyn. Vahlteich ei voinut unhottaa sitä kohtelua, jonka alaiseksi hän oli Lassallen entisenä sihteerinä joutunut yleisessä saksalaisessa työväenyhdistyksessä — hän oli erotettu Lassallen esityksestä, joka ei voinut sietää mitään vastustusta — ja niinpä hän kävi yhdistyksen kimppuun, milloin suinkin sai tilaisuuden. Siitä huolimatta pidettiin näiden kokousten jälkeen yhteinen neuvottelu, johon otti osaa 20 edustajaa. Edustettuina olivat Leipzigin, Dresdenin, Chemnitzin, Glauchaun ja Görlitzin työväensivistysyhdistykset, yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsenet Dresdenistä, Plauenista, Chemnitzistä ja Glauchausta sekä Dresdenin sällivanhinten ja kirjaltajain yhdistykset. Päätettiin järjestää yhteinen agitatsioni yleisen äänioikeuden, kansanvaltaisen yhdistymis- ja kokoontumisoikeuden, muuttamis- ja elinkeinovapauden, passirajoitusten poistamisen, koulureformin toteuttamisen, valtiolta tulevan koulujen ylläpidon, palkkakysymyksen järjestämisen, sairas- ja avustuskassojen sekä yhteenliittymiskysymyksen puolesta. Läsnaolevat järjestyivät komiteaksi. Försterling tuli sen puheenjohtajaksi.

Kokousten kokoonkutsumiseen ottivat nyt osaa kaikki Dresdenissä olevat työväenjärjestöt, myöskin kirjanpainajain apulaisten yhdistys. Toimittiin, kuten ei enää olisikaan Saksenin yhdistyslakia, joka kielsi liittymisen valtiollisia tarkoituksia varten. Kaikilta tahoilta vaadittiinkin työväenjärjestöjen pysyvää yhteistoimintaa. Parlamenttikysymys tuli tästä alkaen vilkkaan agitatsiinin esineeksi työväenpiireissä. Vaadimme järjesteltävää parlamenttia koko Saksalle sekä yleisen kansanasestuksen käytäntöönottamista parlamentin turvaksi, vaatimus, jota silloin pidettiin itsestään selvänä kansanvaltaisissa

piireissä, koska parlamentti voisi tulla vallankaappauksen esineeksi, ellei sillä olisi sellaista turvaa.

Eräs kokous, joka pidettiin Dresdenissä toukuu-kuun 7 p. ja jossa oli saapuvilla 2000 henkilöä, teki sitävastoin päätöksiä, jotka osittain kuuluvat sangen kummallisilta. Niissä sanottiin:

«1. Me tuomitsemme kaiken politikan, joka lamauttaa kansan voiman eikä anna sille takeita sen vapaudesta ja hyvinvoinnista. 2. Me julistamme saksalaisen maan luovuttamisen vaikkapa ainoastaan jalan leveydeltä isänmaan petokseksi. 3. Me vaadimme, että Hänen Majesteettinsa Kuningas ja hallitus täyttävät velvollisuutensa isänmaata ja kansaa kohtaan, ja että niiden miesten sijaan, jotka vastoin velvollisuuksiensa lamauttavat vastustuksen tarmon, on tämän johdosta asetettava miehiä, jotka toimivat pontevasti ja kansallisessa mielessä. 4. Me vaadimme, että jokaisen omia etuja valvovan hallituksen sijaan, joiden maalle turmiolliset tulokset nyt selvästi käyvät näkyviin, asetetaan yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden kautta sekä salaisella äänestyksellä ja rajattomalla vaalikelpoisuudella valittu hallitus. 5. Me vaadimme, että Hänen Majesteettinsa hallitus julkaisee päätöksen kutsua kokoon parlamentti maaliskuun 30 ja huhtikuun 9 päivänä 1848 tehdyn liittopäätöksen perustuksella ja ryhtyä Saksan perustuslakikysymyksen ratkaisuun siinä merkityksessä, kuin Saksan kansalliskokouksen helmikuussa v:na 1849 julkilausuttu toivomus osottaa. 6. Me vaadimme pikaista saksalaisten perusoikeuksien ja yleisen kansanasetusten toteuttamista.»

Sen jälkeen valittiin lähetystö, johon kuuluivat Försterling, Knöfel ja asianajaja Schrap. Sen tuli esit-

tää kuninkaalle kokouksen toivomukset. Luonnollisesti tätä lähetystä ei otettu vastaan.

Mutta lopulta täytyi Sakseninkin hallituksen, maassa vallitsevan mielialan ja sillä välin kokoonkutsuttujen valtiopäivien pakottamina, asettua varmalle kannalle liittoreformikysymykseen nähden. Herra v. Beust, joka siihen saakka oli ollut mahdottoman itävaltalaisen reformiehdotuksen kannattaja ja myöskin puhunut lämpimästi trias-aatteen puolesta, joutui nyt pulaan. Kun valtiopäivien toisen kamarin lähetystö kysyi häneltä, millä kannalla hallitus nyt oli itävaltalaiseen reformiehdotukseen nähden, selitti hän, että hänen tarkoituksensa ei ollut palata edustajain ehdotukseen, hän oli valmis toimimaan liittoreformin ja vuoden 1849:n vaalilain perustukselle valittavan parlamentin hyväksi. Preussilaisiin uudistusehdotuksiin nähden hän teki kaikenlaisia epäselviä rajoituksia. Toisen kamarin lähetystö päätti yhdessä ensimmäisen kamarin lähetystön kanssa lähettää hallitukselle seuraavan ehdotuksen:

«Hallituksen tulisi kaikella tarmolla vaikuttaa siihen suuntaan, että vaalit saksalaiseen parlamenttiin toimitettaisiin yleisten ja välittömien vaalien perustuksella ja, mikäli mahdollista, maaliskuun 27 p. 1849 säädetyin valtiovaalilain mukaan vielä tämän (kesä-) kuun kuluessa ja että parlamentin kokoonkutsuminen tapahtuisi mahdollisimman lyhyessä ajassa.»

Mutta pallo oli jo kierimässä ja kulki toiseen suuntaan kuin odotettiin.

Vuoden 1866 ratkaisevat tapahtumat.

Jos mieli arvostella tulevia tapahtumia ja meidän asemaamme niihin, on välttämätöntä luoda yleiskatsaus niihin seikkoihin, jotka lopulta saattoivat Itävallan ja Preussin väliset Saksan herruudesta käydyt pitkälliset valtiotaidon taistelut ratkaistaviksi sotakentällä.

Kun Tanskan kuningas Fredrik VII oli kuollut marraskuussa 1863, sukelsi Schleswig-Holsteinin kysymys uudelleen esiin, kun Oldenburgin sukuhaara oli sammunut kuninkaan kuollessa. Schleswig-Holsteinilaiset eivät tunnustaneet Tanskan uutta kuningasta Kristian IX:tä perintöherttuaksi, vaan kääntyivät Augustenburgin prinssi Fredrikin puoleen, joka julistikin astuvansa hallitukseen herttua Fredrik VIII:tena. Kumpikin herttuakunta oli täten julistettu Saksaan kuuluvaksi, mikä yleensä synnytti suurta tyytyväisyyttä. Tanska vastusti tätä ratkaisua. Liittopäivien täytyi siis päättää ryhtyä liittotoimintaan Tanskaa vastaan, jonka toimeenpanon se jätti Saksenille ja Hannoverille. Mutta tämä ei soveltunut Bismarckin tuumiin. Hän antoi juristiensa todistaa, että Augustenburgilainen ei ollut perintöoikeutettu; ratkaisu, joka kiihotti yleisen mielipiteen mitä jyrkimmin Bismarckin politiikka vastaan. Bismarckia, tuota Preussin perustuslain rikkojaa, ei pidetty miehenä, joka ratkaisisi kysymyksen Schleswig-Holsteinin väestön mielen mukaan, ja muistettiin myöskin taasen, että

Preussin oli suurin syy siihen, että ensimmäinen Schleswig-Holsteinin sota Tanskaa vastaan 1851 päättyi niin häpeällisesti.

Kansallisyhdistyksen johtokunta saikin sentähden osakseen vilkkaan kannatuksen, kutsuessaan jo syyskällä 1863 eräässä sen puheenjohtajan Rudolf v. Bennigsenin allekirjoittamassa kehotuksessa kansaa auttamaan itseänsä. Tässä kehotuksessa sanottiin:

«Kansalliskokous vaatii kaikkia kuntia, yhdyskuntia, yhdistyksiä, osuuskuntia, vaatii kaikkia isänmaanystäviä, jotka tahtovat yhdessä sen kanssa sitoutua suureen tehtävään, viipymättä hankkimaan rahoja — ja pitämään valmiina miehistön, aseet sekä kaikki muut välineet, jotka käyvät tarpeellisiksi Schleswig-Holsteinissa olevien veljemme vapauttamisessa.»

Tämä kehotus oli epäilemättä vastoin monia yksityisvaltioitten lakeja, mutta ei kukaan yleinen syyttäjä liikahtanutkaan. Kansan mieliala oli myötätuntoinen näille tapahtumille.

Kansallisyhdistyksen schlesvig-holsteinilainen valiokunta julkaisi pian sen jälkeen kehotuksen, jossa sanottiin:

«Hyvä! varustautukaamme siihen, että Saksan nuoriso voi taisteluvalmiina tarttua aseisiin, kun toiminnan hetki on tullut — — —. Käyttäköön se tämän mahdollisesti ainoastaan sangen lyhyen väliajan aseharjoitukseen ja taktilliseen kehittymiseen.»

Näemme, että vapaamieliset johtajat pitivät silloin mahdollisena kansanasestuksen toteuttamisen lyhyessä
Elämästäni - 8.

ajassa. Mutta voi sosialidemokratia, joka nykyään tah-
toisi julkaista samanlaisen kehotuksen! Tämä on sen
ajan jälkeen tapahtunutta edistystä!

Tässä minun on mainitseminen, että kuusikym-
menluvun alussa oli työväenyhdistysten joukkoperusta-
misen ohella myöskin alettu luoda joukottain voimis-
telu- ja ampumayhdistyksiä, jotka näyttelivät tärkeää
osaa näiden päivien kansallisessa liikkeessä. Bismarck
katseli tätä menettelyä sangen harmistuneena. Suuret,
koko Saksaa käsittävät juhlat, joita nämä yhdistykset
vuorotellen panivat toimeen, olivat joukkoliittäymiä,
jotka etupäässä puuhasivat saksalaisessa kysymyksessä.
Leipzigissä oli elokuussa 1863 yleinen saksalainen
voimistelujuhla, jolle itse herra v. Beustkin osotti koh-
teliaisuuttansa. Mutta samaan aikaan kuin hän piti isän-
maallista puhetta voimistelukentällä, kielsi Leipzigin
poliisi vuoden 1849 hallitusmuoto-asiakirjain myynnin
julkisilla paikoilla. Minäkin otin tähän juhlaan osaa
sikäli, että lauluosastomme, jonka puheenjohtajaksi olin
tullut Fritzschen erottua, pani muiden Leipzigin laulu-
seurain kanssa toimeen laulunäytäntöjä juhlahallissa.
Saman vuoden lokakuussa oli myöskin Leipzigin tap-
pelun viisikymmenvuotisjuhla. Tämä juhla oli tavallaan
vielä suuremmoisempi kuin voimistelujuhla. Sitäkin
käytettiin suurena valtiollisena mielenosotuksena. Olin
sielläkin laulukuntamme jäsenenä.

Tästä alkaen pidettiin kaikkialla Saksassa kokouk-
sia Schleswig-Holsteinin riippumattomuuden puolesta.
Leipzigissä eräs työväenkokous, jossa kaikki suunnat
olivat edustettuina, päätti, että «se pitää saksalaisen työn-
tekijän velvollisuutena asettaa käsivartensa käytettäväksi
isänmaan kunnian, oikeuden ja vapauden puolesta kai-
kissa niissä tilaisuuksissa, jolloin näitä uhataan.» Sa-

mansuuntaisia päätöksiä tehtiin muissakin kaupungeissa. Frankfurt am Mainissa vuoden 1863 lopulla pidetyt edustajainpäivät, joilla oli läsnä 500 edustajaa, selittivät vastustavansa Schleswig-Holsteinin yhdistämistä mihin Saksan valtioon tahansa. Päätös oli suunnattu Preussia ja Bismarckia vastaan, jonka politiikka eivät silloin uskaltaneet kannattaa nekään vapaamieliset, jotka sisimmässään olivat Preussiin liittymisen puolella.

Bismarck oli luonnollisesti peräti kiukuissaan näiden hänen politikaansa tarkoittavain esteitten johdosta. Hän vaati Frankfurtin senaattia hajottamaan edustajapäivien kolmenkymmenenkuuden-valiokunnan, jonka puheenjohtajana oli kaupunginneuvos Siegmund Müller Frankfurtista. Sen lisäksi hän vaati senaattia kieltämään Frankfurtin nuorison aseharjoitukset. Mutta kumpikin esitys jäi huomioonottamatta. Hän ei kumminkaan antanut tätä anteeksi Frankfurtille. Tuon «kansanvallanpesän» täytyi kärsiä juuri tästä syystä, kun Bismarck vuonna 1866 ensin rettelöitsi sen kanssa ja sitten liitti sen valtioon. Lopulta schleswig-holsteinilainen kysymys kumminkin ratkaistiin Bismarckin suunnitelman mukaan. Hänen onnistui perusteellisesti saippuoida itävaltalaisen politikan johtaja, kreivi Rechberg ja saada hänet lähimpäin suunnitelmiensa puolelle. Liittojoukkojen asemasta, jotka sillä välin olivat hyökänneet Schleswig-Holsteiniin, kävivät nyt Preussi ja Itävalta sotaa tanskalaisia vastaan, jotka heitä vastaan pian joutuivat tappiolle, joten Tanskan täytyi rauhanteossa luovuttaa Schleswig-Holstein ja Lauenburg Preussille ja Itävallalle. Itävalta teki vielä Preussin kanssa edullisen kaupankin, myödessään sille osansa Lauenburgista 2 1/2 milj. taalerilla. Bismarck oli käynyt sotaa vastoin edustajakamarin tahtoa, joka oli 275:llä äänellä 80:tä vastaan kiel-

tänyt vaaditun sotalainen. On selvää, että tällainen hallitsemistapa ei ollut omiaan herättämään myötätuntoa Preussia kohtaan, ja tämä mieliala yhä paheni, kun tuli tunnetuksi pitkien neuvottelujen jälkeen Preussin ja Itävallan välillä elokuun 14 p. 1865 tehty Gasteinin sopimus, jonka mukaan Schleswigin hallinto joutui Preussille ja Holsteinin Itävallalle. Tämä oli Bismarckin toinen ministerikaappaus, jonka avulla hän ajoi kiihän Itävallan ja liiton väliin yhä syvemmälle. Nyt sai maailma ainakin katsella sitä hauskaa näytelmää, että Preussiläiset Manteuffelin hallitessa estivät häikäilemättä Schleswigissä kaikki mielenosotukset Augustenburgilaisen puolesta ja yleensä pitivät hallitusohjaksia sangen kireällä, kun taas itävaltalaiset kenraali v. Gablenzin johdolla Holsteinissa sallivat kaiken mennä menojaan. Miltä kannalta Gablenz käsitti tehtävänsä, näkyy hänen lauseestaan: «Minä noudatan voimassa olevia maan lakeja, jotta ei kukaan holsteinilainen minun mahdollisesti mentyäni pois täältä voi sanoa, että minä olen hallinnut vastoin oikeutta. En tahdo hallita tässä maassa turkkilaisen pashan tavoin.» Tämä oli siveellinen korvapuusti herra v. Manteuffelille.

Selvää oli, että uusi järjestys herttuakunnissa voi olla ainoastaan väliaikainen. Asia ei ollut vielä täten ratkaistu.

Vihdoin täytyi ratkaisun tapahtua Preussin ja Itävallan välillä, ja se voitiin, kun kaikki muut tekijät olivat poistetut, saada Bismarckin mielestä aikaan ainoastaan sodan avulla. Tähän suuntaan hän nyt työskenteli järjestelmällisesti. Hän koetti vitkastelevilla neuvotteluilla, kuten hän niitä myöhemmin nimitti, toiselta puolen saada Napoleonin pysymään puolueettomana, lupamalla Ranskalle mahdollisesti luovutettavaksi saksalaisia

alueita — kyseessä oli Rheinpfalzi ja preussiläinen Saar-alue —, toiselta puolen hän taas teki Italian kanssa sopimuksen, jonka mukaan sen tuli määrätyissä tapauksissa ahdistaa Itävaltaa etelässä heti kun Preussi hyökkäisi sen kimppuun pohjoisessa. Kuvaavia sille tavalle, millä Bismarck koetti toteuttaa «kansallista» politiikkaansa, ovat italialaisten valtiomiesten kanssa tapahtuneet neuvottelut, jotka Italian ministeripresidentti La Marmora myöhemmin julkaisi kirjassaan «Enemmän valoa!» Maaliskuussa Bismarck lausui italialaisille ylimääräisille sotilasvaltuutetuille Berlinissä, että kuningas oli tuonut esiin turhantarkkoja laillisuusepäilyksiä. Häntä oli arveluttanut ruveta liittoon kruununryöstön ja anastusten kautta suureksi käyneen Italian kanssa, eikä hän laillisuusarvelujen tähden myöskään ollut halunnut ryhtyä sotaan Itävaltaa vastaan. Muutamien kuukausien kuluessa, siten Bismarck jatkoi, on hän tuova esiin saksalaisen reformikysymyksen ja synnyttävä tällä ehdotuksella häiriötä. Tämä sitten on saattava Preussin Itävaltaa vastaan, jonka johdosta sota on sytyvä niiden välillä.

Tämä ohjelma toteutettiin täsmälleen.

Kesäkuun 3 päivänä Italian lähettiläs Berlinissä Govone ilmoitti hallitukselleen, että Bismarck oli hänelle lausunut: «Olen paljoa vähemmän saksalainen kuin *preussiläinen* eikä minua arveluttaisi allekirjoittaa koko Rheinin ja Moselin välisen maan luovuttamista Ranskalle: antaisin Pfalzin, Oldenburgin, osan Preussin aluetta.» — — — «Huolia minulle tuottaa kuningas, jolla on uskonnollisia, jopa taikauskoisia epäilyksiä siitä, että hän ei voi ottaa hartioilleen edesvastuuta euroopalaisesta sodasta.»

En ryhdy lähemmin kuvaamaan Bismarckin tiedonantojen vaihtoa Italian kanssa, jossa hän koetti kii-

hottaa vallankumouksien syntymistä Unkarissa ja Kroatiassa sekä siten heikentää Itävaltaa ja saada mainittujen maiden sotaväenosastot luopumaan Itävallan armeijasta. Nämä tapahtumat osottavat, että valtio- ja maanpetokseliset keinotkin olivat hyviä, jos ne saattoivat Bismarckin päämäärään, ja että valtiopetos ja maankavallus ovat rikoksia ainoastaan silloin, kuin ne tulevat alhaalta käsin. Preussi ja Italia sopivat siitä, että he suorittavat yhteisesti näiden vallankumouksellisten yritysten kustannukset. Tarpeetonta sanoa, että Itävalta nyt tunsi asemansa ja ryhtyi vastatoimenpiteisiin. Maaliskuun loppupuolella valtiollinen peli alkoi käydä vilkkaaksi. Molemmiin puolin alettiin tehdä syytöksiä toisiansa vastaan ja — varustauduttiin. Preussi esitti huhtikuun 9 p. liittoreformiehdotuksensa Frankfurt am Mainissa. Se vaati liittokokousta päättämään, että lähemmin määrättäväksi päiväksi oli kutsuttava koolle koko kansan yleisellä äänioikeudella ja välittömällä vaaleilla valittu kokous, ja sillä välin, kunnes se voi kokoontua, olisi hallitusten keskenään vahvistettava liittohallitusmuodon uudistuksen ehdotukset.

Tätä reformiehdotusta kohdeltiin luonnollisesti laajoissa piireissä peräti epäluuloisesti. Sanottiin: mikä saattaa Bismarckin puolustamaan yleiseen, välittömään äänioikeuteen perustuvaa Saksan parlamenttia, tuon miehen, joka hallitsee Preussissa vastoin perustuslain selviä määräyksiä ja jonka omalla tunnolla on kuuluisat painomääräykset, Schleswig-Holsteinin sodan käyminen vastoin kamarin tahtoa, juuri äskeinen ylituomioistuimen päätös perustuslain 84 pykälästä, joka koskee edustajain puhevapautta, ja paljon muuta? Preussiläistä reformiehdotusta kohdannut vastustus sai «Kreuzzeitungin» selittämään huhtikuussa, että oli vain yksi vaih-

toehto: liittoreformi tai vallankumous. Bismarck ei itse asiassa tarkoittanut totta yleissaksalaista parlamenttia koskevalla ehdotuksellaan, kuten hänen myöhempi parlamenttiedotuksensa liittopäiville osotti. Eikä hän edes aikonutkaan ottaa siihen etelä-Saksan valtioita, kuten myöhemmin kävi selville, kun pohjois-Saksan liiton perustaminen oli kyseessä.

Tämä on liiankin selvästi todistettu ruhtinas Hohenlonen muistelmissa. Bismarck piti silloin eteläsaksalaisten suurta enemmistöä vieraina aineksina, jotka voivat sotkea hänen ympyränsä. Tulliparlamenttivaalit ja vuosien 1870—71 sodan vastaanotto etelä-Saksassa vasta poistivat hänen pelkonsa.

Bismarckin menettely Schleswig-Holsteinin ja saksalaisessa kysymyksessä vaikutti hajoittavasti vapaamielisiin. He jakautuivat kahteen leiriin. Toinen osotti myötätuntoisuutta hänen menettelylleen, toinen ei voinut antaa anteeksi hänen synnyttämiensä sisällisiä ristiiriitoja Preussissa ja asettui vastustavalle kannalle. Twes-ten kirjoitti lokakuun alussa 1865 «kolmenkymmenenkuuden» valiokunnan puheenjohtajalle: «Me» — hän siis puhui useampain nimessä — «pidämme *jokaista* vaihtoehtoa parempana kuin Preussin tappiota.» Siis toisin sanoen: Jos Preussi Saksan yliherruudesta taistellessaan pääsee voitolle vaikkapa ulkomaiden avulla ja luovuttamalla Saksan alueita, niin puolustamme Preussia. Tämä oli samaa kuin Bismarckin: «Olen enemmän preussilainen kuin saksalainen!» Mommsen arveli erimielisyys vapauskysymyksissä ei ole mikään perustus siihen, ettei Bismarckia kannatettaisi hänen noudattamassaan ulkopoliitikassa. Ja Ziegler, tuo veronkieltäjä vuodelta 1848, joka valtiopetoksesta syytettynä oli tuomittu linnaan ja oli joutunut valtiollisen vainon alai-

seksi Brandenburgin ylipormestarina, lausui vähää ennen sodan puhkeamista breslaulaisille valitsijoille: «Preussin kansanvaltaisten sydän on siellä, missä maan liput liehuvat.» Ziegler oli merkillinen herra. Niinpä hän oli muutamia kuukausia aikaisemmin Preussin edustajakamarissa eräässä puheessaan viskannut puoluetovereittensa silmille kirpeän lainauksen muutamasta Marrastin puheesta — Marrast oli helmikuussa 1848 tullut väliaikaisen hallituksen jäseneksi Pariisissa — huutaen heille: «Turmeltunut luonnottomuus on teillä noussut alaruumiista aivoihin, te ette voi enää ajatella.»

Kansallisyhdistys koetti myöskin tavallaan tulla Bismarckin politikan avuksi yleisen kokouksen kautta, jonka se kutsui lokakuun lopulla 1865 Frankfurt am Mainiin. Mutta siitä sitä ei kiitetty. Bismarck oli tästä aikeesta niin suutuksissaan, että hän sai Itävallan hallituksen lähettämään hänen kanssansa yhteisen nuotin Frankfurtin senaatille. Molemmat vaativat siinä yleisen kokouksen kieltämistä, askel, minkä voi astua ainoastaan mies, joka ei enää ollut hermojensa herra. Senaatti hylkäsikin tämän vaatimuksen, ja kokous pidettiin. Päätöksissä sanottiin:

«Kansallisyhdistys varmentaa aikaisemmat päätöksensä, joiden mukaan sen päämääränä on vuoden 1849 valtakunnanperustuslain mukainen parlamentti ja keskusvalta, jonka se haluaa nähdä siirrettävän Preussille. Schleswig-Holsteinille se vaatii itsemääräämisoikeutta sillä rajoituksella, että keskusvallan välttämättömät määräykset siirtyvät Preussille niin kauaksi, kuin ei mitään saksalaista keskusvaltaa ole. Myöskin on herttuakuntien paikallinen eduskunta kutsuttava kokoon.»

Kiivaan keskustelun jälkeen nämä esitykset hyväksyttiin suurella enemmistöllä. Kaikissa tapauksissa nämä päätökset sisälsivät suuria myönnytyksiä Preussille. Kauemmaksi ei kansallisyhdistys voinut aluksi mennä.

Kun sitten sodan mahdollisuus Itävallan ja Preussin välillä alkoi käydä yhä enemmän etualalle, oli vapaamielisten pyrintöitten tarkoituksena toteuttaa keskikoisten ja pienten valtioiden puolueettomuus, sillä he arvelivat, että useimmat näistä sodan syttyessä asettuivat Itävallan puolelle.

Saksenissa vapaamieliset käänsivät aseensa suorastaan päinvastaiselle suunnalle ja tekivät Saksenin hallituksen vastuunalaiseksi sodan mahdollisesta syttymisestä. He vaativat aseiden riisumista ja liittymistä Preussiin. Leipzigin kaupungin viranomaiset yhtyivät toukokuun 5 päivänä tekemässään päätöksessä tähän mielipiteeseen. Eräs 5000 henkilön kansankokous teki vastalauseen tämän johdosta. Kokouksen olivat kutsuneet professori Wuttke ja hänen lähimmät valtiolliset ystävänsä, lassalalaisen Fritzschen ym. kannattamina toukokuun 8:nneksi päiväksi, kutsumus, johon mekin yhdyimme. Lassalalainen Steinert oli puheenjohtajana. Wuttke piti ensimmäisen puheen. Hän vastusti kaupunginneuvoston ja valtuusmiesten menettelyä sekä vaati ponsilauseessa hallitusta laajentamaan puolustustoimenpiteitä ja maan suojelukseksi panemaan käytäntöön yleisen kansanasestuksen. Sen lisäksi tuli hallituksen viipymättä hankkia varmuus liittotoverien avusta ja vastustaa sitkeästi Preussin erikoisasemaa Schleswig-Holsteinissa samoin kuin muuallakin Saksassa.

Tämä päätösehdotus oli meistä liian heikko. Pyyisin sentähden puheenvuoron perustellakseni seuraavia ponsia, joista Liebknecht ja minä olimme sopineet:

1. Saksan nykyinen uhkaava asema on tulos Preussin hallituksen ärsyttävästä kannasta ja menettelystä Schleswig-Holsteinin kysymyksessä sekä samalla myöskin luonnollinen tulos kansallisyhdistyksen sekä gothalaisten politikasta Preussin johtaja-aseman hyväksi. 2. Me pidämme tämän epäsaksalaisen politiikan välitöntä tai välillistä kannattamista Saksan kansan etujen vahingoittamisena. 3. Näitä etuja voidaan valvoa ainoastaan yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden sekä salaisen äänestyksen kautta muodostetussa parlamentissa, jonka kannattajana on yleinen kansanaseustus. 4. Odotamme, että Saksan kansa valitsee edustajakseen ainoastaan sellaisia miehiä, jotka hylkäävät kaiken perinnöllisen keskusvallan. 5. Odotamme, että jos syttyy saksalainen veljessota, joka vain on omiaan saattamaan Saksan alueita ulkomaiden käsiin, niin Saksan kansa nousee yhtenä miehenä ase kädessä puolustamaan omaisuuttansa ja kunniaansa.

Kaupunginvaltuuston puheenjohtaja tohtori Joseph koetti puolustaa kaupunginneuvostoa ja valtuustoa. Liebknecht ja Fritzsche vastasivat hänelle terävästi. Wuttken päätösehdotus hyväksyttiin vähemmistöä vastaan, minun yksimielisesti.

Leipzigin vapaamielinen sanomalehdistö julkaisi mitä valheellisimpia kertomuksia tästä kokouksesta. Tämä suututti Giesecke ja Devrient kirjapainon työntekijöitä siinä määrässä, että he juhlallisesti polttivat asianomaiset «Mitteldeutsche Volkszeitungin» numerot. Leipzigin esimerkki sai paljon seuraajia. Niinpä muiden muassa Maingauliiton työväenpäivät, jotka pidettiin toukokuun 13 p. professori Louis Büchnerin johdolla, lausuiivat julki samanlaisia mielipiteitä.

Tässä asemassa luultiin edustajapäivien kolmenkymmenenkuuden valiokunnassa, että Preussin oli ryhdyttävä auttamaan. Se kutsui ensimmäiseksi helluntai-päiväksi edustajapäivät Frankfurt am Mainiin. Frankfurtin kansanvaltaiset päättivät panna samana päivänä toimeen vastamielenosotuksen, johon Saksenista kutsuttiin Wuttke ja minä. Kolmenkymmenenkuuden valiokunnan puheenjohtaja avasi edustajapäivät, joilla oli läsnä noin 250 edusmiestä. Herra v. Bennigsen tuli puheenjohtajaksi. Läsnäolevien joukossa oli myöskin Bluntschli, joka ei ollut hyvässä maineessa menettelynsä vuoksi Weittlingiä kohtaan Sveitsissä neljäkymmenluvulla. Samoin oli siinä läsnä vanha salaneuvos Welcker, joka kyllä haaveili Preussin johtovaltaa, mutta oli siitä huolimatta niin katkeroittunut Bismarckin politiikan johdosta, että hän oli asettanut, kuten lehdet silloin ilmoittivat, tuon kummallisen kilpakysymyksen: miten turmiollinen hallitus voitaisiin poistaa ilman vallankumouksen keinoa? Tunnettu kysymys: miten turkki saadaan pestyksi kastelematta sitä?

Kokouksen keskusteluja kuuntelemassa olivat muiden muassa vuoden 1848:n miehet Amand Goegg, August Ladendorf ja Gustav Struve. Viimemainittu oli laiha, pitkäkasvuinen mies, jolla oli fallettiään sekä merkillisen punainen nenä, vaikka hän oli alkoholin vastustaja. Olin kuvitellut mielessäni tuon entisen Badenin kapinan johtajan hieman toisenlaiseksi, mutta huomasin pian, että samoin kuin minun oli käynyt Struven suhteen, samoin kävi muiden minuun nähden. He kuvittelivat persoonani kokonaan toisenlaiseksi.

Augsburgilainen tohtori Völck, joka myöhemmin sai pilanimen «kevätleivonen», koska hän tulliparlamentissa riemuiten julisti: Saksalle on koittava kevät, oli

alustajana. Hän perusteli seuraavan kolmenkymmenen kuuden valiokunnan enemmistön ponnen:

Aseellinen voitto on suonut pohjoiset maamme meille takaisin. Sellainen voitto olisi jokaisessa hyvinjärjestetyssä valtiossa auttanut kansallistunteen kohoaamista. Saksassa se johti voitettujen maiden oikeuksien halveksimisen tähden ja Preussin hallinnon väkivaltaisen anastamishalun vuoksi sekä molempain suurvaltojen välisen epäterveellisen kateuden johdosta eripuraisuuksiin, joiden laajuus ulottuu paljon ylitse alkuperäisen riidan esineen rajoja.

Tuomitsemme uhkaavan sodan ainoastaan hallitsijahuoneiden tarkoituksena palvelevaksi kabinettisodaksi. Se ei ole sivistyneen kansan arvon mukainen, vahingoittaa kaikkia niitä etuja, mitä olemme viitenäkymmenä rauhan vuotena saavuttaneet, ja ravitsee ulkomaitten mielitekoja.

Ruhtinaat ja ministerit, jotka ovat syypäät tähän luonnottomaan sotaan tai jotka erikoisetujen vuoksi laajentavat sen vaaraa, tekevät itsensä syyllisiksi törkeään rikokseen kansaa kohtaan.

Kirouksensa ja maankavalluksen rankaisun on kansa suuntaava niihin, jotka neuvotteluissa ulkovaltojen kanssa panevat saksalaisen alueen alttiiksi.

Jos ei yksimielisesti lausutun kansan tahdon kautta onnistuttaisi estämään itse sota vielä viime hetkellä, niin on pyrittävä ainakin siihen, että se ei halkaise koko Saksaa kahteen suureen leiriin, vaan rajoittuu mahdollisimman ahtaalle alalle.

Pidämme tässä tehokkaimpana keinona rauhan palauttamisen jouduttamiseksi, että ulkomaiden sekautuminen estetään, että asiaan sekoittumattomien valtioiden

ten sotavoima asetetaan suojelemaan rajoja ja astumaan vielä käyttämättömin voimin ulkonaista vihollista vastaan siinä tapauksessa, että sota saisi europalaisen luonteen.

Näiden valtioiden velvollisuus siis on, niin kauan kuin heidän asemaansa pidetään arvossa, olla syöksymättä ilman pakkoa kummankin suurvallan väliseen sotaan. Varsinkin on lounaissaksalaisen ryhmän valtioiden säilytettävä voimansa heikontumatta, asettuakseen määrättyissä tapauksissa puolustamaan saksalaisen alueen loukkaamattomuutta.

Eri maiden eduskuntain asiana on, jos heidän on ratkaistava sotilaallisia tarkoituksia koskevia vaatimuksia, vaatia hallituksiltaan sellaisia takeita, mitkä varmentavat niiden käyttämisen yllämainittuun suuntaan ja turvaavat isänmaan todellisia etuja. Ainoastaan täten voidaan torjua se vaara, että nykyisistä selkkauksista johtuisi yleisen saksalaisen taantumuksen aikakausi.

Samoin kuin ainoastaan saksalainen parlamentti on se viranomainen, joka voi ratkaista Saksan edut Schleswig-Holsteinissa, samoin on vapaasti valitun saksalaisen kansanedustuksen ratkaisu saksalaisessa perustuslakikysymyksessä ainoa, mikä kykenee tehokkaasti torjumaan tällaisen turmiollisen tilan uudistumisen.

Tämän päätöksen ytimenä oli 5:s, 6:s ja 7:s kohta, joiden mukaan keskikokoiset ja pikkuvaltiot tahdottiin velvoittaa pysymään puolueettomina Itävallan ja Preussin välisessä taistelussa. Preussiläinen edustaja Julius Freese kävi sangen vaikuttavassa puheessa sekä valtiokunnan päätösehdotuksen että niiden puhujain kimppeun, jotka sitä olivat kannattaneet. Vähemmistön sekä salissa olevain kuulijain myrskyiset suosionoso-

tukset katkaisivat usein hänen puheensa. Hän lausui keskikokoisille ja pienille valtioille määrätystä tehtävästä:

«Ja mikä olisi seuraus, jos molemmat valtiot nyt kävisivät toistensa kimppuun? Samoin kuin kaksi hirveä taistelee naarashirvestä ja tämä seisoo aseettomana ja rauhallisena vieressä, samoin tulisi Itävallan ja Preussin taistella keskenään ja kolmannen Saksan tulisi olla lempeänä, lauhkeana naarashirvenä, joka odottaa, kenelle voittajalle taistelun tulos hänet määrää.» — — — Ja hän lausui lopuksi: «*Preussi tulee vapaaksi ainoastaan silloin, kun se astuu Saksan palvelukseen. Mutta jos te tahdotte sulattaa Saksan Suur-Preussiin, niin silloin olkoon Jumala armollinen niille, jotka näkevät sen hallituksen, mikä silloin on tuleva Preussiin ja Saksaan.*»

Pitkälliset suosionosotukset seurasivat näitä sanoja.

Mutta asian surullisen puolen ohella pääsi naurtavakin puoli oikeuksiinsa. Keskellä Völckin puhetta jymähti useampia tykinlaukauksen kaltaisia pamauksia salissa, joten kaikki hyppäsivät säikähtyneinä ylös ja katselivat kattoon, jonka pelättiin putoavan alas. Völck itse näytti uskovan, että oli kyseessä murhayritys häntä vastaan. Pitkällä loikkauksella hän hyppäsi lavalta taaksepäin seinän viereen samalla kuin parvekkeelta kaikui äänekkäät riemuhuudot ja kättentaputukset. Frankfurtin ja Offenbachin lassallelaiset olivat Oberwinderin johdolla panneet toimeen kanuunanjymähdykset jättääkseen siten käyntikorttinsa edustajapäiville. Säikähdystä seurasi yleinen hilpeys.

Valiokunnan ponnet luonnollisesti hyväksyttiin suurella enemmistöllä Müllerin ponsia vastaan.

Saman päivän iltapäivällä oli sirkuksessa kansanvaltaisten taholta kutsuttu kansankokous, jossa oli läsnä noin 3000 henkilöä. Muiden puhujain mukana minäkin käytin puheenvuoron.

Meidän ehdottamissamme ponsissa vaadittiin:

«1. Aseellista vastustusta Preussin rauhanrikkomispolitiikkaa vastaan; puolueettomuus on heikkoutta tai petosta. 2. Schleswig-Holsteinin tulee saada itsenäisyys voimassaolevan oikeuden perustuksella. 3. Preussin parlamenttiehdotus on ehdottomasti hylättävä, sitävastoin on järjestetävän, tarpeellisella vallalla varustetun kansanedustuksen päättäminen kokonais-Saksan perustuslait. 4. Perusoikeuksien ja yleisen kansanasetuksen laillinen toteuttaminen. 5. Kansan tulee liittyä kaikkialla sekä kaupungissa että maalla valtiollisiin yhdistyksiin.»

Kun nämä ehdotukset olivat häväisyyt, asetettiin valiokunta, jonka tuli laatia ohjelmaehdotus ja kutsua edustajakokous Frankfurtiin neuvottelemaan lopullisesti ohjelmasta. Valiokuntaan valittiin stuttgartilaisen Hausmannin, valtiopäivämies Konrad Hausmannin isän, ehdotuksesta Bebel, Eichelsdörfer Mannheimista, Goegg Offenburgista, K. Grün Heidelbergistä, Kolb Speieristä, K. Mayer Stuttgartista, tohtori Morgenstern Fürthistä, v. Neergardt Kielistä, Aug. Röckel ja Gustav Struve Frankfurtista, Trabert Hanausta ja kauppias von Doos Baierista. Näistä kahdestatoista olen minä yksin enää elossa, ja tosinhan minä olinkin joukon Benjamin.

Valiokunta laati seuraavan ohjelman:

«A. 1. Kansanvaltainen perustus Saksan valtioiden hallitusmuodolle ja hallinnolle. 2. Niiden liittoutuminen itsemääräämisoikeuden perustuksella. 3. Yksityisvaltioiden hallitusten yläpuolella olevan liittovallan

ja kansanedustuksen järjestäminen. Ei preussilaista eikä itävaltalaista johtaja-asemaa.

B. 1. Vaadimme Saksan rauhan säilyttämistä. Sodan vaara on syntynyt Schleswig-Holsteinin asiasta ja se voidaan poistaa ainoastaan siten, että nämä herttuakunnat muodostetaan itsenäiseksi valtioksi oikeuden ja kansan tahdon perustuksella. Holsteinin äänen tulee ilman muuta astua liitossa voimaan, ja sen sotaväki on kutsuttava kokoon. Herttuakuntia ei saa sijoittaa vastoin väestön tahtoa. Schleswigiä ei saa jakaa. 3. Saksan on asetettava vastustamaan Preussin sotapolitiikkaa. Puolueettomuus olisi heikkoutta tai petosta. 4. Ulkomaille ei saa luovuttaa jalankaan leveydeltä saksalaista maata. Saksalaisten alueen menettämisvaaraa ja ulkomaalaisten Saksan asioihin sekautumisen häpeää ryhdyimme torjumaan ainoastaan silloin, ja vastustus on tehokasta sekä *voiton vaara Itävallan taholta on poistuva ainoastaan* silloin, kun liittotoverit eivät taistelussa aja hallitushuoneitten vaan kansallista politiikkaa ja kun heidän liittonsa nojautuu täydelliseen maanpuolustusjoukkoon sekä kansan parlamenttariseen myötävaikutukseen. Miliisijärjestelmän laillista toteuttamista on vaadittava ennen kaikkia muita seikkoja. 4. Preussiläinen parlamenttiehdotus on hyljättävä; ainoastaan kansasta syntynyt, täysin vapaasti valittu kansalliskokous, jolla on ratkaiseva ääni ja tarpeellinen valta, voi ratkaisevasti päättää isänmaan hallitusmuodosta.«

Edustajakokous, jossa tämä ohjelma oli asetettava neuvottelun alaiseksi, täytyi jättää kokoonkutsumatta, kun sillä välin syttyi sota. Valiokunta julkaisi silloin seuraavan julistuksen:

«Saksan kansalle!

Saksalainen veljessota on syttynyt. Saksa on viskattu takaisin raa'an nyrkkivallan aikaan. Raskain rikos kansaa vastaan lankeaa sen Preussin puolueen hartioille, joka on ollut kyllin rikollinen kruunaamaan preussiläisen kansanoikeuden ja schleswig-holsteiniläisen maa-oikeuden rikkomisen koko Saksaa vastaan suunnatulla väkivallalla. Samalla hetkellä, jolloin Schleswig-Holsteinin valtiollinen tulevaisuus oli vihdoin ratkaimituksillaan saksalaisen oikeuden ja saksalaisen kunnian rauhallista tietä, on tämä puolue ryhtynyt äärimmäisiin keinoihin hajoittaakseen saksalaisten heimojen ikuisen liiton ja asettaakseen julkisen oikeuden sekä kokonaisuuden tahdon sijaan yksilön mahtikäskyn. Saksalaisiin maihin Hannoveriin, Kurhesseniin, Sakseniin se on hyökännyt kuten vihollismaahan, ja se uhkaa samantaisista väkivaltaa kaikille Saksan valtioille, jotka eivät mukaudu sen alaisiksi. Preussissa se kiihottaa kansaa vihaan Saksaa vastaan ja puhuu sille keskitetyistä vaaroista, nöyryytyksestä, alennuksesta, paloittelemisesta, jotka sitä muka uhkaavat Saksan taholta.

Preussia ei vielä ole uhannut mikään muu vaara, kuin se, minkä se kantaa sisässään. Sotapuolueen kivistuminen olisi Preussille itselleen kaunein voitto. Juuri tämä puolue on levittänyt paloittelunvaaran yli koko Saksan. Etelässä on saksalainen liittomaa saatettu vaaran alaiseksi liiton kautta Italian kanssa. Lännessä se on manannut esiin saman vaaran, joka uhkaa joka kerta, kuin Saksa on eripurainen.

Saksalaiset heimot, jotka Berlinin väkivaltapolitiikka on kutsunut aseisiin sitä itseänsä vastaan, eivät käy taisittelua Preussissa olevaa kansaa, eivät habsburgilaista

kotipolitikkaa vastaan; *kansa tahtoo palvella yhtä vähän Itävaltaa kuin Preussia*. Se tahtoo olla vapaa, olla itse herrana omassa talossaan. Jouduttuaan vastoin tahtoansa kiedotuksi nykyiseen onnettomuuteen, ei se saa eikä tahdo odottaa toimeettomana sen seurauksia. Samoin kuin se on oikean isänmaallisen tunteen johtamana torjunut luotaan siltä vaaditun puolueettomuuden veljessodassa, samoin on sen velvollisuus nyt täysin voimin ja yksimielisellä päättäväsyydellä turvata itsellensä *yleisen kansanasestuksen ja yhteisen kansanedustuksen* kautta myötävaikutus sen kohtaloa ratkaistaessa.

Saksan kansan toiminta on heti ja kaikkialla suunnattava näihin kahteen vaatimukseen. Yleinen agitatio julkisissa kansankokouksissa on mitä pikimmin järjestettävä sitä varten. Saksan kansa yksin voi vielä pelastaa saksalaisen isänmaan.

Frankfurt, heinäkuun 1 p. 1866.

Toukokuun 20 p. pidetyn Frankfurtin
kansankokouksen

Valiokunta.

Sen nimessä

G. F. Golb. Aug. Röckel. «

Kehotus tarkoitti hyvää, mutta se tuli liian myöhään. Ja sen lisäksi puuttui se, mikä yksistään olisi sille voinut antaa tarpeellisen ponnin, puuttui suuri, luja järjestö.

Mainittujen Frankfurtin tapahtumain jälkeisenä päivänä, toisena helluntaipäivänä, olin minä sekä joukko herroja päivälliskutsuilla Siegmund Müllerin luona. Syötyämme astuimme avattujen ikkunain luo nauttimaan

toukokuun päivän ihanuutta. Yht'aikaa kuten komennettuina purskahdimme homerolaiseen nauruun. Müllerin asunnosta näki Mainvirralle ja vanhalle Mainin sillalle, jolla käveli edestakaisin valkovormuisia itävaltalaisia sotilasjoukkoja, melkein jokaisella tyttö käsi-varressa. Tämä näky oli kiihottanut naurunhaluamme. Isäntämme katsoi asiaa vakavammin ja virkkoi frankfurtilaisella yläsaksan murteellaan: «Herrat, teidän on hyvä nauraa; työt saavat kaikki lapsia, joita kaupungin täytyy elättää!» Toinen naurunpuuska oli vastauksena. Vähän aikaa sen jälkeen, kesäkuun 10 päivänä, lähtivät preussilaiset, jotka kuuluivat Frankfurтин liitto-linnaväkeen, «helisevin soitoin» kaupungista, ja kesäkuun 11 p. seurasivat itävaltalaiset heitä samalla tavalla, jälkimäiset ainiaaksi. Sangen monet noista hauskoista nuorukaisista, jotka helluntaijuhlanan kävelivät iloiten Mainin sillalla, lienevät myöhemmin verelään lannoittaneet taistelutannerta.

Työväenyhdistysten vakituinen valiokunta kokou-tui kesäkuun 10 päivänä istuntoon Mannheimiin määrätöksensä kantansa silloiseen valtiolliseen ristiriitaan nähden. M. Hirschiä lukuunottamatta oli koko valiokunta saapuvilla. Samoin erityisesti kutsuttuna Streit Koburgista.

Saksalaisesta kysymyksestä syntyi kiivas väittely. Eräs preussiläinen jäsen selitti, että Preussin kansa olisi myötätuntoinen valtakuntaan liittämiseen nähden. Tässä hän kumminkin erehtyi täydellisesti, kuten seuraukset osottivat. Valiokunnan suuri enemmistö vastusti keskikokoisten valtioiden puolueettomuutta. Eräältä taholta tuotiin esiin, että Preussin hengen johtovalta olisi edistävä teollisuuden kehitystä, toiselta taas väitettiin, että siihen tarvittaisiin Preussin herruus. Lopuksi päätet-

tiin yksimielisesti liittyä jo olevaan kansanpuolueeseen ja hyväksyä Frankfurtin valiokunnan esittämä ohjelma:

«Jokaisen kansanomaisen hallituksen täytyy koettaa edistää luokkavastakohtain vähittäistä tasoittamista siinä määrässä kuin suinkin on mahdollista, loukkaamatta yksilöllistä vapautta ja kansantaloudellisia yhteisetuja. Työväenluokan aineellinen ja henkinen kohottaminen on kaikkien luokkien yhteinen etu, on kansallisen vapauttamisen välttämätön etu.»

Kun valtiollisista häiriöistä oli jo ollut seurauksena suuri työttömyys, päätettiin vaatia työnantajia ottamaan työntekijäin erottamisen asemasta käytäntöön vastaava työajan lyhennys niin kauaksi kuin työnseisausta kestää. Sen lisäksi tulisi valtion- ja kunnallisviranomaisen jatkaa jo alettuja rakennuksia sekä alkaa jo suunniteltuja.

Tilikertomus oli surullinen, surullisin siinä suhteessa, mitä Streitillä oli kerrottavaa «Arbeiterzeitungin» asemasta. Lehden levittämiskielto Preussissa, valtiolliset erimielisyydet useissa yhdistyksissä, kirjakauppiasten liiton taholta lehteä kohdannut vihamielisyys ja esteet olivat suuresti alentaneet tilaajamäärää, ja se passiivinen vastustus, mitä yksityiset jäsenet valiokunnassa harjoittivat Streitiä ja hänen lehteänsä vastaan, esti siltä vastaavan avun meidän puolelta. Streit huomasi olevansa pakoitettu lakkauttamaan lehden ilmeslymisen elokuun 8 päivänä.

Toistamiseen esittämäni järjestön uudistamishdotus hyljättiin taaskin. Sen sijaan päätettiin puheenjohtajalle myöntää 200 taalerin vakituinen vuosipalkka korvaukseksi töistä. Keskusteltiin myöskin seuraavain yhdistyspäivien paikasta, jolloin pidettiin silmällä Chemnitziä tai Geraa. Mutta tapahtumain juoksu pakotti jät-

tämään ne pitämättä vuonna 1866. Sen jälkeen keskustelut keskeytettiin muutamiksi tunneiksi, jotta voitiin pitää kansankokous, missä keskusteltiin jokaisen mieltä hallitsevista valtiollisista tapahtumista.

Tästä alkaen tapahtumat ajoivat nopeasti toisiaan ja pakottivat ratkaisuun. Bismarck oli toukokuun 9 päivänä hajoittanut valtiopäivät, jotta niiden oppositio ei häiritsisi hänen valtiollisia toimenpiteitään. Päinvastoin kuin Preussi kutsuivat keskivaltiot valtiopäivänsä koolle. Itävalta jätti kesäkuun 1 päivänä Schleswig-Holsteinin asian liittopäiville. Se oli liian myöhään huomannut sen virheen, minkä se oli tehnyt, antautuessaan tässä asiassa Preussin talutettavaksi. Kaksi päivää myöhemmin, kesäkuun 3:nä, Preussi selitti, että Gasteinin sopimus oli rikottu tämän Itävallan menettelyn kautta. Kesäkuun 11 päivänä Preussi hajoitti sotavoi-
malla Itzehoeen kutsuttujen Holsteinin säätyjen kokouksen. Senjälkeen itävaltalaiset jättivät kesäkuun 12 p. Holsteinin. Samana päivänä Itävalta kutsui lähettiläänsä pois Berlinistä ja antoi Preussin lähettiläälle Wienissä passin. Kesäkuun 14 päivänä liittopäivät tekivät päätöksen Preussia vastaan, jonka johdosta Preussin lähettiläs asetti liittopäivien pöydälle uuden liiton perustuskiehotuksen, jonka ensimmäinen pykälä kuului:

«Liittoalueen muodostavat entiset valtiot, paitsi keisarillisia itävaltalaisia ja kuninkaallisia hollantilaisia maita (Luxemburg ja Lünburg).»

Siis Pienoisaksa. Sota oli julistettu. Tämä kään-
tyi, päinvastoin kuin monet olivat odottaneet, Preussille tavattoman suotuisaksi. Muutamassa viikossa karkotettiin itävaltalainen armeija Böhmissä kaikista asemistaan, ja preussiläiset olivat jo Wienin porteilla. Keskivaltioitten armeijat, lukuunottamatta saksenilaista, joka taisteli

Böhmissä, sekä hannoverilaista, jonka preussilaiset löivät sitkeän vastarinnan jälkeen Langensalzan luona, näyttelivät surkuteltavaa osaa. Niiden vastustus oli murrettu, joutumatta edes todelliseen taisteluun.

Italiassa sota kehittyi hieman toisenlaiseksi. Bismarck epäili alussa, ryhtyykö Italia todellisesti käymään sotaa Itävaltaa vastaan. Kesäkuun 13 päivänä Preussin lähettiläälle v. Usedomille lähettämässään sähkösanomassa hän kehotti tätä tarmokkaasti pitämään kiinni siitä, että Italian hallituksen tulisi asettua yhteistoimintaan unkarilaisen komitean kanssa. La Marmoran kieläytyminen voisi Preussissa synnyttää sen epäilyksen, ettei Italialla ole aikomusta ryhtyä vakavaan sodankäyntiin Itävaltaa vastaan. Lähettilään tulisi ilmoittaa, että Preussi alkaa vihollisuudet ensi viikolla. Ja Italian tulokseton sota linnoitusneliössä olisi synnyttävä epäluuloa.

Usedom lähetti La Marmoralle kesäkuun 17 päivänä pitkän sähkösanoman, jossa hän hallituksensa nimessä teki tälle ehdotuksia sodankäynnistä. Sotaa olisi käytävä, kunnes vastustaja on kokonaan masennettu. Alueiden tulevaan muodostukseen katsomatta täytyisi kummankin vallan koettaa saada sota lopulliseksi, ratkaisevaksi, täydelliseksi ja peruuttamattomaksi. Italia ei saisi tyytyä tunkeutumaan ainoastaan Venetian pohjoisrajalle: sen ja Preussin tulisi tavata toisensa yksinvallan keskipisteessä. Jos mieli turvata Venetian pysyvä omistus, olisi Itävallan yksinvaltaa satutettava sydämeen.

Tämä oli se kuuluisa «pistä-sydämeen-sähkösanoma», joka synnytti suurta kiihtymystä, kun se vuonna 1868 tuli tunnetuksi. Mutta asiat tapahtuivat toisin. Eivät italialaiset vaan itävaltalaiset pääsivät voitolle. Italialaiset lyötiin maalla Custozzan ja merellä Lissan tais-

teluissa. Näistä voitoista huolimatta Itävalta nyt luovutti Venetian Napoleonille, siis ei Italialle, kun asiat olivat pohjoisessa hyvin epäedullisella kannalla Itävalle. Se toivoi Napoleonin välitystä. Täten muuttunut asema sai nyt Bismarckin, huolimatta siitä suuresta vastenmielisyydestä, joka sen johdosta syntyi pääkortteerissa, myöntämään Itävalle aselevon, joka päätettiin Nikolsburgissa ja joka lopulta johti rauhanneuvotteluihin heinäkuun 27 p. Lopullisessa rauhassa, joka solmittiin Pragissa, Preussi sai Schleswig-Holsteinin, Hannoverin, Nassaun, Kurhessenin ja Frankfurtin. Itävaltakin pääsi jutusta kohtuullisilla sotakulungeilla. Valtiolliset syyt saivat Bismarckin kohtelemaan suopeasti Itävaltaa. Lounaissaksan valtioitten oli muodostettava erityinen liitto. Napoleon luovutti Venetian Italialle.

Se seikka, että Itävalta oli luovuttanut Venetian Napoleonille, synnytti saksalaisten vapaamielisten keskuudessa suuttumuksen myrskyn. Se oli isänmaan petos. Syytös, joka koski Preussia ainakin yhtä paljon kuin Itävaltaa. Mahdollisimman tarkoin koetettiin salata, että Preussi oli liittoutunut Italian, siis ulkomaiden kanssa tuhotakseen erään saksalaisen valtion. Vaiti oltiin myöskin siitä, että Bismarck oli, saadakseen Unkarin kapinoitsemaan, asettunut yhteyteen Klapkan kanssa, joka sen johdosta oli julkaissut seuraavan kehoituksen:

«Unkarilaisille sotilaille!

Kansalaistoverieni luottamuksen kautta otan vastaan kaikkien unkarilaisten sotavoimien ylikomennon. Johtajana siis puhun teille.

Preussin ja Italian mahtavat kuninkaat ovat meidän liittolaisiamme. Italiasta rientää Garibaldi tänne,

Tonavan luota Türr, Siebenbürgistä Bethlen, vapauttamaan isänmaan; täältä käsin minä johdan urhoolliset unkarilaiset joukot maahan. Ludwig Kossuth on oleva kanssamme; siten yhtyneinä ajamme pois itävaltalaiset, jotka ryöstävät maamme omaisuutta ja verta. Me valloitamme takaisin, mikä meidän on: Arpádin maan. Vuosina 1848 ja 1849 niitimme ikuisen maineen, nyt laakeri- ja voitonseppeleet odottavat meitä, jos vapautamme isänmaan. Eteenpäin siis, seuratkaa Unkarin lippua! Meidän isänmaa on vain muutamien päivämatkojen päässä, sinne vien teidät. Tulkaa siis kotiin, missä äiti, siskot ja morsian odottavat teitä avoimin sylin.

Valitkaa! Tahdotteko jäädä surkuteltaviksi vangeiksi, vai tulla kuulusiksi isänmaan puolustajiksi?

Eläköön isänmaa!

Klapka m. p.

Unkarilainen kenraali.«

Ei tahdottu muistaa myöskään sitä, että Böhmiin hyökättäessä oli preussilaisesta päämajasta levitetty kehoitus «kunniakkaan Böhmin kuningaskunnan asukkaille», jossa oli sellaisia kohtia kuin seuraava:

«Jos meidän oikeutettu asiamme voittaisi, niin voisi ehkä myöskin Böhmillä ja Mährillä tarjoutua hetki, jolloin he voisivat samoin kuin Unkari toteuttaa kansalliset toiveensa. Laskekoon suotuista kohtalo silloin heidän onnensa perustukset ikipäiviksi!»

Se oli vanha juttu kahdenlaisella mitalla mittaamisesta. Jos kaksi tekee samaa, ei se ole samaa. Jos Preussi menetteli mitä halpamaisimmin — eihän tapahtumia Böhmissä ja Unkarissa voitane katsoa rehelliseksi sodankäymiseksi — niin sille annettiin anteeksi, jopa

se julistettiin syyttömäksi. Mutta sen vastustajia, jotka jäljittelivät sen esimerkkiä! Mitä sanottaisiin esimerkiksi nykyään, jos joku ulkovalta jonakin päivänä kääntyisi Posenin maakunnan puolalaisten puoleen samanlaisella julistuksella, kuin preussilaisten oli Böhmissä?

Suurissa piirteissä harjoitettuun maankavallukseen, jota suosittiin itävaltalaisissa maissa, liittyi Saksassa harjoitettu maapetos pienoisikoossa. Saksenin vapaamieliset tekivät elokuun alussa 1866 professori Biedermanin, tohtori Hans Blumin j. n. e. johdolla eräässä maakokouksessa Leipzigin päätöksen, jossa sanottiin: «Meidän mielestämme tulevat Saksan ja Saksenin edut paraiten valvotuksi, jos Saksen liitetään Preusiin.» Ja vielä jyrkemmin puhui herra v. Treitschke, synnyntäinen saksenilainen, vaatiessaan «Preussische Jahrbücher» julkaisun toimittajana Bismarckia tuhoamaan vastustelevat valtiot, Saksenin, Hannoverin ja Kurhessenin:

«Nämä kolme hallitsijasukua ovat kypsät, liiankin kypsät ansaittuun tuhoamiseen; niiden uudelleen toimeensa asettaminen olisi vaara uuden liiton turvallisuudelle, rikos kansan siveellisyyttä vastaan — — —. Habsburgin hallitsijahuonetta lukuunottamatta ei mikään muu ruhtinassuku ole kautta vuosisatojen tehnyt yhtä paljon syntiä Saksan kansaa vastaan, kuin Albertinien hallitsijahuone — — —. Kuningas Johann on epäilemättä kunnioitettavin mies karkoitettujen saksalaisten ruhtinasten joukossa, mutta opittujen tietojen runsaudesta huolimatta on hän pysynyt tavallisena ihmisenä, hän on ahdasmielinen, epävapaa, poroporvarillinen, maailmaa ja aikaa koskevissa arvosteluissaan. Kruununprinssi, mies, jolla on jonkun verran rohkeaa hyvänluontoisuutta, mutta joka on raaka ja vailla kaik-

kea valtiollista tietoa, on alun pitäen ollut itävaltalaisen puolueen tuki, ja prinssi Georgilta, jonka kopeus ja ulkokultaisuus on herättänyt pahennusta itse kesyissä Dresdenissäkin, voidaan odottaa vielä vähemmän — — —. Ennen kaikkea on hallitsijasuvun jälleen asettamisesta seurauksena kansan turmeltuminen sen valheen hengen, sen lainkuuliaisuuden teeskentelemisen kautta, jota ei kesällisten tapahtumain jälkeen enää voida laisinkaan salata ainakaan nuoremmalta sukupolvelta. Kuviteltoon mieliin näytelmä, kuinka kuningas Johann saapuu pääkaupunkiinsa, kuinka kaikkina aikoina uskollinen Dresdenin kaupunginraati ottaa maanturmelijan vastaan kiitoksen ja kunnioituksen sanoilla, kuinka köynnöksillä seppelöidyt valko- ja viheriäpukuiset neitokset notkistavat polviaan saastutetun ja pyhyytensä menettäneen kruunun edessä — totta tosiaan, pelkkä ajatuskin jo on inhottava.«

Ja hän lopetti: «Sellaisina päivinä kuin nyt, täytyy olla sydäntä *ylenkatsoa Albertinilaisen rikoslain pykälöitä* — — —. Emme tahdo, että Jumalan ja ihmisten tuomitsema hallitsijasuku palaa valtaistuimelle.«

Bismarck piti huolen siitä, ettei hänen innokkailta ihailijoiltaan taitettu edes hiusta päästä. Rauhansopimuksen 19:ssä kohdassa täytyi Saksenin kuninkaan vakuuttaa, «ettei ketään hänen alamaistaan tai ketään muuta saksenilaisten lakien alaisena olevaa saateta rikoslain eikä poliisi- tai kurinpitovallan nojalla edesvastuuseen, tai loukata etuoikeuksissaan minkään Hänen Majesteettinsa persoonaa koskevan laiminlyönnin tai rikoksen tähden, joka on tapahtunut Preussin ja Saksenin välisen suhteitten johdosta sotatilan kestäessä; samoin ei myöskään ketään syytetä valtiopetoksesta, maankaval-

luksista eikä vihdoin hänen valtiollisen menettelynsä johdosta tällä ajalla. <

Liebnechtiltä ja minulta on myöhemmin usein kysytty, mitä olisi tapahtunut, jos Itävalta olisi voittanut Preussin asemasta. Surullista kyllä, että silloisissa oloissa oli ainoastaan tämä vaihtoehto mahdollinen ja että toisen puolueen puoltamista täytyi katsoa toisen vastustamiseksi. Mutta asiat olivat silloin sillä kannalla. Minun mielipiteeni on, että kansalle, *joka elää vapaissa oloissa*, on sodassa kärsitty tappio sen sisälliseen kehitykseen nähden pikemmin eduksi kuin haitaksi. Voitot tekevät kansanvastaisen hallituksen ylpeäksi ja vaativaksi, tappiot pakottavat sen lähestymään kansaa ja koettamaan hankkia sen myötätuntoa. Sen opettavat vuodet 1806—1807 Preussissa, 1866 Itävallassa, 1870 Ranskassa, Venäjän tappiot sodassa Japanin kanssa 1904. Ilman viimeksimainittuja tappioita ei Venäjän vallankumousta olisi tullut, olisipa se käynyt moniksi vuosiksi mahdottomaksikin, jos tsaarikunta olisi voittanut. Ja vaikka vallankumous onkin kukistettu, niin vanhaa Venäjää ei enää ole, yhtä vähän kuin vuoden 1847 aikuista vanhaa Preussia vuoden 1849 jälkeen. Historia päinvastoin osoittaa, että kun Preussin kansa oli suunnattomilla varallisuus- ja veriuhreilla kumonnut Napoleonin vieraan vallan sekä pelastanut hallitsijasuvun liejasta, niin viimeksimainittu oli unhottanut kaikki ne kauniit lupaukset, joita se oli vaaran hetkellä tehnyt kansalle. Täytyi ensin tulla pitkän taantumuskauden perästä vuosi 1848, jolloin kansa valloitti, mitä sille oli vuosikymmeniä sitten luvattu. Ja miten onkaan Bismarck Pohjoissaksan valtiopäivillä vastustanut jokaista todella vapaamielistä vaatimusta. Hän esiintyi kuten diktaattori.

Jos otaksimme, että Preussi olisi vuonna 1866 joutunut tappiolle, olisi Bismarckin ministeristö ja junkkarihallitus, joka tähän saakka on vuoren tavoin painanut Saksaa, sysätty syrjään. Tätä ei kukaan tietänyt sen paremmin kuin Bismarck. Itävallan hallitus ei olisi koskaan voiton jälkeenkään tullut niin voimakkaaksi, kuin Preussin hallituksen laita oli. Itävalta oli ja on koko rakenteeltaan sisällisesti heikko, päivästä toiseen kuin Preussi. Ja vahvan valtion hallitus on sen kansanvaltaiselle kehitykselle vaarallisempi. Ei missään kansanvaltaisessa maassa ole niinsanottua vahvaa hallitusta. Kansaa vastaan se on voimaton. Sängen todennäköisesti olisi Itävallan hallitus voiton jälkeen koettanut hallita Saksassa taantumuksellisesti. Mutta se olisi silloin saanut vastaansa ei ainoastaan koko Preussin kansaa, vaan myöskin suurimman osan muista kansallisuuksista, siihen luettuna suuri osa Itävallan väestöä. Jos vallankumous koskaan on ollut varma ja näyttänyt varmasti menestyvän, niin olisi se Itävaltaa vastaan. Siitä olisi ollut seurauksena valtakunnan kansanvaltainen yhteenliittyminen. Preussin voitto teki tämän mahdottomaksi. Ja vielä toinen seikka. Saksalaisen Itävallan sulkeminen yhteisvaltakunnasta — puhumattakaan Luxemburgin menettämisestä — on saattanut kymmenen miljoonaa saksalaista melkein toivottomaan asemaan. Meidän «isänmaanystävämmet» joutuvat kansallisen raivon valtaan, jos saksalaista jossakin ulkomailla pidellään pahoin, mutta he eivät loukkaannu sen sivistysmurhan johdosta, jota Itävallassa harjoitetaan kymmentä miljoonaa saksalaista vastaan.

Samanlaisia arveluita on muutoin joitakin vuosia ennen vuotta 1866 tuotu esiin meidän suuruuk-

siemme taholta, kuten vasta myöhemmin on tullut tietooni.

Lothar Bucher kirjoitti Lassallelle eräässä tammi-kuun 19 p. v. 1862 päivätyssä kirjeessä — siis kaksi vuotta aikaisemmin kuin hän meni Bismarckin palvelukseen — Ranskan kanssa sattuvasta sodasta, jossa Preussi voittaisi: «Sotaväen, toisin sanoen Preussin hallituksen voitto olisi turmioksi.»

Lassalle kirjoitti kesäkuun puolivälissä v. 1859 Marxille: «Ainoastaan *kansanomainen* sota Ranskaa vastaan — — — on mielestäni onnettomuus, kansalle *vastenmielinen sota taas suunnaton onni vallankumoukselle* — — —.» Lassalle meni vielä kauemmaksi ja selitti: «Ranskan voittaminen olisi pitkiksi ajoiksi ollut edullinen vallankumousta vastustava tapahtuma. Yhä edelleenkin on asianlaita siten, että Ranska kaikista Napoleoneista huolimatta edustaa Euroopan nähden vallankumousta, Ranskan voittaminen vallankumouksen voittamista.» Ja maaliskuun lopulla 1860 Lassalle kirjoitti Engelsille: «Ainoastaan väärinkäsitysten välttämiseksi minun täytyy huomauttaa, että minä jo *edellisenäkin* vuotena, jolloin kirjoitin lentokirjani (Italian sota), ikävöiden toivoin, että preussi ryhtyisi sotaan Napoleonin vastaan. *Mutta minä halusin sitä ainoastaan sillä edellytyksellä, että hallitus julistaisi sen, mutta että se olisi kansan mielestä epäkansallinen ja niin vihattu kuin suinkin. Silloin se olisi todella ollut suuri onni*»¹⁾ (vallankumouksen eduksi).

Ja esitelmässään: «Mitä nyt?», jonka Lassalle piti lokakuussa 1862, sanoo hän ensimmäisen painoksen si-

¹⁾ Ferdinand Lassallen kirjeet Karl Marxille ja Friedrich Engelsille, julkaistu saksalaisena Stuttgartissa 1902.

vuilla 33—34: «Ja sitäpaitsi ei saksalaisten olemassa-
 olo ole niin epävarmaa luonnetta, että *heidän hallituk-
 sensa tappio sisältäisi todellisen vaaran kansan ole-
 massaololle*. Jos te, hyvät herrat, katselette historiaa
 tarkoin ja sisällisellä ymmärryksellä, niin huomaatte,
 että meidän kansamme suorittama sivistystyö on
 niin jättiläismäinen ja valtava, niin uraa aukaiseva ja
 muulle Euroopalle valaiseva, ettei laisinkaan voida epäillä
 meidän kansallisen olemassaolomme välttämättömyyttä
 eikä riippumattomuutta. Jos siis joudumme suureen
 ulkonaiseen sotaan, *niin siinä tosin voivat murtua
 meidän yksityiset hallituksemme, saksenilainen, preussi-
 lainen, baierilainen, mutta niiden tuhkasta on feniks-
 linnun tavoin nouseva hävittämättömänä se, josta yk-
 sin kaikki riippuu — saksalainen kansa.*»

Sodan tulos näytti meistä heittävän syliimme odot-
 tamattoman seurauksen. Eräänä päivänä Liebknecht
 saapui ilosta loistaen työpajaani ja kertoi ostaneensa
 «Mitteldeutsche Volkszeitung» lehden, jonka Leipzigin
 vapaamieliset olivat hyljänneet, koska sen tuottama tap-
 pio kävi päivä päivältä suuremmaksi. Lehden tilaaja-
 määrä oli muutamassa viikossa alennut 2800:sta 1200:n.
 Tämä kertomus pelotti minua, sillä meillä ei ollut rahaa
 penniäkään, ja oli aivan mahdotonta, että olisimme voi-
 neet silloisissa oloissa saada lehden ylös. Sitäpaitsi mei-
 dän tuli ottaa huomioon myöskin Preussin valta. Lieb-
 knecht koetti lohduttaa minua. Kustantaja ei vaatinut
 alussa rahaa, ja me hankkisimme sen, mitä muutoin
 tarvittiin. Hän oli onnellinen omistaessaan lehden,
 jossa hän voi esittää mielipiteitään. Ja sen hän teki
 rohkeasti sekä niin perusteellisesti, että olisi voinut
 luulla, ettei Preussi, vaan hän oli herra Saksenissa.
 Luonnollisesti tämä ilo ei kestänyt kauan. Lehti lak-

kautettiin. Minä en ollut tästä toimenpiteestä pahoillani, vaikka varoin ilmaisemasta sitä hänelle. Me olimme pelastuneet suuresta pulasta, sillä rohkeasta suunnitelmasta, johon olimme ryhtyneet, aikoessamme myydä saksalaisiin työväenyhdistyksiin 5000 taalerin hinnaista osuuskirjaa, olisi epäilemättä tullut suuri pannukakku.

Sodan jälkeen.

Sodan seurauksena oli, kuten tunnettu, Pohjoissaksan liitto, jossa jättiläinen Preussi oli pelkkien valtiollisten kääpiöitten johtajana. Kun silloin myöskin oli toivotavissa, että yleisen äänioikeuden perustuksella valitut Pohjoissaksan valtiopäivät kokoutuvat, oli lujempi valtiollinen järjestö meille välttämätön, ja samoin tarvittiin ohjelmaa, jonka ympärille uusi puolue kokoutuisi. Siihen asemaan nähden, missä osa johtavia aineksia, kuten professori Rossmässler ja muut olivat, oli mahdotonta, että ohjelma olisi voinut olla julkisesti sosialidemokraattinen. Osa työväenyhdistyksiä myöskin oli valtiollisesti vielä liian takapajulla, joten emme uskaltaneet astua sellaista askelta. Siitä olisi ollut seurauksena hajaannus, ja sitä oli sillä kehitysasteella vältettävä. Sen lisäksi oli määräävänä myöskin se mielipide, että sen tunnelman vallitessa, joka äskeisten sotatapahtumain vuoksi ja Saksan repimisen tähden kolmeen osaan vielä täytti melkoisen osan porvarikuntaa, oli välttämätöntä koota kaikki voimat Saksan kansanvaltaistuttamiseksi.

Elokuun 19 päiväksi kutsuimme Chemnitziin maakokouksen, johon yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsenetkin (Fritzsche, Försterling, Röthing ja muut) ottivat osaa, perustaaksemme uuden kansanvaltaisen puolueen. Hyväksytty ohjelma kuului:

«Kansanvallan vaatimukset.

1. Rajoittamaton kansan itsemääräämisoikeus. Yleinen, yhtäläinen ja välitön äänioikeus sekä salainen äänestys kaikille valtiollisen elämän aloille (parlamentin, yksityisvaltioitten kamareihin, kuntiin j. n. e. nähden). Kansanasetus seisovan sotajoukon sijaan. Mitä täydellisin valta parlamentille, jonka on päätettävä myöskin sodasta ja rauhasta.

2. Saksan yhdistäminen yhteen kansanvaltaiseen valtiomuotoon. Ei minkäänlaista perinnöllistä keskusvaltaa. — Ei pienois-Saksaa Preussin johdolla, ei valtakuntaan liittämisten kautta laajennettua Preussia, ei suur-Saksaa Itävallan johdolla, ei kolmijakoa. Kansanvaltainen puolue on vastustava mitä jyrkimmin näitä ja muita paikallispyrinnöitä hallitsijahuoneiden hyväksi, jotka vain johtavat orjuuteen, hajaannukseen ja vieraan valtaan.

3. Sääty-, syntyperä- ja myönnytysten kautta saavutettujen etuoikeuksien poistaminen.

4. Ruumiillisen, henkisen ja siveellisen kansansivistyksen korottaminen. Koulun erottaminen kirkosta, kirkon erottaminen valtiosta ja valtion kirkosta, opettajia valmistavain oppilaitosten kohottaminen, ja arvokas asema opettajille, kansakoulun kohottaminen valtion varoilla ylläpidettäväksi valtion laitokseksi, jossa on maksuton opetus. Kansakoulun käyneille on järjestettävä jatko-opetuslaitoksia sekä hankittava niihin varoja.

5. Yleisen hyvinvoinnin edistäminen ja työn sekä työntekijäin vapauttaminen kaikesta sorrosta sekä kaikista kahleista. Työätekevän luokan aseman parantaminen, muuttovapaus, elinkeinovapaus, yleinen saksalainen kotipaikkaoikeus. Osuustoimintalaitoksen, var-

sinkin tuotanto-osuuskuntien edistäminen ja kannattaminen, jotta pääoman ja työn välinen ristiriita tasoituisi.

6. Kunnallinen itsehallito.

7. Kansan oikeustajunnan kohottaminen tuomioistuinten riippumattomuuden ja etenkin valtiollisissa sekä painojutuissa käytetyn valamiesoikeuden kautta. Julkinen ja suullinen oikeudenkäyttö.

8. Kansan valtiollisen ja yhteiskunnallisen sivistyksen kohottaminen vapaan sanomalehdistön sekä koontumis-, yhdistymis- ja liittymisoikeuden kautta.«

Tämä ohjelma ei jättänyt toivomisen varaa jyrkkyyteen nähden. Myöskin yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsenet olivat äänestäneet sen puolesta, mutta v. Schweitzer pakotti heidät pysymään erossa uudesta puolue muodostumasta. Rossmässler oli samoin epäilevä ja tyytymätön. Yhteiskunnallisissa vaatimuksissa oli hänen mielestään menty liian pitkällä ja hän luuli huomaavansa ohjelmassa sosialidemokratian puheiden. Kun kävin hänen luonaan vähän ennen maakokousta, ei hän salannutkaan tyytymättömyyttään. Hän piti velvollisuutenaan varottaa minua Liebkechtin suhteen, joka oli vaarallinen ihminen, valepukuinen kommunisti. Koetin tynnyttää häntä, mutta en voinut estää, että hän ennen kuolemaansa, joka tapahtui seuraavana keväänä, sai vielä kokea monta pettymystä. Niinpä häntä loukkasi se, että kun hän oli kieltäytynyt rupeamasta valtiopäivämies ehdokkaaksi Leipzigiä, asetimme hänen sijaansa hänen persoonallisen vastustajansa Wuttken. Rossmässlerillä oli se merkillinen aate, että vuoden 1849 parlamentti oli vielä oikeutettu toimimaan ja että Löwe-Calben, joka oli ollut tämän par-

lamentin viimeinen puheenjohtaja — hän kuulikin mielellään kutsuttavan itseään ensimmäisen saksalaisen parlamentin viimeiseksi puheenjohtajaksi — tulisi kutsua se kokoon. Itse asiassa Löwe-Calbe olikin selittänyt eräillä edustajapäivillä muutamia vuosia aikaisemmin, että hän piti itseänsä vuoden 1849 parlamentin laillisena perillisenä ja oli määrätyissä tapauksissa valmis kutsumaan sen koolle. Mutta myöhemmin hän varoi saattamasta itseään kokonaan naurun alaiseksi.

* * *

Vakituisen valiokunnan puheenjohtaja Staudinger julkaisi marraskuun 7 p. 1866 lentokirjan, jossa hän lausui mielipiteensä sillä välin Saksassa tapahtuneista muutoksista. Lentokirja asetti Pragin rauhanteon kautta syntyneen aseman rohkean arvostelun alaiseksi. Kansan vapauden ja kansan oikeuksien hyväksi ei ollut paljoakaan toivomista, mutta seisovan sotajoukon järjestelmä oli sitä vastoin ainakin pohjoissaksassa pitkiä vuosiksi varma. Valtiomenojen supistamista ja varsinkin välillisten verojen alentamista tai poistamista voitiin nyt ajatella vähemmän kuin koskaan ennen. Päinvastoin näiden räsistusten suureneminen oli varmasti odotettavissa.

Lentokirja onnistui huonoimmin arvostellessaan vallitsevia yhteiskunnallisia oloja. Sitä tehdessään se piti silmällä yksityisvaltioissa vielä usein tavattavia taantumuksellisia taloudellisia laitoksia, joiden poistamisen juuri olisi pitänyt olla ensimmäisenä seurauksena uudesta asiain järjestyksestä, jos mieli sen yleensä mitään merkitä. Ennen kaikkea olisi ollut tyydytettävä porvarikunnan tarve saada vapaasti kehittää voimiaan.

Mutta varjopuolten ohella, jotka Staudingerin mielipiteen mukaan johtuivat viime kuukausien ratkai-

sevistä tapahtumista, oli kumminkin yksityisiä, ainakin kielteistä laatua olevia valokohtiakin. Kaksi ilmiötä varsinkin työväenluokalle peräti tärkeitä. Ensiksikin, että edistyspuolueen suuri enemmistö oli osottautunut *täysin kykenemättömäksi* isänmaan valtiollisten ja yhteiskunnallisten olojen uudistamiseen, kuten tekijä lähemmin osotti. Ja toinen ilahduttava ilmiö oli, että koko Saksan työntekijät olivat vaatineet yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden sekä vapaan työväenlainsäädännön toteuttamista.

Lentokirja arveli lopuksi, että vuoden 1866 kokemukset olivat osottaneet, ettei ollut mitään aihetta hajaannukseen työväenluokan keskuudessa, päinvastoin oli yhtenäisyys ja yksimielisyys edistyspuolueen kautta vahvistuneita vastustajia vastaan nyt tarpeellisempi kuin koskaan ennen.

«Tärkeä yleisen ja välittömän äänioikeuden vaatiminen on kummankin suunnan yhteinen tunnussana. Molemmat myöskin vaativat työtä riistävän verotusjärjestelmän täydellistä uudistamista ja porvarikunnan orjiksi alentavan sotalaitoksen uudistamista. Yhteenliittymisen ja osuuskuntien suurta merkitystä sekä siitä johdettavaa tuotantosuhteitten muodostumista ei kummaltakaan puolelta kielletä. Ja riita *valtion* suuremmista tai pienemmistä *velvollisuuksista yksityistä kohtaan* (alkuperäisessäkin harvennettuna) on hyödytön niin kauan kuin valtiovalta, pitäen kiinni feodalisista traditioista, kohtelee porvaristoa kuten villiä laumaa, ja niin kauan kuin isänmaan valtiollisen uudistamisen määrää miekka, joka uhkaa halkaista jalkojemme alta koko maaperän yhteiskunnallisten kysymysten rauhalista ratkaisua tarkoittavilta pyrinnoiltämme, koska se luo vapauden asemasta ainoastaan vihattua pakkoa.»

Lopuksi kehotuksessa vaadittiin työntekijöitä käymään reippaasti työhön käsiksi ja jättämään sikseen kaikki riidat.

Staudinger persoonallisesti oli julkaissut tämän kehotuksen. Vakituisen valiokunnan ajatusta hänen mielipiteistään ei oltu kysytty. Lentolehti hämmästytti meitä. Minä, joka tunsin Staudingerin lähemmin, olin sitä mieltä, että se ei voinut vastata hänen mielipiteistään. Ja luuloni toteutuikin. Kun Staudingerin nürnbergiläiset edistyspuolueeseen kuuluvat ystävät vaativat häneltä selitystä lentokirjan johdosta, tunnusti hän, että *Sonnemann* oli sen tekijä, hän oli vain kirjoittanut nimensä sen alle.

Välittömässä läheisyydessä olevat vaalit Pohjois-saksan valtiopäiville pakottivat meidät tarmokkaaseen agitatsioni- ja järjestämistyöhön, joka vaati meiltä jokaiselta suuria uhrauksia. Porvarillisten vastustajaimme silmissä sosialistiset agitaattorit ovat henkilöitä, jotka lihottavat itseänsä työntekijäin rovoilla. Tuollainen syytös ei ole koskaan oikeutettu, ja kaikkein vähemmän siihen aikaan, josta juuri puhun. Tarvittiin suuri määrä innostusta, kestäväisyyttä ja uhrautuvaisuutta asian puolesta, ennenkuin voi suostua agitatsionityöhön. Agitaattori sai olla iloinen, jos hän sai käteiset menonsa suoritetuiksi, ja jotta nämä kävisivät mahdollisen pieniksi, pidettiin aivan selvänä asiana, että hän otti vastaan jokaisen tarjouksen asua jonkun puoluetoverin luona. Ja siellä sai usein kokea merkillisiä asioita. Useamman kuin yhden kerran sattui, että minun täytyi maata aviopuolisoiden kanssa samassa huoneessa. Kerran talon kissa penikoitsi sohvan alla, jossa makasin, eikä se käynyt ilman ääntä ja naukumista. Erään kerran taas minä ja Motteler majoitettiin myöhään yöllä

erään talon vinnille, joka oli täynnä kotikankureille ät-
nettavia lankavyhtejä. Kun aurinko, jonka säteet sat-
tuivat eräästä kattoluukusta kasvoihini, herätti minut
aamulla, huomasin makaavani keltaisessa lankakasassa,
ja Mottelerin tummatukkainen pää oli purppuranpu-
naisten lankojen keskellä, joka sai minut nauramaan
niin kovasti, että Motteler heräsi ja kysyi kummastellen,
mitä oli tapahtunut. Siihen aikaan ja vielä myöhem-
minkin sai jokainen puolueen hyväksi agitatsioonin pal-
veluksessa työskentelevä kokea samaa. Liebknecht oli
silloin erittäin uuttera toimimaan agitaattorina. Mutta
odottamatta tämä hänen toimensa keskeytyi kuukausi-
määräksi. Preussissa oli sodan jälkeen julistettu laaja
anteeksianto. Liebknecht uskoi, että hänenkin karkoi-
tuksensa Preussista oli täten kadottanut voimansa, ja
meni lokakuun alussa Berliiniin sekä piti kirjanpainajain
yhdistyksessä esitelmän. Mutta jo samana iltana hänet
otettiin kiinni ja tuomittiin myöhemmin karkoitustuo-
mion rikkomisesta kolmen kuukauden vankeuteen, jonka
hän suoritti kaupungin vankilassa. Häntä kohdeltiin
siellä samoin kuin alhaisia rikoksentekijöitä. Niinpä
häneltä esimerkiksi vietiin valo jo kello 6 illalla, joka
tuntui hänestä erityisen kovalta. Hänen vastapuolue-
laisensa v. Schweitzerin oli paljoka parempi. Hänelle
myönnettiin vankilassa vapauksia ja mukavuuksia, joita
ei kukaan valtiollinen vanki ole sen jälkeen saanut naut-
tia preussilaisessa vankilassa.

Vaalit järjesteleville Pohjoissaksan valtiopäiville
olivat määrätty toimitettaviksi helmikuun alussa 1867.
Tämän johdosta me kutsuimme Glauchauhin joulukuksi
1866 maakokouksen asettamaan ehdokkaita. Aineelliset
varat ja agitatsioonivoimat pakoittivat meidät rajoittumaan
sellaisiin vaalipiireihin, joissa oli hyvä järjestö. Tällai-

sia olivat etupäässä Glauchau-Meeranen eli 17:s vaali-
piiri, jossa minut asetettiin ehdokkaaksi, 18:s Crimmit-
schau-Zwickauun vaali-
piiri, jossa asianajaja Schrapts oli
ehdokkaana, sekä 19:s eli Stollberg-Lugau-Schneeber-
gin vaali-
piiri, jonka Liebnecht sai osakseen. Kun hän
pääsi vankeudesta Berlinissä vasta tammikuun loppu-
puolella, voi hän ainoastaan vaillinaisesti valmistaa vaali-
piiriään, joten hän jäikin valitsematta. Schrapts ja minä
voitimme. Minulla oli neljä vastaehdokasta, niiden jou-
kossa Fritzsche yleisen saksalaisen työväenliiton jäse-
nenä, mutta hän sai ainoastaan 400 ääntä. Hän esiin-
tyi minua vastaan eräässä suuressa valitsijainkokouksessa
Glauchausssa, mutta joutui ehdottomasti häviölle. Val-
tiollisesti olin häntä etevämpi enkä sosialistisessa suh-
teessa jäänyt hänen jälkeensä. Saadessani 4600 ääntä
olin melkoisesti edellä lähintä vastustajaani ja voitin vaa-
lissa 7922 äänellä. Vastustajani saivat 4281 ääntä.

Vaalitaistelua käytiin jo silloin usein sangen kun-
niattomalla tavalla. Niinpä eräänä päivänä matkustaes-
sani vaali-
piiriin kuulin erään herran muutamassa vau-
nunosastossa tavattomasti parjaavan minua. Olin muka
Glauchausssa luvannut kankureille kaksinkertaisen pal-
kan ja kahdeksatuntisen työpäivän, jos he valitsisivat
minut. Tämä valhe sapetti minua. Nousin ylös ja ky-
syin syyttäjältä, oliko hän kuullut Bebelin itsensä sano-
van siten, kuin hän juuri oli kertonut. Hän myönsi
sen. Silloin nimitin häntä hävyttömäksi valhettelijaksi,
ja kun hän aikoi kiivastuen vastustaa minua, sanoin
nimeni. Hän kävi sangen hiljaiseksi ja sai matkusta-
jien taholta osakseen pilkkaa ja ivaa. Hän poistui seu-
raavalla asemalla vaunuista sangen kiireesti.

Vuonna 1867 oli kahdet yleiset valtiopäivävaalit.
Ensimmäisissä vaaleissa helmikuussa valittiin järjestävä

kokous, jonka tuli neuvotella uudesta hallitusmuodosta ja joka tämän tehtävänsä täytettyään lakkasi olemasta. Vaaleissa ensimmäistä lainsäädäntökautta varten, jotka toimitettiin elokuun lopulla, tulivat meidän puoleltamme valituiksi Liebknecht, Schrap, tohtori Götz Lindenausta — voimistelija-Götz, joka silloin oli punanen tasavaltalainen — ja minä. Lassallelaisista valittiin J. B. v. Schweitzer ja tohtori Reincke — jonka sijalle myöhemmin tuli Fritzsche, kun edellinen luopui edustajatoimestaan — sekä jälkivaaleissa Hasenclever. Kun yleisestä saksalaisesta työväenyhdistyksestä oli sillävälillä eronnut eräs osa Lassallen ystävättären, kreivitär Hatzfeldtin suojeluksen alaisena ja muodostanut lassallelaisen yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen, sai tämäkin ryhmä edustajansa, Försterlingin ja myöhemmin toisen, Menden, joka tuli Försterlingin jälkeen yhdistyksen puheenjohtajaksi. Mende oli hotopää, joka oli kreivittären palveluksessa joutunut fyysisesti niin rappiolle, että hän ei uskaltanut puhua ilman morfiniruiskutusta ja lopetti puheensa säännöllisesti sanoilla: «olen puhunut», mikä joka kerralla herätti suurta iloisuutta valtiopäivillä.

Omasta toiminnastani ja asemastani valtiopäivillä kerron myöhemmin.

Saksalaisten työväenyhdistysten liiton myöhempi kehitys.

Vakituisen valiokunnan istunnossa, joka pidettiin maaliskuun lopulla 1867 Kasselissa, mutta jossa oli läsnä ainoastaan harvoja jäseniä, oli tunnustettava, että viime vuoden valtiolliset tapahtumat olivat vaikuttaneet yhdistykseen suorastaan hävittävästi. Kassa oli tyhjä, liiton äänenkannattaja, «Die allgemeine Arbeiterzeitung» oli lakannut, kuten jo on mainittu, ja eräs kuukausijulkaisu «Die Arbeit», jota oli toimittanut tohtori Pfeiffer Stuttgartistä ja painanut Sonnemann, oli samoin kadonnut lyhyen aikaa elettyään. Sen lisäksi ei liiton johto ollut oikeissa käsissä. Valiokunta päätti ryhtyä julkaisemaan uutta liiton äänenkannattajaa nimeltä «Arbeiterhalle», jonka toimittajaksi tuli Eichelsdörfer Mannheimista ja joka ilmestyi joka neljästoista päivä. Minusta tuli sen innokkain avustaja. Lehti ilmestyi kesäkuun 1 päivästä 1867 joulukuun 4 päivään 1868, jolloin se lakkasi tammikuun alussa 1868 Leipziginissä perustamamme ja Liebknechtin toimittaman «Demokratische Wochenblatt» lehden hyväksi. Lopuksi päätettiin kutsua yhdistyspäivät jälleen koolle syysksi.

«Demokratische Wochenblatt»-lehden perustaminen oli tyydyttänyt meidän kaikkien syvästi tuntemaan tarpeen. Meillä ei ollut siihen saakka ollut käytettävää

nämme minkäänlaista äänenkannattajaa, jossa olisimme voineet esittää mielipiteitämme. Siten meidän ei myöskään ollut mahdollista riittävässä määrässä harrastaa kannattajaimme valtiollista ja yhteiskunnallista valistamista, joka ennen kaikkea oli tarpeellista. Myöskin olimme aseettomia vastustajaimme hyökkäyksiä vastaan. Lehti tosin vaati meiltä suuria uhrauksia, mutta ne suoritettiin mielellään, sillä se oli tärkein taisteluase, mitä meillä oli.

Työväenyhdistysten liiton johdossa ilmestynvä laimeus sai minut työntämään Staudingeria eteenpäin useissa kirjeissä. Toukokuun lopulla 1867 kirjoitin hänelle, että pidän kaikesta päättäin, mitä Pohjoissaksan liitto on meille siihen saakka suonut ja vielä edelleenkin suo, suurimpana etuna sitä, että joukot ovat kiihottuneet tavalla, jonka vertaista ei ole ollut sitten vuoden 1848, ja että me siten olemme joutuneet useihin uusiin suhteisiin, joita meidän täytyisi käyttää liikkeen eduksi. Hänen tulisi solmia yhteys Internationalen kanssa. Minä vastustin sitä, että yhä vieläkin koetetaan pitää työväenyhdistyksiä erillään politikasta. Myöskin olisi harkittava uutta järjestöä, pohjoissaksalaisen liiton henki antoi syytä pelkoon, että työväenyhdistysten kimpupun käytäisiin.

Valtiollinen elämä oli Saksenin yhdistyksissä erittäin virkeä, me agiteerasimme lakkaamatta saadaksemme joukot puolellemme. Helluntaiksi 1867 olimme taas kutsuneet Frankenbergiin työväenpäivät, joilla minä olin puheenjohtajana. Kokous käsitteli etupäässä erästä Saksenin elinkeinolain muuttamista tarkoittavaa anomusta. Vaadimme kymmentuntista normaalityöpäivää, sunnuntaiyön poistamista, yhteenliittymiskiellon kumoamista, lasten työn kieltämisistä tehtaissa ja verstaissa, työntekijäin

edustusta elinkeinokamareissa ja elinkeinotuomioistui-
missa, työväenkassojen itsehallintoa sekä työntekijäin ja
työnantajain yhteisesti laatimia tehdas- ja verstassääntöjä.
Kun Vahlteich alusti kysymyksen: «Mille kannalle työ-
väenyhdistysten tulee asettua valtiollisiin puolueisiin
nähdessä ja mille kannalle Saksenin hallituksen suhteen?»
ehdotti hän päätökseksi: «Kokouksen tulisi riittämättö-
minä hylätä Schulze-Delitzschin ehdottomat keinot yh-
teiskunnallisen kysymyksen ratkaisemiseksi sekä selittää,
että kysymys voidaan ratkaista ainoastaan kansanvaltai-
sessa valtiossa kokonaisuuden välityksellä.» Myöskin
hän suositteli sosialistisen kirjallisuuden ja sanomaleh-
tien lukemista. Ehdotus synnytti jotenkin suuren kiih-
tymyksen vähemmistössä, ja minä katsoin velvollisuu-
dekseni koettava välittävän päätösehdotuksen avulla tyy-
nyttää kiihtyneitä mieliä. Mutta siinä erehdyin. Vahl-
teichin ehdotus hyväksyttiin seitsemää ja minun yhdeksää
ääntä vastaan. Kokous valitsi seuraavien saksalaisten
yhdistyspäivien paikaksi Geran, jota myöskin vakituinen
valiokunta selitti puoltavansa.

Nämä yhdistyspäivät — neljännet — pidettiin lo-
kakuun 6 ja 7 p. Edustettuna oli 37 yhdistystä ja 3
maakuntaliittoa, edustajia 36. Uusi tulokas viimemai-
nittujen joukossa oli magdeburgilainen vapaauskon-
nollinen saarnaaja Uhlig, jolla oli pitkä valkoinen tukka.
Onnettomuudeksi oli luonto sijoittanut hänen jotenkin
miellyttäviin kasvoihinsa suunnattoman nenän, joka vai-
kutti hyvin häiritsevästi. Yhdistyspäivien puheenjohta-
jaksi määräsi arpa kolmesta ehdokkaasta, joilla oli yhtä
paljon ääniä, kirjailija Wartenburgin Gerasta. Yhdis-
tyspäivät lausuiivat keskusteluissaan kunnioituksensa ber-
liniläisen Bandowin, joka oli kuollut keskikesällä 1866,
ja huhtikuussa 1867 kuolleen professori Rossmässlerin

muistolle. Uhlig alusti koulukysymyksen jotenkin painuneessa selostuksessaan, joka kärjistyi kuuteentoista vaatimukseen. Yhdistyspäivät suoriutuivat tästä selittäen päätöksessään «pääasiallisesti» yhtyvänsä alustukseen. Järjestökysymyksessä, jonka Hochberg ja Motteler alustivat, onnistuttiin vihdoinkin saada voimaan pääasiallisesti ne mielipiteet, joita olin vuosikausia edustanut. Yhdistyspäivät valitsivat sääntöjen 4:n kohdan mukaan puheenjohtajan, jonka tuli olla kuusimiehen hallinnon esimiehenä. Hallinnon valitsi se yhdistys, johon puheenjohtaja kuului. Tämän yhdistyksen kotipaikka oli liiton hallintopaikka. Sen lisäksi määrättiin, että hallintopaikan johtokunta sai vaivojensa palkkioksi 300 taaleria vuodessa. Johtokunnan ohelle oli valittava kuusitoista eri osissa Saksaa asuvaa luottamusmiestä, joiden tuli valvoa hallinnon toimintaa ja tärkeissä asioissa ottaa osaa neuvotteluihin. Puheenjohtajan vaalissa lankesi 33:sta äänestä 19 minulle, 13 tohtori Max Hirschille ja 1 berliniläiselle Krebsille. Leipzig tuli siten hallintopaikaksi. Uusi suunta oli voittanut. Oli saavutettu, mihin jo kauan olin pyrkinyt. Liitto tuli nyt jotenkin toimintakyiseksi.

Laatimani alustus kaivostyömiesten asemasta oli myöskin päiväjärjestyksen eräänä kysymyksenä. Tämän oli aiheuttanut Lugauin hiilialueella kesällä 1867 sattunut suuri onnettomuus, jossa 101 työntekijää sai surmansa, jättäen jälkeensä 50 leskeä ja noin 150 lasta. Minä olin työväensivistysyhdistyksen puolesta pannut toimeen avunkeräyksen, joka tuotti 1400 taaleria. Yksimielisesti kannatettu ja hyväksytty päätös kuului:

«Viime aikoina vuoriteollisuuden alalla sattuneet onnettomuudentapaukset velvoittavat työväestön koettamaan saada maan hallituksen laatimaan lain, jonka mu-

kaan jokaisen teollisuuslaitoksen työnantajan tai urakoitsijan velvollisuus on vastata kaikista niistä vahingoista, joiden alaiseksi työntekijä joutuu harjoittaessaan ammattiaan ja jotka ovat syntyneet ensiksimmäntien huolimattomuudesta. Erityisesti kaivosmiehiin nähden pidetään välttämättömänä: 1. Vuorityöyhtiöitten mitä ankarin valvonta valtion taholta. 2. Lain määräämä kaksiaukkojärjestelmä, joista toinen on kuljetus- ja toinen vara-aukko. 3. Vahingonkorvauseriaatteen toteuttaminen tapaturman kärsineisiin ja heidän perheisiinsä nähden tätä varten säädettävän lain perustuksella, samoin huolimattomuudesta johtuvaa kuolemaa tai loukkautumista koskevien määräysten mitä ankarin noudattaminen. 4. Niinkutsuttujen vuorimiessääntöjen (rahasakkoja, urakkaa ja kaivosmiesten kassoja koskevain) yksipuolista määräämistä kaivoksen omistajan tai kaivos- osuuskunnan taholta ilman työntekijäin myötävaikutusta ja suostumusta on jyrkästi vastustettava. 5. Vuorimiesten kassat työntekijäin hoidettaviksi.«

Tämä oli ensimmäinen kerta, jolloin saksalaiset työväenpäivät vaativat vastuunalaisuuslain säätämistä, joka vaatimus tuli sitten vuonna 1872 toteutetuksi valtakunnan lainsäädännön kautta, vaikka tosin vaillinaisessa muodossa.

Ajan vähyyden tähden luovuttiin puolustuskysymystä koskevasta alustuksesta, mutta kuitenkin yhdyttiin erääseen päätökseen, joka oli huono sovitteluyritys esiintyneitten vastakkaisten mielipidetten välillä. Tämän johdosta kysymys tuli uudelleen keskustelunalaiseksi seuraavilla yhdistyspäivillä Nürnbergissä.

Uuden järjestyksen matkassa tuli liitttoon myöskin uusi henki. Ennen kaikkea oli yhdistysten enem-

mistö saatava reväistyksi pois entisestä välinpitämättömyydestä ja kiihotetuksi tarmokkaaseen toimintaan. Tämä voi tapahtua ainoastaan siten, että niille annettiin tehtäviä, joiden suorittamista niiltä vaadittiin. Tästä alkaen tuskin ilmestyi ainoatakaan «Arbeiterhallen» numeroa, jonka alussa ei olisi ollut joku minun laatimani hallinnon kehoitus, joka vaati yhdistyksiä toimimaan mitä erilaatuisimmissa asioissa. Tulokset eivät jääneetkään näkymättä. Yhdistyksiin syntyi vähitellen elämää. Nyt suoritettiin melkoiset liittoverotkin siihen saakka tuntemattomalla täsmällisyydellä. Mutta hallintopaikan johtokunnassa asiat muodostuivat sellaisiksi, että melkein koko toiminnan taakka joutui minun kannettavakseni. Minä olin samalla puheenjohtaja, sihteeri sekä rahastonhoitaja. Valittu kirjuri hoiti vain hallintopaikan johtokunnan istuntojen pöytäkirjan ja piti asiakirjat järjestyksessä. Hallintopaikan johtokuntaan kuului muiden muassa asianajaja Otto Freytag, joka kumminkin pian luopui tästä toimesta, sekä Chr. Hadlich ja P. Ulrich. Yhdistysten välinen vuorovaikutus ja siitä johutuva kirjeenvaihto kasvoi vähitellen jättiläismäiseksi. Ensimmäisen toimintavuoden päättyessä — elokuun loppussa 1868 — oli tulleiden asiain luku 253, menneiden ainoastaan 543, vaikka sekin oli melkoista enemmän kuin ennen. Mutta Nürnbergin puoluepäivistä, syyskuun alusta 1868, Eisenachin kongressiin, elokuun alkuun 1869 oli tulleiden asiain luku 907, menneiden 4484, niistä enempi puoli ristisidelähetyksiä, kaikki muut minun kirjoittamiani kirjeitä ja usein pitkiä kirjeitä.

Tämän työn lisäksi tulivat vielä hallinnon istunnot, työväensivistysyhdistyksen johto, toiminta Pohjoissaksan valtiopäivillä ja tulliparlamentissa, lukuisat agitatsioni-

matkat sekä syksystä 1868 alkaen vakituinen «Demokratische Wochenblatt» lehden avustaminen, jonka koko työväenosaston minä kirjoitin. Selvää on, että tällaisessa toiminnassa laiminlöin puolustamattomassa määrässä pienen liikkeen ja nuoren vaimoni, ja niinpä oli-kin luonnollista, että olin rahallisessa suhteessa usein hukkumaisillani enkä monesti tiennyt minkäänlaista keinoa.

Kun vaadin myöskin muilta samanlaista toimimista kuin itse harjoitin, olin usein kirjoittanut Vahlteichille ja vaatinut häntä liikkumaan nopeammin. Sentähden hän eräässä toukokuun 25 p. 1869 kirjoittamassaan kirjeessä ryhtyi pesemään päätäni. Hän sanoi siinä:

«Rakas ystävä! Jo kuukausia sitten kirjoitit minulle samanlaisen kehottavan kirjeen kuin eilispäiväisenkin. Mutta vastaukseni teki sinuun «ruikuttavan» vaikutuksen. Sen minä kyllä uskon, mutta tahdon kuitenkin pyytää sinua, että annat totuuden arvon sille, mitä minä kirjoitan, ja muistutan, kuinka minäkin olen samalla tavoin työskennellyt kuumeentapaisella, uhrautuvalla malttamattomuudella samanlaisessa asemassa kuin sinä.

Kun olen nyt luopunut «pakottamisyryyksistä», ei sen syynä ole laiskuus, vaan se kylläkin vaivaloisesti saavutettu vakaumus, että määrättyt asiat yksinkertaisesti eivät ole pakotettavissamme niillä keinoilla, mitä meillä on käytettävänäme. Olen sitä mieltä, että on aina tehtävä työtä periaatteittemme hyväksi, mutta meidän ei pidä repiä itseämme rikki niiden tähden.

Tältä kannalta minun täytyy avoimesti sanoa: pelkään, että sinä saatat itsesi perikatoon useammassa kuin

yhdessä suhteessa. Jos erehdyn, niin se on asiaan edun kannalta sangen hyvä ja minulle mieluista. Mutta sen mukaan kuin minä voin asioita arvostella, en tällä haavaa käsitä, kuinka sinä aiot ajan pitkään jatkaa agitatsioni- ja yleensä julkista toimintaasi — — —.»

Lopuksi hän selitti itsepuolestaan olevansa sellaisessa asemassa, että hänen täytyi jättää koko agitatsioni-toimintansa tai luopua liikeasemastaan.

Viimeisen huomautuksen johdosta minun täytyi mainita, että vuosien kuluessa joutui suuri joukko puoluetovereita samaan asemaan kuin Vahlteich. Vastustajamme viittaavat vielä nytkin mielellään siihen, että sosialidemokratisessa valtiopäiväryhmässä ei ole yhtään varsinaista työntekijää. Mutta tämä johtuu siitä yksinkertaisesta syystä, että jokainen työntekijä, joka julkisesti toimii sosialidemokratian hyväksi, *joutuu heti kadulle*. Joko hän pitää suunsa kiinni, tai puolue, joka tarvitsee agitaattoreja, toimittajia, toimimiehiä, antaa hänelle paikan. Vielä huonommin on alusta pitäen käynyt itsenäisille elinkeinonharjoittajille puolueessa. Vastustajamme huutavat sosialismin hirmuvallasta. Voi niitä teeskentelijöitä! Ei kukaan harjoita sen pahempaa hirmuvaltaa kuin he. Kuinka monen kunnan puoluetoverin olenkaan nähnyt vuosikymmenien kuluessa tuhoutuvan vastustajain terrorismin tähden.

Sellainen oli esimerkiksi Julius Motteler, ylevän ihanteellinen mies, joka erotettiin toimestaan erään tehtaan konttorissa, koska hän otti osaa vaaliagitatsiooniin v. 1867. Estääksensä vastustajiltaan sen mielihyvän, että kenttä olisi joutunut kokonaan heidän haltuunsa, perusti hän kehruu- ja kutomo-osuuskunnan rajoitetulla lisämaksuvelvollisuudella Crimmitschauhin. Se

menestyikin muutaman vuoden. Mutta sitten syttyi 1870—1871 sota ja kun vapaamieliset olivat raivoissaan meidän kantamme tähden, sanottiin osuuskunnan pankki-luotto irti, joten se pakotettiin lakkauttamaan maksunsa. Motteler uhrasi nyt koko omaisuutensa, tyydyttääkseen mikäli mahdollista, velkojia. Hän tuli sitten Leipzigin kirjapaino-osuuskunnan johtajaksi.

Samanlaisista tapahtumista johtuu myöskin se ilmiö, että sosialististen edustajain ja johtomiesten joukossa on yleensä niin paljon tupakka- ja sikarrikauppiaita sekä ravintoloitsijoita. Heidän on täytynyt antautua näille ammattialoille, koska ne ovat melkein ainoat, joilla puoluetoverit voivat ylläpitää vainon alaisiksi joutuneita. Ja mitä olenkaan itse saanut kärsiä kaksikymmentäviisi vuotisen ammattitoimintani ajalla, jolloin liiketuttavani vietiin ja julkisen toiminnan sekä ammatin edut olivat keskenään ristiriidassa.

Porvarillisessa asemassa olevat ystäväni, jotka eivät voineet käsittää toimintaani työväenliikkeessä, arvelivat useat kerrat, että olin tyhmä mies, kun uhraisin itseni työntekijäin hyväksi. Minun tulisi toimia porvarikunnan hyväksi ja ryhtyä ajamaan kunnallisia asioita, jolloin liikkeeni menisi loistavasti ja minusta tulisi pian kaupunginneuvos. Se oli heidän mielestään korkeinta! Nauroin heille, ettei kunnianhimoni pyri siihen.

Monesta näyttäneen arvoitukselta, kuinka voin suorittaa työtaakkani — vuodet 1867—1872 olivatkin elämäni työrikkaimmat, vaikka minulta ei olekaan tähän päivään saakka puuttunut työtä. — Tämä näytti minusta itsestänikin eräässä suhteessa kummalliselta, sillä sain useamman kerran taistella sairauden kanssa.

Olin siihen aikaan sangen kapealuinen mies. Poskeni olivat kuopalla ja kasvoni kalpeat, jonka tähden häissämme olevat vaimoni ystävättäret sanoivat: «Poloinen, tuota hän ei saa kauan pitää!»

Onneksi kävi kumminkin toisin.

Itseäni koskevaa.

Miehelle, joka on julkisessa elämässä kokonaisen vastustajamaailman kanssa taistelussa, ei ole samantekevää, minkä hengen lapsia hänen vieressänsä seisova vaimo on. Hänestä voi tulla miehensä pyrintöjen tuki ja edistäjä, taikka lyijypaino ja este hänelle. Minä olen niin onnellinen, että voin sanoa vaimoni kuuluvan edelliseen luokkaan. Vaimoni on erään Leipzig-Magdeburg-radalla työskennelleen maatyömiehen tytär. Hänen isänsä oli jo kuollut, kun minä tutustuin häneen. Morsiameni oli työntekijänä eräässä Leipzigin kiilloitusainetehtaassa. Menimme kihloihin 1864 syksyllä, vähää ennen hänen kelpoäitinsä kuolemaa, ja naimisiin keväällä 1866. Minun ei ole koskaan tarvinnut katua avioliittoani. Rakastettavampaa, alttiiksiantavampaa, uhrautuvampaa vaimoa en olisi voinut löytää. Sen suorittaminen, mitä olen tehnyt, on käynyt mahdolliseksi etupäässä ainoastaan hänen väsymättömän hoitonsa ja avuliaisuutensa kautta. Ja hän sai kokea paljon raskaita päiviä, kuuksia ja vuosia, ennenkuin hänelle vihdoin koitti levollisempain aikojen aurinko.

Hänen onnensa lähteeksi ja lohdutukseksi raskailla hetkillä tuli tammikuussa 1869 syntynyt tyttäremme, jonka syntymiseen liittyy huvittava tapaus. Kyseessäolevan päivän aamupuolella istuin tuvassa kirjoi-

tuspöytäni ääressä ja odotin suuresti jännitettynä toivottua tapausta, kun ovelle koputettiin ja tupaan astui sisään-huutoni johdosta eräs herra, joka esitteli itsensä asianajaja Albert Trägeriksi. Trägerin nimen jo tunsin hänen Gartenlaubessa julkaistujen runojensa ja hänen valtiollisen toimintansa kautta. Tervehdittyämme lausui Träger kummastellen: «Tehän olette vielä nuori mies, luulin, että olette vanhempi, mukavuutta nauttiva herra, joka on ripustanut liikkeensä naukaan ja harjoittaa huvikseen politiikka.» Seisoin hänen edessään, ylläni tavallinen viheriä sorvarinesiliina ja vastasin nauraen: «Kuten näette, olette erehtynyt!» Keskustelimme sitten, kunnes kuulin viereisestä huoneesta odotetun lapsen huudon. Silloin minua ei pidättänyt mikään. Muutamien sanojen selutin Trägerille aseman, jonka jälkeen hän onnitteli minua sydämellisesti sekä poistui. Muutamia vuosia myöhemmin jouduimme tovereiksi Saksan valtiopäivillä, ja erilaisesta periaatteellisesta katsantokannasta huolimatta olemme tähän päivään saakka olleet hyvät ystävät.

Asemani työväenliikkeessä sekä kihlaukseni tekivät pysyvän asettumiseni Leipzigiin suotavaksi. Saksen oli tosin jo vuonna 1863 pannut käytäntöön elinkeinovapauden, mutta ken «ulkolaisista» — ja sellainen oli jokainen Saksenin ulkopuolelta oleva — tahtoi käyttää sitä hyväkseen, hänen tuli hankkia itsellensä Saksenin kansalaisoikeudet. Se maksoi siihen aikaan paljon, sillä hänen tuli samalla antaa kirjoittaa itsensä jonkun kunnan jäseneksi. Mutta minulta puuttui varoja itsenäiseksi tulemiseen ja kansalaisoikeuksien hankkimiseen. Viimemainittu sekä Leipzigin porvarioikeudet maksoivat noin 150 taaleria, ja minä voin toivoa kotoani noin 350 taaleria. Odottamatta minun tuli pakko ruveta

itsenäiseksi, kun mestarini sanoi minut vuoden 1863 lopulla irti, ilmoittaen syyksi, että hänellä ei ollut minulle enää mitään työtä. Todellisuudessa hän erotti minut siitä syystä, kun hän oli kuullut, että aioin ruveta itsenäiseksi. Hän tahtoi siis pudistaa kilpailijan pois niskastaan. Matkustin sen johdosta Wetzlariin ja toin sieltä niin paljon kuin voi saada rahaksi muutetuksi. Vuokrasin sitten keskeltä kaupunkia, erään kauppiaan pihalta verstashuoneen, joka oli hevostallista muutettu työhuoneeksi. Se oli niin alkuperäinen, ettei siellä ollut minkäänlaista kamiinin paikkaa, joten minun täytyi vastoin kaikkia poliisimääräyksiä johtaa savutorvi ikkunasta pihalle. Kun vähäiset varani olivat sulanneet kuten voi auringonpaisteessa, täytyi minun käyttää samaa huonetta myöskin makuuhuoneena, jolloin minua surkeasti paleli kylminä talviöinä. Voidakseni toistaiseksi kiertää kansalaistumiseni, avasin liikkeeni erään ystävällisen porvarin nimessä, kunnes keväällä 1866 hankin kansalaisoikeudetkin velaksi, voidakseni mennä naimisiin. Kaksi vuotta myöhemmin minulta olisi säästynyt paljon kustannuksia Pohjoissaksan liiton uuden lainsäädännön johdosta.

Aloin liikkeeni kaikkein pienimmässä mittakaavassa, yhden oppilaan avulla. Muutamien kuukausien kuluttua voin ottaa apulaisen. Mutta kun helmikuussa 1867 olin tullut valituksi valtiopäiville ja kun minun täytyi poissaoloni vuoksi tutustuttaa apulaiseni liikeasioihin, joista hän ei olisi muutoin saanut selkoa, sanoi hän itsensä irti ja rupesi itsenäiseksi, kun olin palannut kotiin. Kun myöhemmin kerroin tämän eräälle entiselle virkaveljelleni, arveli hän kuivasti: «Se oli sinulle oikein, miksi maksat niin suurta palkkaa, että hän voi säästää rahaa.» Tämä «kauhea palkka» oli siihen aikaan 4 1/2 taaleria

viikossa. Se oli puoli taaleria suurempi kuin kaikissa muissa verstaissa. Minun luonani oli myöskin työpäivä kymmenen tuntia, muualla yksitoista.

Yleensä pääsin perusteellisesti tutustumaan pikku-mestarin kurjuuteen. Valmistetut tavarat täytyi antaa pitemmäksi aikaa velaksi, mutta työntekijäin palkat, liikemenot ja oma ylläpito vaativat joka päivä ja viikko maksamista. Mistä saada rahat? Minä luovutin tavarani eräälle kauppiaalle käteismaksua vastaan hinnalla, joka oli ainoastaan hiukkasen korkeampi kuin kustannukset. Ja kun lauantaisin kävin noutamassa rahani, niin sain pelkkiä likaisia seteleitä, joita Leipzig silloin oli tulvillaan, kun se oli liikeyhteydessä thuringiläisten pikkuvaltioitten kanssa. Jokainen näistä pienistä valtioista käytti perusteellisesti rahaoikeuttaan, joten markkinat tulivat tulvilleen paperirahaa. Sitä kummin-kin otettiin vastaan ja annettiin yleisesti, ja se oli kaupparahana. Mutta niiden ohella minä sain myöskin usein jonkun teollisuusyrityksen kuponkeja, jotka eivät vielä olleet langenneet maksettavaksi, tai tukaateja, joita koronkiskurit olivat leikelleet siinä määrässä, että pankki, jossa minun täytyi vaihtaa ne, maksoi 3 taaleria 5 groshe- nin asemasta, josta summasta ne minulle annettiin, usein ainoastaan 3 taaleria tai vähemmän. Samoin oli kuponkien laita. Olin raivoissani tämän maksutavan johdosta, mutta mitäpä voin tehdä? Heristin nyrkkiä taskussani, lähetin seuraavalla viikolla taas tavaroita sekä kävin noutamassa samanlaisen maksun.

Julkinen toimintani sai työnantajakunnan nousemaan vähitellen minua vastaan. Minulle kieltäydyttiin antamasta tilauksia. Se oli boikottausta. Jos minun ei olisi onnistunut hankkia muissa kaupungeissa Leipzigin ulkopuolella pientä ostajapiiriä tuotteilleni (puhvelin-

sarvesta valmistettuja oven ja ikkunan kahvoja) olisi minun täytynyt kuusikymmenlopulla tehdä vararikko. Huonosti meni liikkeeni myöskin vuosien 1870—71 sodan aikana, jolloin työt jo itsestäänkin seisahtuivat. Ja kun minut vietiin talvella 1870—71 Liebknechtin ja Hepnerin kanssa tutkintovankeuteen, joka kesti satakaksi vuorokautta, täytyi vaimoni eräänä päivänä ilmoittaa minulle, ettei enää tilattu ainoatakaan kappaletta, mutta oppilaitten ja apulaisten palkka oli maksettava joka viikko. Tämä oli ilkeänkatkera asema. Mutta pian se muuttui paremmaksi. Rauhanpäättöksen mukana ajat paranivat, ja tätä kohoamiskautta kesti vuoteen 1874 saakka. Tilauksia tuli nyt etsimättä kotiin, ja liiketut-
tavat olivat iloisia, jos heitä palveltiin. Kun siis Lieb-
knechtin kanssa aloin keväällä 1872 suorittaa Huber-
turgissa 22 kuukautista linnarangaistusta, jonka lisäk-
si minut oli vielä tuomittu yhdeksäksi kuukaudeksi van-
keuteen, voin jättää liikkeeni siinä kunnossa, että sen
palveluksessa oli työnjohtaja, kuusi apulaista ja kaksi
oppilasta. Silkkiä se tosin ei kutonut, vaikka vaimoni
oli tarmokkaasti paikallaan. Minä hoidin liikekirjeen-
vaihdon linnoituksesta sekä sittemmin vankilasta. Huo-
nommaksi muuttui asia taas, kun vuoden 1874 liike-
pulan yhteydessä tuotteeni joutuivat kilpailemaan teh-
dasmaisen valmistuksen kanssa, vieläpä hinnasta, joka
teki käsityöläisliikkeen kilpailun mahdottomaksi. Ajat-
telin jo silloin lakkauttaa liikkeen ja ryhtyä johonkin
puoluetoimeen, mutta sattuma soi minulle silloin liike-
kumppaniksi erään puoluetoverin, kauppias Ferd. Iss-
leibin Berkasta. Hänellä oli aineellisten varojen ohella
tarpeelliset kauppiaan tiedot, ja hän hankki tunnus-
tusta ansaitsevalla tavalla myöskin sangen pian tarpeel-
liset teknilliset tiedot. Syksyllä 1876 me järjestimme

pienen höyryvoimaa käyttävän tehtaan. Nyt ryhdyimme valmistamaan kysymyksenalaisia tuotteita myöskin pronssista, jolla alalla pian saavutimme hyvän maineen. Aluksi meidän täytyi taistella ankarasti, sillä liikepula raivosi yhä. Minun päätoimenani oli nyt liiketuttavien etsiminen ja kauppamatkojen tekeminen, joiden kautta voin myöhemmin, sosialistilain aikana, suorittaa puolueelle mitä suurimpia palveluksia. Kun minä sitten vuonna 1881 jouduin niinkutsutun pienen piiritustilan perustuksella karkotetuksi Leipzigiin, ja kun tämä karkotuskäsky uudistettiin vuosi vuodelta, ja minä olin tuon tuostakin saanut uudelleen tutustua vankiloihin, purin syksyllä 1884 liikekumppanuuden ja rupesin liikkeen matkustavaksi asiamieheksi. Minä en katsonut voivani menetellä enää tuota aina uhrautumaan valmista liiketoveriani kohtaan siten, että otin osan liikkeen kohtuullisesta voitosta, vaikka hän piti liikkeestä huolen ja kantoi suurimman taakan. Sitäpaitsi yhä jatkuva poissaoloni Leipzigiin vaikutti sen, että minä vierauduin yhä enemmän liikkeen sisällisestä elämästä. Niinpä luovuin 1889 myöskin liikkeen matkustajan toimesta ja antauduin siitä alkaen yksinomaan kirjallisiin töihin, joiden kautta jouduin pysyvään liiketuttavuuteen ystäväni, kustantaja Heinrich Dietzin kanssa Stuttgartissa.

Olen jo edellä huomauttanut, että minun persoonallisuuttani kuviteltiin usein peräti toisenlaiseksi. Tämä huvitti meitä — liikekumppaniani ja minua — monta kertaa. Hänen ulkomuotonsa vastasi täydellisesti sitä kuvittelua, mikä ihmisillä oli minusta. Hän oli suuri, vahva mies, jolla oli punainen tukka ja pitkä, rinnalle saakka lainehtiva punainen parta. Tapahtuikin usein, että kun joku tuli konttoriin puhutellakseen minua, mutta ei minua tuntenut, niin hän aina kääntyi liike-

kumppanini puoleen. Tämä vaihto huvitti meitä aina suuresti. Kerran jouduin myöskin sangen iloiselle tuulelle, kun olin kauppamatkalla Tübingenissä ja erotessani eräässä viiniravintolassa tuttavistani, kuulin takanani muutaman tübingiläisen porvarin puhtaalla schwabilaismurteella sanovan: «Mitä? Tuo pieni mies, onko tuo Bebel?» — Sellaista minulle sattui usein. Myöskin kävi aikaisempina vuosina monesti siten, että rautatiellä kanssamatkustajat keskustelivat minusta aavistamatta, että minä istuin heidän joukossaan ja kuuntelin äänetönnä. Usein sain täten kuulla todellisia ryövärijuttuja.

Marssi Nürnbergiin.

Heinäkuussa 1867 oli pitkien neuvottelujen jälkeen Pohjois- ja Eteläsaksan valtioitten välillä saatu aikaan sopimus, jonka mukaan tullia ja välillisiä veroja koskevat kysymykset jätettäisiin niinkutsutulle tulliparlamentille, mikä oli muodostettu Pohjoissaksan valtiopäivien jäsenistä sekä vasiten tätä tarkoitusta varten valituista Eteläsaksan neljän valtion edustajista. Bismarck oli hylännyt Badenin hallituksen samoin kuin Eteläsaksan vapaamielisten toivomuksen tulla täydellisesti otetuksi Pohjoissaksan liittoon. Jos kahdeksankymmentä Eteläsaksan edustajaa astuisi valtiopäiville, tuottaisi se Preussin hallitukselle ainoastaan vaikeuksia.

Tulliparlamentin edustajat valittiin saman vaali-oikeuden perusteella kuin Pohjoissaksan valtiopäivienkin, mutta siitä huolimatta suuri osa kansanpuoluetta varsinkin Württembergissä päätti jäädä pois vaaleista, vaikka Liebknecht ja minä teimme eräässä kokouksessa Bambergissa helmikuulla 1868 kaiken voitavamme estääksemme tällaista mieletöntä päätöstä, joka ei merkinnyt muuta kuin riveistä karkaamista vihollisen edessä. Melkoinen osa Württembergin työväenyhdistyksiäkin seurasi kansanpuolueen tunnussanaa. Toinen osa otti vaaleihin osaa, ja kun kansanpuolueessakin oli hajaannusta, onnistuttiin tulliparlamenttiin saada useampia

kansanvaltaisia. Toisin Hessenissä, joka siihen aikaan oli valtiollisesti jaettu kahteen osaan. Ylähessen kuului Pohjoisliittoon, Rheinhessen sekä Starkenburg olivat itsenäisiä ja valitsivat nyt tulliparlamenttiin. Liebnecht ja minä kannatimme kansanvaltaisia ehdokkaita Etelähessenin vaalitaistelussa ja pidimme vaalikokouksia näiden hyväksi. Näillä matkoilla jouduimme myöskin Darmstadtin Louis Büchnerin (voima- ja aine-Büchnerin) taloon, jossa Liebnecht tutustui toiseen vaimoonsa. Ensimmäinen oli kuollut edellisenä vuotena. Liebnecht oli tällä vaalitaisteluareenalla ainoa, joka voitti, juuri toisen vaimonsa, näet; muutoin palasimme voitettuina miehinä kotiin. Kansanvaltaiset ehdokkaat Mainzissa ja Darmstadtissa olivat joutuneet häviölle.

Suuri osa Baierin ja Württembergin työväenyhdistyksiä toimi siihen aikaan kansanpuolueen kanssa yhdessä miliisijärjestelmän toteuttamiseksi, koska uuden sotilasjärjestelmän käytäntöönpano oli kyseenalaisena kummassakin maassa. Tästä oli tuloksiakin sikäli, että Württembergin hallitus oli kamarin kanssa samaa mieltä seitsemäntoista kuukauden palvelusaikaan nähden. Baierissa oli kamarin sotilaslakivaliokunta tunnetun tilastotieteilijä Kolbin vaikutuksesta selittänyt puolustavansa suorastaan yhdeksän kuukauden palvelusaikaa ja päättänyt neljä ratsuväkirykmenttiä lakkautettaviksi. Saksalaisranskalainen sota sekä Eteläsaksan valtioiden liittyminen valtioliittoon saivat nämä tulokset raukeamaan.

Kun Saksenissa oli otettava käytäntöön uusi vaalilaki, ajoimme samanlaisen vaalilain hyväksymistä kuin valtiopäivillekin. Työväenyhdistysten hallinto työskenteli innokkaasti myöskin sitä Schulze-Delitzschin Pohjois-saksan valtiopäiville jättämää lakiehdotusta vastaan, joka koski osuuskuntien yksityis-oikeudellista asemaa ja oli

paljoa huonompi kuin Saksenissa voimassaoleva osuuskuntalaki. Muu kiihotustyö kohdistui tulliparlamentin suunnittelemaan tupakka- ja petroleumiveroon samoin kuin Pohjoissaksan valtiopäiville esitetyn elinkeinolaki-ehdotuksen peräti moniin taantumuksellisiin määräyksiin, joita olin valaissut muutamassa «Arbeiterhalle»-lehdessä julkaisemassani kirjoituksessa.

Olimme jo ennakolta hallinnossa selvillä siitä, että valtiollinen kaksikantaisuus työväenyhdistysten liitossa ei voinut ajan oloon jatkua. Saatuamme Gerassa ohjaket käsiimme, täytyi meidän käyttää tilaisuutta hyväksemme. Oli luotava luja ohjelma, mitä seurauksia tahansa siitä liitolle lieneekin. Meidän mielipiteitämme kannatti tätä asiaa koskevassa esityksessään Dresdenin työväensivistysyhdistys, jonka esimiehenä Vahlteich oli ollut sitten syyskuun 1867. Eichelsdörfer Eteläsaksassa herätti samanlaisen ajatuksen.

Vastasin näille huhtikuun 18 p. 1868, että olimme keskustelleet ohjelmakysymyksestä ja tehneet myöntävän päätöksen, mutta siitä oli oleva seurauksena hajaannus liitossa. Ensin kysyttiin Sonnemannilta, suostuisiko hän laatimaan ohjelmaehdotuksen, mutta hän kieltäytyi. Sen jälkeen pyysimme Robert Schweicheliä, joka oli muuttanut Hannoverista Leipzigiin ja avusti Liebknehtiä «Demokratische Wochenblatt»-lehden toimittamisessa, valmistamaan ehdotuksen ja laatimaan sille alustuksen ensi yhdistyspäiville. Valitsimme Schweichelin yksissä tuumin Liebknechtin kanssa. Schweichelin sovinnollinen luonne oli Liebknechtin hyökkääjäluonnetta parempi tässä tapauksessa, jolloin oli koettava saada vielä viivyttelevät yhdistykset asian puolelle.

Niin pian kuin tuli tunnetuksi, että hallinto aikoi esittää ohjelman ensi yhdistyspäiville, syntyi vapaamie-

listen johtamissa yhdistyksissä valtava kiihtymys. Va-
paamielinen sanomalehdistö kaikkialla hyökkäsi meidän
kimppuumme koettaen kiihottaa yhdistyksiä vastaan.
Minulle tulvi vastalauseita ja varoituskirjeitä joka taholta.
Nürnbergin työväenyhdistyksen puheenjohtaja, eräs
yliopettaja Rögner, koetti löytää menettelyimme kai-
kenlaisia mahdollisia vaikuttimia. Me muka tahtoimme
saada valtiopäivillä ja tulliparlamentissa kärsimämme
«tappiot» korvatuiksi menettelyimme kautta yhdistys-
päivillä. Preussiläisviha oli toimiamme ohjaamassa jne.
Mutta pettymys oli tuleva osaksemme, me jouduimme
kärsimään tappion.

Vastasin, että tähänastiset keskustelut sekä Pohjois-
saksan valtiopäivillä että tulliparlamentissa juuri osotti-
vat, kuinka tärkeänä työntekijän oli pidettävä tarmo-
kasta osanottoa politiikkaan hänen omia etujansa vastaa-
valla tavalla. Yhteiskunnallista ja valtiollista puolta ei
voitu erottaa toisistaan, toinen täydensi toistansa — — —.
Työntekijän täytyi etujensa kannalta olla demokrati —
— —. Nykyinen epäselvyys liitossa ei voinut enää
jatkua — — —. Hän (Rögner) sanoi, että on väärin
heittää esiin uusi riidan omena nyt, jolloin jyrkät oman
avun ja valtioavun väliset ristiriidat ovat katoamassa ja
molemmat puolueet ovat lähestymässä toisiaan. Vasta-
sin, että ohjelman tarkoituksena juuri oli selvästi ilmaista
tämä lähentyminen — — —. Ristiriitoja ei voida pois-
taa kuoliaaksi vaikenemalla, vaan avoimella keskuste-
lulla — — —. Mahdollista kyllä, että kärsimme puo-
luepäivillä tappion, mutta se ei voi estää minua otta-
masta suunniteltua askelta. Eihän ollut ensimmäinen kerta
jolloin olin joutunut vähemmistöön ja kuitenkin saa-
vuttanut uudistettujen yritysten jälkeen enemmistön.
Muistutan vain ehdotustani välittömästi esimiehen ja

hallinnon vaalista, jota oli vastustettu vuodesta 1865, mutta joka voitti v. 1867 — — —.

Olin pitkissä väittelyissä myöskin Oldenburgin työväensivistysyhdistyksen esimiehen kanssa. Selitin hänelle pitävämme ohjelmaa välttämättömänä sitä varten, että jokainen tietäisi, mitä liitto on, ja että varsinkin hallinto ja toimitus tietäisivät, miten enemmistö haluaa tulla hallituksi. Olimme usein saaneet tuntea selvän kannan puutetta. Toiselta puolen olimme menneet liian pitkälle, toiselta ei tarpeeksikaan kauas. Olin kyllä valmis tunnustamaan, että jos yhdistysten enemmistö olisi hylkäävä sosialidemokratisen ohjelman, niin hallinto ja saksenilaisten yhdistysten enemmistö asettaisivat kyseenalaiseksi, voisivatko he enää kuulua liittoon.

Tämän ohella suositteli Moritz Müller Pforzheimissa ammattiyhdistysten perustamista ja ehdotti toimittavaksi siihen suuntaan, että tohtorit ja professorit saataisiin pois yhdistysten johdosta. Vastasin hänelle heinäkuun 16 päivänä, että yhdyin hänen aatteisiinsa ammattiyhdistysten suhteen. Saksan kirjanpainajat ja sikariryöntekijät olivat jo seuranneet Englannin ryöntekijäin esimerkkitä, nyt Leipzigin suutarit ja Dresdenin kirjansitojat aikoivat seurata sitä. Myöskin olin samaa mieltä hänen kanssansa siinä, että työväenyhdistysten tuli valita johtajansa omista riveistään. Tohtori- ja professorijohto ei yleensä kelvannut, sen tiesimme omasta kokemuksestamme.

Kuten oli odotettavissakin, oli yhdistyspäivillä, joiden paikaksi yhdistysten suuri enemmistö oli valinnut Nürnbergin, tavattoman runsaasti osanottajia. Edustettuna oli 93 järjestöä 115 edustajan kautta. Sitäpaitsi oli kutsuvierasten joukossa Eccarius Lontoosta edus-

taen Internationalen kenraalineuvostoa,¹⁾ Oberwinder ja Hartung Wienin työväenyhdistyksen edustajina, Quick

¹⁾ Kutsumuskirjeeni Kenraalineuvostolle kuului:

Kansainvälisen työväenliiton Kenraalineuvostolle Lontoossa.

Kunnioitettavat Herrat! Eräs tärkeä tapahtuma, jota odotetaan suuressa osassa Saksan työväenyhdistyksiä, saa minut lähettämään Teille nämä rivit.

Saksan Työväenyhdistysten Liitto pitää yhdistyspäivänsä Nürnbergissä syyskuun 5, 6 ja 7 p:nä. Päiväjärjestyksen sisältämistä tärkeistä kysymyksistä on tärkein «ohjelmakysymys», toisin sanoen on ratkaistava, onko liiton edelleenkin pidettävä kiinni nykyisestä periaatteesta ja päämäärää vailla olevasta työskentelystään, vai onko sen toimittava varmojen periaatteitten mukaan ja määrättyyn suuntaan.

Me olemme asettuneet puolustamaan jälkimäistä ja aiomme esittää hyväksyttäväksi «Kansainvälisen työväenliiton» ohjelman sellaisena kuin se on «Vorbotenin» ensimmäisessä numerossa, ja samalla ehdottaa yhtymistä Kansainväliseen työväenliittoon. Näitä ehdotuksia kannattava enemmistö on jo varma, tulos siis epäilyksen ulkopuolella. Mutta uskomme, että vaikuttaisi erittäin hyvin, jos «Kansainvälinen työväenliitto» olisi edustajainsa kautta läsnä näissä Teidän mielenkiintoanne mitä vilkkaimmin vaativissa keskusteluissa, joten saamme kunnian lausua Teille toivomuksemme ja hartaan kutsumuksen, että lähettäisitte Nürnbergin yhdistyspäiville yhden tai useamman henkilön «Kansainvälisen työväenliiton» edustajana.

Jäämme siihen mieluisaan toivoon, että täytätte pyyntömme ja suotte meille pian suotuisan vastauksen. Edustajanne voivat olla varmoja mitä ystävällisimmästä vastaantotosta.

Tervehdyksellä ja kädenlyönnillä

Saksalaisten työväenyhdistysten liiton hallinto.

Aug. Bebel, esimies.

Leipzig, heinäk. 23 p. 1868.

ja Greulich Sveitsin saksalaisten työväenyhdistysten puolesta, tohtori Ladendorf Zürichistä, ent. berliiniläinen kuritushuonevanki, Zürichin saksalais-tasavaltalaisen yhdistyksen edustajana, tohtori Heger Bambergista Internationalen saksalaisen osaston edustajana Genfistä, Bütter Internationalen ranskalaisen osaston edustajana Genfistä, Brückmann ja Niethammer Stuttgartista saksalaisen kansanpuolueen hallinnon edustajina. Kokouspäivien osantottajain joukossa oli muutaman badenilaisen yhdistyksen edustajana Jakob Venedey, joka on Heinrich Heinen kautta saavuttanut jonkunlaisen kuuluisuuden. Myöskin oli läsnä eräs Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsen, tohtori Kirchner, jonka oli edustettava Hildesheimin kankuriyhdistystä. Kirchner oli niinsanoakseni ensimmäinen pääskynen, joka uskalsi lentää yleisestä saksalaisesta työväenyhdistyksestä meidän puolellemme. Tämä oli J. B. v. Schweitzerin mielestä rikos. Kirchner valittiin myöhemmin luottamusmieheksikin.

Yhdistyspäivien pääneuvottelut tapahtuivat suuressa historiallisessa raatihuoneensalissa, jonka Nürnbergin maistraatti oli luovuttanut siinä toivossa, että liberalinen suunta pääsee voitolle. Tämä toivo meni hukkaan.

Minä avasin kokouksen tervehtien vieraita edustajia ja toimittaen puheenjohtajan vaalin. 94:stä annettusta äänestä tuli minulle 69 ja 21 Rögnerille Nürnbergistä, hajaääniä oli 4. Täten oli päätetty se henkimikä oli hallitseva puoluepäiviä. Ensimmäiseksi varapuheenjohtajaksi tuli Löwenstein Fürthistä 62 äänellä, toiseksi Bürger Göppingenistä 59 äänellä. Vastapuolue joutui häviölle koko linjalla. Se koetti nyt päiväjärjestystä vahvistettaessa pelastaa, mitä pelastettavissa oli; se vaati ohjelmakysymyksen poistamista päiväjärjestyksestä.

Silloin jouduttiin kiivaaseen väittelyyn. «Ei sovitteluja!» kuului kaikkialta, ja siten päätti suuri enemmistö hyväksyä päiväjärjestyksen sellaisenaan.

Yhdistyspäivien keskustelut saivat hyvin edullisen suunnan. Nürnbergin kokous on kauneimpia, missä olen ollut läsnä. Toimintakertomuksen esittäjänä saaton ilmoittaa, että uusi järjestö oli menestynyt erinomaisesti ja että liitto oli entiseen verraten loistavalla kannalla. Liittoon kuuluvissa yhdistyksissä oli noin 13,000 jäsentä. Venedeyn yritys saada ohjelmakysymys syrjäytetyksi perustellun päiväjärjestyksen kautta jäi tuloksitta. Ohjelmakeskustelua seurattiin mitä yleisimmällä mielenkiinnolla. Lopputulos oli, että ohjelma hyväksyttiin 69 äänellä, jotka edustivat 61 yhdistystä, 46 ääntä vastaan, joiden takana oli 32 yhdistystä. Vähemmistö pani vastalauseen tätä päätöstä vastaan; se poistui salista eikä enää ottanut osaa keskusteluihin. Sen yritys luoda uusi järjestö nimellä Saksalainen työväenliitto, epäonnistui. Asianomaiset yhdistykset menettivät kaiken valtiollisen merkityksensä ja toimivat siitä alkain ainoastaan eri liberalisten puolueitten lisäkkeinä.

Hyväksytty ohjelma kuului:

Nürnbergiin kokoutuneet Saksan työväenyhdistysten viidennet puoluepäivät julistavat seuraavissa kohdissa olevansa Kansainvälisen työväenliiton ohjelman kannalla.

1. Ainoastaan työtätekevät luokat itse voivat valloittaa työtätekevän luokkien vapauttamisen. Työtätekevän luokkain vapauttamista tarkoittava taistelu ei ole taistelua luokkaetuoikeuksien eikä yksinoikeuksien puolesta, vaan *samanlaisten* oikeuksien ja *samanlaisten*

velvollisuuksien sekä *kaiken luokkaherruuden poistamisen puolesta*.

2. Työmiehen taloudellinen riippuvaisuus työkalujen monopolistista (yksinoikeutetusta omistajasta) on perustuksena orjuudelle jokaisessa muodossa, yhteiskunnalliselle kurjuudelle, henkiselle alennukselle ja valtiolliselle riippuvaisuudelle.

3. Valtiollinen vapaus on välttämätön apukeino työtätekevään luokkain taloudellisessa vapauttamisessa. Yhteiskunnallinen kysymys on niinmuodoin erottamaton valtiollisesta, sen ratkaisu jälkimäisestä riippuva ja mahdollinen ainoastaan kansanvaltaisessa valtiossa.

Edelleen ottaen huomioon, että kaikki työntekijäin taloudellista vapauttamista tarkoittavat pyrinnot ovat tähän saakka kärsineet haaksirikon sen vuoksi, että kunkin maan työn moninaisten haarojen välillä on puuttunut kaikkikykyä ja eri maiden työtätekevään luokkien väliltä veljellistä ykseyden sidettä; että työn vapauttaminen ei ole paikallinen eikä kansallinen, vaan yhteiskunnallinen tehtävä, joka käsittää kaikki maat, missä on nykyaikaisia yhteiskuntia, ja jonka ratkaisu riippuu edistyneimpäin maitten käytännöllisestä ja teoretisesta myötävaikutuksesta, päättävät viidennet saksalaiset työväenyhdistyspäivät liittyä Kansainvälisen työväenliiton pyrintöihin.«

* * *

Nürnbergin työväenyhdistyspäivien päätökset ohjelman suhteen osottivat päivän selvästi, mihin leiriin yhdistykset nyt kuuluivat. Siitä huolimatta menetteli enemmistö kansanpuolueen yleisessä kokouksessa Stuttgartissa syyskuun 19 ja 20 p:nä siten, kuin ei keskinäisissä suhteissa olisi tapahtunut mitään muutosta,

selittipä se lisäksi olevansa yhtä mieltä Nürnbergissä tehtyihin ohjelmaa koskeviin päätöksiin nähden, huomauttaen selityksessään, että valtiollisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä ei voitu erottaa toisistaan ja että varsinkin työntekijäluokkien taloudellinen vapauttaminen ja valtiollisen vapauden toteuttaminen olivat toistensa ehtoina. He selittivät myöskin hyväksyvänsä ohjelmanpuheen, jonka Johann Jacoby piti Berlinissä toukokuun 24 p. 1868.

Tämä oli ymmärtäväisyyttä, jonka v:n 1868 kansanpuolueen jälkeläiset ovat sittemmin kokonaan menettäneet. Nürnbergin kokouksessa ollut asianajaja Niethammer Stuttgartista varsinkin koetti työskennellä jatkuvan yhteistoiminnan puolesta. Hän oli sitä mieltä, että demokratian, kansanvaltaisuuden, tuli kehittyä sosialidemokratiaan, jos mieli sen täyttää tehtävänsä. Hän olisi myöhemmin nähtävästi astunut kokonaan meidän riveihimme, ellei äkillinen kuolema (sydämenhalvaus) olisi liian varhain lopettanut hänen elämänsä.

Niethammerin ohella toimi etupäässä Sonnemann näiden päätösten hyväksi. Sonnemann, joka ei millään hinnalla tahtonut työväenyhdistysten ja kansanpuolueen välistä suhdetta katkaistavaksi, oli Nürnbergissä äänestänyt ohjelmaa, johon hän ei ollut innostunut. Nyt hänen täytyi tehdä voitavansa saadakseen kansanpuolueen yleinen kokous hyväksymään tämä hänen menettelynsä Nürnbergissä.

Vähemmistön poistuminen oli hajoittanut yhdistyspäivien päiväjärjestyksen, sillä eronneitten joukossa oli useampia eri kysymysten alustajia. Sonnemannin alustus vanhuudenvakuutuskassan perustamisesta, jonka tulisi olla valtion valvonnan alaisena, herätti vastustusta siinä suhteessa, että kaikki puhujat, etenkin Vahlteich,

olivat sitä mieltä, että koko työväenavustuslaitos olisi jätettävä keskitettyihin ammattiyhdistyksiin liittyneiden työntekijäin hoidettavaksi.

Tätä koskeva päätös, jonka Vahlteich ja H. Greulich esittelivät ja joka yksimielisesti hyväksyttiin, kuului:

«Ottaen huomioon, että työntekijäin yleisen vanhuudenvakuutuskassan hallinnon jättäminen nykyisen valtion haltuun itsetiedottomasti herättää työntekijässä vanhoillisia harrastuksia vallitseviin valtiomuotoihin nähden, joihin hän ei suinkaan voi kiinnittää luottamustansa;¹⁾

ottaen huomioon, että *ammattiosastot* ovat, kuten kokemuksesta on havaittu, paraiten voineet luoda ja ylläpitää niin hyvin sairas- ja hautaus- kuin myöskin vanhuudenavustuskassoja, päättävät viidennet yhdistyspäivät kehottaa liiton jäseniä ja erityisesti hallintoa *vai-kuttamaan pontevasti siihen suuntaan, että työntekijät liittyisivät keskitettyihin ammattiyhdistyksiin.*»

Leipzigiläinen Germann puhui sairausavustuskas-soista. Hänen alustuksensa päättyi seuraavaan ponteen:

«Yhdistyspäivät kehottavat liiton jäseniä muodostamaan paikkakunnallisista edustajista neuvoston, jonka tulee koettaa ensiksikin luoda kassoille hyvä järjestö, täysi itsehallinto, *liittyminen ammatittain liittoihin ja synnyttää sopivassa lehdessä keskustelua kassan asioista;* toiseksi saada aikaan *siirtymisvapaus ammattikassojen piirissä* ja kassavarojen pankkimainen hoito, sekä sitäpaitsi myös kolmanneksi saada perustetuksi sellaisia

¹⁾ Myöskin Bismarck selitti paljoo myöhemmin, että pienet eläkkeet työntekijöillekin olisivat paras keino saada heidät suosiollisiksi vallitsevaa valtiojärjestystä kohtaan; siitä työkyvyttömyys- ja vanhuudenvakuutusaate.

kassoja, joita vielä puuttuu palvelijoille ja työntekijöille.«

Muissa keskusteluissa Schweichel alusti kysymyksen välillisistä veroista, Liebknecht puolustuskysymyksestä. Komitea, joka asetettiin tarkastamaan hallinnon toimintaa, jakoi sille runsain käsin kiitosta. Kirjat ja paperit olivat mitä parhaimmassa järjestyksessä, vaikka työtaakka oli lisääntynyt tavattomasti; hallinto ansaitsi mitä sydämellisimmät kiitokset. Aineellinen korvaus suoritetusta työstä oli toimintavuodelta 57 taaleria 4 uusgroshenia. Esimiehen vaalissa minä sain 59:stä annetusta äänestä 57. Siten oli johto seuraavaksi vuodeksi taas Leipzigin käsissä.

Luottamusmiehiksi valittiin: Bürger Göppingenistä, Notz Stuttgartista, Eichelsdörfer Mannheimista, Günzel Speieristä, Sonnemann Frankfurt am Mainista, Stuttmann Rüsselsheimistä, tohtori Kirchner Hildesheimistä, Heymann Koburgista, Motteler Crimmitschausta, Krause Mülsenistä, Bremer Magdeburgista, Vahlteich Maxenista (Dresdenin luona) Kobitzsch Dresdenistä, Oberwinder Wienistä, Löwenstein Fürthistä. Pohjoissaksan pieni edustajamäärä luottamusmiesten joukossa johtui siitä, että pohjoissaksalaisten yhdistysten edustajat kuuluivat melkein poikkeuksetta vastustajiin ja olivat ilmoittaneet yhdistyksiensä eroavan liitosta.

Työväenliitto julkaisi heti muodostumisensa jälkeen kehotuksen, jossa se esitti kiivaita syytöksiä Nürnbergin yhdistyspäiviä vastaan ja josta ei puuttunut valheita eikä vääristelyjä. Minä vastasin tähän «Demokratische Wochenblatt»-lehden 46:nessa numerossa syyskuun 23 p. 1868 pitkässä selityksessä, jossa torjuin syytökset. Muun muassa oli vastustajain kehotuksessa

sanottu, että me tahdomme houkutella työntekijät «socialis-kommunistiselle kannalle.» Minä huomautin tämän johdosta: kummallinen kanta tuo «socialis-kommunistinen»; siinä on vain kaksi sanaa, ja kumminkin ne ensiksikin sisältävät järjettömyyden, toiseksi valheen ja kolmanneksi ilmiannon. Viimeksimainittuna pidän sitä, että «kommunismi» sanan kautta koetettiin saada ei ainoastaan omistavat, vaan työntekijätkin pelkäämään meitä. Sanat «socialisti» ja «socialismi» eivät enää riittäneet, työntekijät ja työnantajat olivat jo tottuneet niihin. Jälkimmäiset huomasivat yhä selvemmin, että socialismi ei ollut niinkään kauhea, sentähden täytyi sanan «kommunismi» tulla esiin ajamaan poroporvareihin kauhua.

Nürnbergin yhdistyspäivien päätökset loivat liikkeelle uuden aseman. Nyt ei voinut enää olla puhetta, kuten Schweitzer tähän saakka oli yhä uudelleen julistanut «Sozialdemokrat»-lehdessään Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsenille, pikkuporvarillisesta porvaripuolueesta, jolla nimellä hän mielellään kuvasi varsinkin saksenilaista kansanpuoluetta, vaikka hän tiesi tarkkaan, että porvarilliset ainekset olivat tässä katoavan pienenä vähemmistönä. Missään tapauksessa niitä ei ollut enemmän kuin Yleisessä saksalaisessa työväenyhdistyksessä, kuten Liebknecht hänelle suoraan sanoi seuraavana kevännä Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen vuosikokouksessa Elberfeldissä, jolloin hän päättään nyökäten myönsi asian todeksi. Sen huomasivat myöskin ne kiihottajat, joita hän muutamia kuukausia myöhemmin lähetti taistelemaan meitä vastaan Sakseeniin. Eräs niistä — L. Sch., joka myöhemmin siirtyi ammattikuntalaiseksi ja on nyt muutaman suutariammattikunnan hyvinvoipa päämestari — sanoi myöhemmin:

«Schweitzer on pahasti liioitellut meille, niissä täpötäysissä kokouksissa, mitä olemme pitäneet, emme ole nähneet muuta kuin pelkkiä työntekijöitä.» Hän olisi voinut lisätä: «ja voittomme oli nollan arvoinen.» Liebknecht ja minä seurasimme heitä melkein kaikkiin kokouksiin, joita he pitivät, ja tuotimme heille tappion toisensa perästä.

Eikä myöskään voitu enää kieltää, että saksenilaisessa kansanpuolueessa ja työväenyhdistysten liitossa oli nyt sosialistinen puolue, joka seisoi Internationalen pohjalla. Nürnbergin päivät ja niiden tulokset vaikuttivatkin sentähden myöskin Yleiseen saksalaiseen työväenyhdistykseen, jossa jo oli vallalla syvä epäluottamus Schweitzeriä vastaan. Vaikutukset näkyivät seuraavan vuoden kuluessa. Jos Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen johdossa olisi silloin ollut oikea mies, olisi sosialististen työntekijäin yhtyminen ollut tosiasia. Seitsemän vuoden tuhoisat keskinäiset taistelut olisivat silloin säästyneet liikkeeltä.

Heti Nürnbergin yhdistyspäivien jälkeen jouduttiin Berlinin työväenyhdistyksessä, jonka puheenjohtaja Krebs oli esiintynyt koko liitossa käydyn taistelun ajan sangen kaksimielisesti, vilkkaaseen selvittelyyn, mikä päättyi siten, että vahva vähemmistö erosi yhdistyksestä ja perusti demokratisen yhdistyksen, joka omaksui Nürnbergin ohjelman. Uuden yhdistyksen perustajain joukossa oli muiden muassa G. Boas, Havenith, Karl Hirsch, Jonas, Paul Singer, O. Wenzel. Myöhemmin liittyi siihen Th. Metzner, Milke ja Heinrich Vogel, jotka olivat eronneet tai, kuten Vogel, erotetut Yleisestä saksalaisesta työväenyhdistyksestä. Yhdistyksellä oli Berlinissä kova taistelu lassalalaisia vastaan. He pilkkasivat, että se oli upseerien yhdistys ilman armeijaa, joka

ei ollutkaan aivan perätöntä. Mutta upseerit saivat aikaan jotakin ja loivat vähitellen itselleen puuttuvan armeijan.

Työväenyhdistysten liiton heikoin kohta oli sen rahallinen asema. Vuotuisen groshenimaksun avulla ei voitu paljoa yrittää, vaikka liitossa olikin 10,000 jäsentä. Paikallistarpeisiin menevien verojen ohella unhotettiin suuremmat uhrit liiton hyväksi. Tässä oli Yleinen saksalainen työväenyhdistys meistä paljon edellä. Hallinnossa me sentähden ajattelimme vakavasti hankkia tähän apua muuttamalla järjestöä. Asema kävi meille vielä tuskallisemmaksi, kun Schweitzer ilmoitti suuria agitatsioonimatkoja, joihin hän oli määrännyt joukon puhujia, kautta Saksenin ja Eteläsaksan. Näiden torjuminen vaati meidän puoleltamme ennen kaikkea rahaa, jota meillä ei ollut. Myöskin «Demokratische Wochenblatt»-lehti, josta oli tullut liiton äänenkannattaja joulukuusta 1868 alkaen, vaati melkoista raha-apua. Olimme perustaneet sen kokonaista kymmenen taaleria taskussa, joiden lisäksi vielä tuli pienempiä avustuksia.

Samanlaiselle «rahalliselle pohjalle» perustettiin myöhemmin usein puoluelehtiä. Laskujen kannalta katsoen olivat ne jo ensimmäisen numeron ilmestyessä vararikossa. Mutta uhrautuvaisuus ja innostus lehden hyväksi tuskin tunsii rajoja. Johtavien henkilöitten täytyi tosin tyytyä naurettavan pieniin summiin työnsä korvauksena, mutta he tekivät sen. Nykyinen sukupolvi puolueessa ei voi edes kuvitella silloisten olojen köyhyyttä eikä silloista maksuttoman työn vaatimista. Niinpä esim. Liebknecht sai «Demokratische Wochenblattin» toimittajana kuukaudessa ainoastaan 40 taaleria, myöhemmin «Volksstaat»-lehden toimittajana 65

taaleria kuukaudessa. Hepner otettiin vuonna 1869 palvelukseen 25 taalerin kuukausipalkalla; minä kirjoitin maksutta työväenosaston «Demokratische Wochenblattiin.» Toimiston johtamisesta sain kuukaudessa 12 taaleria, josta summasta minun täytyi antaa myöskin huoneet. Kun vuoden 1870 sota syttyi, menetin tämänkin suunnattoman palkan. Palkkionkorotuksia ei silloin tunnettu. Kun esim. «Volksstaat» seuraajaksi tullut «Vorwärts»-lehti tapettiin sosialistilain perustuksella vuonna 1878, oli Liebknechtillä vielä sama palkka kuin yhdeksän vuotta aikaisemmin. Mutta kumminkin hänellä oli toisesta avioliitosta viisi lasta lisää, niistä ei vanhin vielä kymmenvuotias. Rahallisessa suhteessa olemme aikaisempiin oloihin verraten — sillä mitä tässä kerron Työväenyhdistysten liitosta, piti paikkansa myöskin Yleiseen saksalaiseen työväenyhdistykseen nähden — tulleet porvaripuolueeksi.

Puolueella on kumminkin aina ollut «lehmänsä». Sentähden olenkin usein piloillani sanonut ystäväilleni: jos Jumalaa on, niin hän rakastanee sängen suuresti sosialidemokrateja, sillä kun hätä on suurin on apu lähinnä. Kyseenalaisessa tapauksessa tuli apu taholta, mistä emme osanneet sitä odottaa. Valitin juuri hätäämme eräälle toiselta paikkakunnalta olevalle luottamusmiehemme, joka oli luonani käymässä, kun kirjeenkantaja toi sisäänkirjoitetun kirjeen. Lähettäjä oli tohtori Ladendorf Zürichistä. Olin tutustunut häneen vuonna 1866 Frankfurtissa ja uudistanut tämän tuttavuuden Nürnbergin puoluepäivillä. Hän kirjoitti asettavansa käytettäväkseni 3000 frangia eräästä hänen ja hänen ystävänsä hoitoon uskotusta kassasta, niinkutsutusta vallankumousrahas-
tosta. Saisin rahat kolmessa erässä ja minun tulisi tehdä niiden käyttämisestä tili hänelle. Ken olisi ollut onnelli-

sempi kuin minä? Hyppäsin ilmaan ilosta ja ilmoitin hyvän sanoman ällistyneenä katselevalle ystävälleni. Vallankumousrahasto, jolla oli myöhemmin myöskin Leipzigin valtiopetosjutussa osa, minkä syntymisestä saadaan tarvittavat tiedot tämän jutun pöytäkirjoista, auttoi meidät vielä usein pulasta. Mutta tämä lähde kuivui, kun jouduimme ristiriitaan Ladendorfin ja hänen ystäväinsä kanssa kantamme johdosta Baselin kansainvälisen työväenkongressin päätöksiin nähden maakysymyksessä ja vuoden 1870 sotatapahtumiin nähden.

Agitatsioni, jonka Schweitzer järjesti meitä vastaan Saksenissa, jäi tuloksitta, eivätkä saavutukset olleet suuria Eteläsaksassakaan. Vastoin luuloa oli Eteläsaksassa olevista yhdistyksistämme löytynyt voimia, jotka asettuivat vastustamaan hänen puhujiaan. Mutta selvää oli, että mieliala kummassakin puolueessa kävi yhä kateroittuneemmaksi näiden keskinäisten taistelujen johdosta.

Ammattiyhdistysliike.

Kajoan ammattiyhdistysliikkeeseen ainoastaan sikäli, kuin luulen rohkenevani lukea itseni sen syntymisen avustajiin. Vuotta 1868 voidaan kutsua saksalaisten ammattiyhdistysten syntymävuodeksi, kuitenkin joillakin rajoituksilla.

Olen jo edellä maininnut, että hyvät liikeajat vuonna 1865 synnyttivät monissa kaupungeissa suuren joukon työlakkoja, joista melkoinen osa jäi tuloksitta, koska työntekijät eivät olleet järjestyneitä ja koska heillä ei ollut minkäänlaisia rahastoja. Nyt he saivat kou-raantuntuvasti oppia, että kummatkin ovat välttämättömät olemassa jo ennakolta.

Nyt muodostettiin joukko enimmäkseen paikallisia ammattiyhdistyksiä, mutta pian huomattiin, etteivät nämäkään olleet kylliksi. Samoin kuin Fritzschen aloitteesta perustettiin joulukuksi 1865 Yleinen saksalainen sikarityöntekijänyhdistys, samoin seurasivat esimerkiksi v. 1866 kirjanpainajat, jotka alunpitäen pysyivät sangen puolueettomina valtiolliseen työväenliikkeeseen nähden, mikä ei kuitenkaan estänyt Robert Härteliä lokakuussa 1873 selittämästä eräässä Berlinin kirjaltajain kokouksessa: Liiton puheenjohtajana hän piti parhaana olla muodollisesti liittymättä mihinkään puolueeseen, «mutta hengessä me kumminkin kuulumme Eisenachin oh-

jelmaa kannattavaan sosialidemokratiseen työväenpuolueeseen«. Tarkasti katsoen ei hän voinut julkituoda tätä kaikkien kirjaltajien puolesta, sillä monet kuuluivat Yleiseen saksalaiseen työväenyhdistykseenkin. Näiden lisäksi oli jo ennen vuotta 1868 kultaseppien liitto omine äänenkannattajineen ja yleinen saksalainen räätäliyhdistys. Mutta yleensä olivat valtiollisen liikkeen johtajat siihen saakka saaneet aikaan sangen vähän ammattiyhdistysten järjestämiseksi. Pääasiallisesti Liebknecht oli se mies, joka käänsi mieliä ammatilliseen järjestykseen pitäessään Englannin Trade Unionismista esitelmiä Leipzigin työväensivistysyhdistyksessä sekä kansankokouksissa Leipzigissä ynnä sen ulkopuolella.

Toukokuussa 1868 olimme mekin hallinnossa jo keskustelleet ammattiyhdistysten perustamisesta, mutta juoksevien töiden paljous sekä ennen kaikkea välttämättömyys saada liitossa ensin selvyyttä ohjelman kautta estivät meitä heti työskentelemästä suunnitelman toteuttamiseksi. Kesällä 1868 oli Max Hirsch matkustanut Englantiin tutkimaan sikäläisiä ammattiyhdistyksiä, joista hän teki selkoa berliniläisessä «Volkszeitung» lehdessä. Tämä lienee saanut Schweitzerin ja Fritzschen kiirehtimään Hirschin edelle, joka ammattiyhdistyksiä perustaen toivoi voivansa kahlehtia työntekijöitä edistyspuolueeseen. Molemmat ensiksi mainitut ryhtyivät nyt nopeasti työhön, kuten luulen uskaltavani otaksua, Fritzschen aloitteesta, joka täysin tunsii ammattiyhdistysten merkityksen, mutta joka kaiketi myöskin olisi muodostanut uuden laitoksen järjestön toisin, jos hänellä olisi ollut vapaat kädet Schweitseriin nähden. Braunschweigiläiset jäsenet ehdottivat — Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen kokouksessa Hampurissa elokuun 25 p. 1868 Fritzschen kautta, joka oli herät-

tänyt esityksen yksimielisesti Schweitzerin kanssa ja saanut myöskin Bracken suostumaan siihen:

«Yleinen kokous julistaa: 1. Lakot eivät ole keinoa muuttaa nykyisen tuotannon perusteita ja siten perusteellisesti parantaa työväenluokan asemaa, vaan ne voivat edistää työntekijäin luokkatietoisuutta murtaa poliisiholhouksen ja, oikeaa järjestöä edellyttäen, poistaa nykyisestä yhteiskunnasta yksityisiä painavaa laatua olevia epäkohtia, kuten esim. kohtuuttoman pitkän työajan, lastentyön ja muuta sellaista. 2. Yleinen kokous jättää liiton puheenjohtajain huoleksi kutsua kokoon yleinen saksalainen työväenkongressi perustamaan tähän suuntaan toimivia yleisiä ammattiyhdistyksiä.»

Ehdotuksen ensimmäinen osa hyväksyttiin, toinen hylättiin. Sen sijaan Nürnbergin työväenyhdistyspäivät päättivät, kuten tunnettu, muutamia päiviä myöhemmin ilman pitkiä keskusteluja jättää hallinnon toimeksi ammattiyhdistysten perustamisen. Tämä oli päinvastainen katsantokanta kuin se, mikä oli vallalla Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsenten enemmistön keskuudessa. Schweitzer ja Fritzsche selittivät edellämäinitun päätöksen jälkeen Hampurissa, että he ottavat valtiopäivämiehinä kutsuakseen työväenkongressin koolle perustamaan ammattiyhdistyksiä. Mutta kun tätäkin alettiin vastustaa, uhkasi Schweitzer, että jos se häneltä kielletään, niin hän luopuu heti toimestaan ja eroaa yhdistyksestä. Tällä uhkauksella oli toivottu vaikutus. Kongressi pidettiin sitten Berlinissä syyskuun 27 ja seuraavina päivinä. Siellä oli läsnä kokonaista 206 osanottajaa, jotka enimmäkseen olivat työväenkokousten valitsemia ja edustivat 140,000 työntekijää. Huomioon otettava on seuraava Schweitzerin lausunto puheessa, jolla hän avasi kongressin:

«Englanti on maapallon verrattomasti kapitali-
rikkain maa, ja jos ulkomaiden teollisuus on siitä huo-
limatta voittanut englantilaisen, niin on tämä tapahtu-
nut siitä syystä, että englantilaiset työntekijät tuottavat
sikaläisille kapitalisteille niin paljon vaikeuksia. Samoin
voi tapahtua Saksassakin, vieläpä helpommin. *Saksa-
laiset työntekijät voivat suorastaan saattaa häviöön
saksalaisen teollisuuden, jos he tahtovat, eikä heillä
ole mitään etua sen säilyttämisestä niin kauan kuin
se maksaa heille mitä kurjimman palkan.* — — —

Työntekijät voivat, jos he ovat lujasti järjestyneitä, saa-
da saksalaisen teollisuuden kykenemättömäksi kilpai-
luun, ja elleivät herrat kapitalistit halua tätä, niin mak-
sakoot parempia työpalkkoja.» Tämä perustelu ei ollut
taitava, mutta ehkäpä sen ei tullutkaan olla.

Kongressi perusti erityisiä ammattiryhmäkuntia
(arbeiterschaft). Niitä ohjasi keskusjohto, jonka muo-
dostivat Schweitzer, Fritzsche ja Karl Klein Elberfeldistä,
yksi puheenjohtaja ja kaksi varapuheenjohtajaa. Järjes-
lömuoto ei ollut erittäin onnellisesti valittu, ja siitä
saatiin kiittää yksinomaan Schweitzeriä, joka ei tahtonut
millään ehdolla suoda itsenäisyyttä edes millekään liik-
keenosalle, jossa hänellä oli vaikutusvaltaa.

Schweitzer, jolle oli erittäin tärkeää saada Marxilta
suotuisa vastaus yrityksensä puolesta, oli kirjoittanut
hänelle kirjeen syyskuun 13 p:nä ja liittänyt sääntö-
ehdotuksensa mukaan. Marx, joka oli käsittänyt kir-
jeen väärin, lähetti vasta toiseen Schweitzerin kirjeeseen
vastauksen, jossa Schweitzerin järjestöä koskevat koh-
dat kuuluvat:

«Mitä Berlinin kongressiin tulee, ei ensiksikään
aika ollut siihen pakottava, kun yhdistymislakia ei ole

vielä päätetty. Teidän olisi siis täytynyt neuvotella Lassallen piirin *ulkopuolella* olevain johtajain kanssa, valmistaa suunnitelma ja kutsua kongressi yhdessä heidän kanssaan. Sen sijaan Te asetatte vain vaihtoehdon joko liittyä *Teihin* tai *asettua vastustamaan Teitä*. Itse kongressi näytti vain Hampurin kokouksen (Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen kenraalokokouksen) laajennetulta painokselta. Mitä sääntöehdotukseen tulee, pidän sen periaatteellisesti harhaan menneenä, ja minä luulen, että minulla on Englannin Trade Unionien alalta yhtä paljon kokemusta, kuin kenelläkään muulla aikalaisellamme. Kajoamatta tässä lähemmin yksityiskohtuin huomautan vain, että järjestö, niin hyvin kuin se kelpaakin salaisille seuroille ja lakkoliikkeille, on vastoin Trade Unionien luonnetta. Vaikka se olisi mahdollinenkin — minä selitän sen suoraan sanoen mahdottomaksi — niin ei se olisi toivottava, kaikkein vähimmän Saksassa. Siellä, missä työntekijäin kanssa lapsuudesta saakka virkavaltaisesti rettelöidään ja hän uskoo auktoriteettiin, yläpuolella olevaan viranomaiseen, on ennen kaikkea tärkeä *opettaa hänet kulkemaan itenäisesti*.

Suunnitelmanne on muutoinkin epäkäytännöllinen. Liitossa on kolme eri tavalla syntynyttä riippumatonta mahtia: 1 ammattien valitsema valiokunta; 2 yleisellä äänioikeudella valittu presidentti¹⁾ — aivan tarpeeton

¹⁾ Tähän Marx kirjoitti seuraavan välihuomatuksen: «Kansainvälisen työväenliiton säännöissä esiintyy myöskin liiton presidentti. Mutta hänellä ei ole todellisuudessa koskaan ollut muuta tehtävää, kuin johtaa puhetta kenraalineuvoston istunnossa. Minun ehdotuksestani poistettiin vuonna 1867 kokonaan tämä arvo, jonka minä hylkäsin vuonna 1866, ja sen sijaan asetettiin puheenjohtaja, joka

henkilö; 3 paikallisyhdistysten valitsema kongressi. Siis kaikkialla yhteentörmäyksiä, ja tämän tulisi edistää ripeää toimintaa! Lassalle erehtyi suuresti, kun hän lainasi vuoden 1852 ranskalaisesta perustuslaista «yleisen äänioikeuden valitseman». Mitä sitten ammattiyhdistysliikkeessä! Se koskee suurimmaksi osaksi rahakysymyksiä, ja olette pian havaitseva, että siinä lakkaa kaikki diktaattorivalta.

Mutta mitä virheitä järjestössä lieneekin, voitte ehkä järkevällä menettelyllä käytännössä poistaa niitä enemmän tai vähemmän. Olen valmis Internationalen sihteerinä esiintymään välittäjänä — tietysti ainoastaan järkevällä pohjalla — Teidän ja Nürnbergin enemmistön välillä, joka on välittömästi liittynyt Internationalen. Siinä tarkoituksessa olen kirjoittanut Leipzigiin. Tunnustan Teidän asemanne vaikeuden enkä unhoita, että jokainen meistä riippuu enemmän olosuhteista kuin tahdostaan.

Lupaam Teille kaikissa tapauksissa puolueettomuutta, joka on velvollisuuteni. Mutta toiselta puolen en voi luvata, että en jonakin päivänä — heti kun pidän sen ehdottomasti työväenliikkeen edun vaatimana —

valitaan jokaisessa kenraalineuvoston viikkokokouksessa. Lontoon ammattiyhdistysneuvostollakin on samoin ainoastaan puheenjohtaja, sen vakituisena virkamiehenä on ainoastaan sihteeri, koska tämä hoitaa jatkuvaa liiketoimintaa.»

Siten Internationalen «diktaattori». Minun täytyy omasta puolestani vakuuttaa todeksi, että Marx ja Engels eivät myöskään kirjevaihdossaan minun kanssani koskaan esiintyneet muutoin kuin neuvonantajina, ja että heidän neuvonsa jäi useissa sangen tärkeissä tapauksissa noudattamatta, koska arvelin paremmin tuntevani asiain tilan todellisuuden pohjalla. Siitä huolimatta ei minulla koskaan ole ollut vakavampia erimielisyyksiä heidän kanssansa. A. B.

ryhdy julkisesti arvostelemaan lassallelaista taikauskoa, kuten aikoinani olen tehnyt proudhonilaiselle.

Vakuutan Teille persoonallisesti parhaan tahtoni.

Teidän harras

K. Marx.«

Mutta laadittu järjestö ei sopinut kauan Schweitzerille. Kuten oli jo edeltäpäin huomattavissa, esiintyi alajärjestöissä pian jonkunlaisia itsenäisyyspyrintöjä. Schweitzer vastusti näitä jyrkästi «Sozialdemokrat» lehdessä syyskuun 15 p. 1869: pyrittiin muka erottamaan ammattiryhmäliittoa Yleisestä saksalaisesta työväenyhdistyksestä ja asettamaan se itsenäisen johdon alaiseksi; sitä hän varotti välttämään. Kolmen kuukauden kuluksua hän meni vieläkin loitommalle. «Sozialdemokratin» 52:nessä n:rossa hän ilmoitti jouluk. 29 p., että useilta eri tahoilta oli kuulunut toivomuksia saada eri ammattiyhdistykset sulautumaan yhdeksi ainoaksi yleiseksi ammattiyhdistykseksi. Hän oli tämän johdosta laatinut ehdotuksen, jonka hän julkaisi samassa numerossa. Fritzsche oli jo aikaisemmin ilmoittanut eroavansa Yleisestä saksalaisesta työväenyhdistyksestä sekä ammattiryhmäliitosta ja luopunut varaesimiehen toimesta. Samoin olivat Schweitzeristä sanoutuneet irti Yleisen saksalaisen jalkineentekijäin liiton esimies Louis Schumann, Yleisen saksalaisen puutyöntekijäin liiton esimies York ja Yleisen saksalaisen räätälien yhdistyksen esimies Schob.

Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen kenraalokokous, mikä pidettiin Berlinissä tammikuun alussa 1870, suostui Schweitzerin toivoon ja päätti, että ammattiyhdistykset tuli sulattaa ja perustaa yhteen ennen heinäkuun 1 päivää uusi yhdistys nimellä Yleinen saksalainen ammattiyhdistys. Heti Yleisen saksalaisen työ-

väenyhdistyksen kokouksen jälestä pidettiin yleisen saksalaisen ammattiryhmäyhdistyksen kokous. Edustajain enemmistö julisti täälläkin kannattavansa Schweitzerin ehdotusta. Lübker, yleisen saksalaisen salvumiesyhdistyksen esimies, arveli, että ammattiyhdistyksethän olivat kumminkin itse asiassa ainoastaan valmistavia kouluja työntekijäin valtiollisessa kasvattamisessa. Zilowsky oli myöskin sulattamisen puolella, siten saataisiin lopetetuksi presidenttihimo, joka oli pääasiallisena hajaannuksen syynä monissa ammattiyhdistyksissä. Hartmann, Schallmeyer ja Vater Hampurista puhuivat yhteensulattamisen puolesta samoin ja samojen syiden nojalla, kuin edelliset puhujat.

Sulattamisen puolesta äänestivät 12,500 äänen edustajat, sitä vastaan 9,000 äänen. Vaikka siis liiton hajottamisen puolella ei ollutkaan sääntöjen määräämää kahden kolmasosan enemmistöä, päätettiin kumminkin, että uusi yhdistys, jonka nimeksi oli tuleva Yleinen saksalainen työväenavustusliitto, oli heinäkuun 1 p. astuva ammattiryhmien tilalle.

Joukko ammattiryhmiä eivät noudattaneet tätä päätöstä. Ja osa Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen vaikutusvaltaisimmista jäsenistä vastustivat edelleen amatillisia järjestöjä, jopa Tölcke esitti yhdistyksen yleisessä kokouksessa vielä v. 1872, että kokous päättäisi *hajotettaviksi* kaikki puolueessa Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen rinnalla olevat liitot, erittäinkin Yleisen saksalaisen työväenavustusliiton, Berlinin työväenliiton, Yleisen saksalaisen muurarien liiton, Yleisen saksalaisen salvumiesten liiton ja kaikki niihin kuuluvat jäsenryhmät; niiden omaisuus yhdistetään Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen omaisuuteen ja niiden jäsenten tulee liittyä tähän. Tätä ehdotusta ei kuitenkaan voitu

hyväksyä, koska yleisellä kokouksella ei ollut valtaa hajoittaa Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen ulkopuolella olevia järjestöjä.

Miten myöskin muut johtajat kuin Tölche ajattelivat, näkyy esim. Hasendeverin lausunnoista. «Jos liitto (Berlinin työväenliitto) on täyttänyt tehtävänsä, niin me itse pidämme huolen siitä, että se taas katoaa.» Hasselmann sanoi: «Olemme perustaneet liiton ainoastaan saadaksemme nämä ammatit puolellemme, joka onkin onnistunut hyvin. Emme ole siis tahtoneet saada liiton kautta mitään erityistä aikaan, se on ollut vain välikappaleena.» Samaan suuntaan puhuivat Grottkau ja muut. Lopuksi hyväksyttiin vielä seuraava ehdotus:

«Yleinen kokous lausuu sen toivomuksen, että puolueessamme olevat ammatilliset liitot hajoitetaan niin pian kuin mahdollista ja niiden jäsenet saadaan Yleiseen saksalaiseen työväenyhdistykseen. Yhdistyksen jäsenten velvollisuus on toimia tähän suuntaan.»

Jos voi uskoa Mendeä — eikä hänen ilmoitustansa ole tietääkseni vastustettu — oli Schweitzerkin luvannut Mendelle ja kreivitär Hatzfeldtille heidän välillään keväällä 1869 päätetyssä sopimuksessa — palataan siihen myöhemmin — antaa ammattijärjestön joutua yhä enemmän taustalle, se kun oli ristiriidassa Lassallen mielipidetten kanssa. Myöhemmin katsantokartta muuttuu Yleisessä saksalaisessa työväenyhdistyksessä ammattiyhdistysten eduksi.

* * *

Me täytimme Nürnbergin yhdistyspäivillä leipzigiläiselle hallinnolle annetun tehtävän ja ehdotimme ammattiyhdistyksille mallisäännöt, joiden laatiminen jäi minun huolekseni. Heti kun ne olivat valmiit, lähe-

tettiin niitä joukottain järjestöille kehoituksen ohella, että ryhdyttäisiin perustamaan kansainvälisiä ammattiyhdistyksiä, jonka nimen olimme valinneet. Minäkin ryhdyin työhön. Nimi oli oikeastaan liian laaja, sillä voimemehan oikeastaan otaksua saavamme järjestöön ainoastaan saksaa puhuvat maat. Pääasiallisesti tulikin nimen ilmaista ainoastaan pyrkimystä. Ja todella syntyikin sellaisiakin järjestöjä, niinpä manufakturi-, tehdas- ja käsityöntekijäin kansainvälinen ammattiyhdistys, samoin muurarien ja salvumiesten, metallityöntekijäin, puutyöntekijäin, räätälien, turkkurien ja kapantekijäin, suutarien, kirjansitojain, vuori- ja sulattimotyöläisten.

Oli selvää, että jos valtiollinen liike jo kärsi hajaannuksesta niin täytyi ammattiyhdistysliikkeen kärsiä siitä vielä paljoka suuremmassa määrässä. Tämän sai Fritzsche seuraavana vuonna tuntea mieskohtaisesti, kun hänen liittonsa jäsenluku aleni kiivasten puolue-taistelujen johdosta 9,000:sta noin 2,000:teen. Tähän oli tosin osaksi syynä erään menetetyn lakon jälkeen perustettujen Berlinin ja Leipzigin tupakkatyöntekijäin tuotantoyhdistysten vararikot.

Leipzigissä me koetimme mahdollisuuden mukaan torjua hajaannusta ammattiyhdistysliikkeessä. Me kut-suimme lokakuun lopulla 1868 yhdessä Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsenten kanssa suuren työväenkokouksen, jonka ohjelmana oli ammattiyhdistykset. Liebknecht oli alustajana ja ehdotti seuraavan päätöksen:

«Ottaen huomioon, että ammattiyhdistysten perustaminen englantilaisten Trade Unionien malliin työväenluokan järjestämiseksi on välttämätöntä sen etujen suojelemiseksi ja edistämiseksi sekä sen luokkatietoisuuden vahvistamiseksi;

ottaen edelleen huomioon, että eri työväenkongressien päätösten kautta jo on annettu kehotus ja alote ammattiyhdistysten perustamiseen, päättää tämänpäiväinen työväenkokous ryhtyä tarmokkaasti sellaisten yhdistysten luomiseen ja jättää tätä tarkoitusta varten valittavan komitean huoleksi käydä tarpeellisiin toimenpiteisiin ja varsinkin asettua yhteyteen työväenkassojen yms. hallintojen kanssa.«

Sitten valittiin komitea, johon tuli Yleisestä saksalaisesta työväenyhdistyksestä muiden mukana Seyfert ja Taute Liebknechtin ja minun tovereikseni. Komitea kutsui kaikkiin ammatteihin kuuluvia koolle, keskustellakseen heidän kanssansa ammattiyhdistysjärjestöstä. Tämä kokous pidettiin minun johdollani ja siellä hyväksyttiin yksimielisesti seuraava Liebknechtin ja minun laatima päätös:

«Kokous päättää, että Nürnbergin työväenyhdistyspäivien sekä Berlinin työväenkongressin enemmistöjen perustamain tai perustettavina olevain ammattiyhdistysten tulee vaikuttaa siihen:

1. että kummaltakin taholta kutsutaan molemminpuolisen sopimuksen jälkeen yhteinen yleinen kokous *yhdistämis- ja yhteensulattamistarkoituksessa*;

2. että kunnes yhdistyminen ja sulautuminen saadaan aikaan, on kummankin puolueen ammattiyhdistysten asetettava sovintosuhteeseen keskenään, etenkin tuettava toisiaan kassoille ja, missä mahdollista, valittava yhteisiä väliaikaisia valiokuntia;

3. että kumpikin puoli kaikissa oloissa hylkää kaiken yhteyden Hirsch-dunckerilaisten ammattiyhdistysten kanssa, joilla työväen vihollisten perustamina ei ole

muuta tarkoitusta kuin syrjäyttää työntekijäin järjestyminen ja alentaa työntekijät porvarikunnan työkaluiksi.«

Tämä vaatimus ei saanut myötätuntoa toisella puolen. Schweitzer julkaisi «Sozialdemokrat»-lehden 141 numerossa joulukuun 2 p:nä 1868 päätöksen, jonka mukaan Yleisen saksalaisen ammattiryhmäliiton hallinto ja keskusvaliokunta oli hyljännyt meidän ehdotuksemme ja vaati työskentelemään kaikella tarmolla jokaista yritystä vastaan, joka koetti hajoittaa liikettä yksityisten mieskohtaisten tarkoituserien hyväksi.«

Yksimielisyyden saavuttamista tarkoittava yritys oli siis täten toistaiseksi rauennut.

Ammattiyhdistyskysymys tuli meidän puoleltamme uudelleen käsittelyn alaiseksi Eisenachin kongressissa elokuulla 1869. Moitittiin varsinkin sitä, että jäsenten ottaminen tehtäisiin riippuvaksi valtiollisesta uskontunustuksesta, kuten Schweitzer vaati. Greulich puolusti kansainvälistä järjestöä, joukot oli saatava ammattiyhdistyksiin. Niitä kapitalisti pelkää, eikä meidän muutamia viheliäisiä ropojamme. Lopuksi hyväksyttiin Yorkin ehdotuksesta ammattiyhdistysten yhdistymistä puoltava päätös. Eräs Mottelerin esitys, joka vaati, että ammattiyhdistysten tuli ajaa kortellien lopettamista, hyväksyttiin samoin.

Stuttgartin puoluekongressissa — kesäkuussa 1870 — oli ammattiyhdistyskysymys jälleen päiväjärjestyksessä. Keskustelut kulkivat vanhaa latuaan. Kysymys yhdistymisestä oli taas tärkein. Ammattiyhdistykset alkoivat vuodesta 1871 lähtien kehittyä hyvien aikojen johdosta paremmin ja esiintyivät itsenäisemmin. Hyvät ajat, joita kesti aina vuoden 1874 alkuun, aiheuttivat lukemattoman joukon työlakkoja kaikilla aloilla. Tämä

ilmiö saattoi Leipzigin sosialidemokratisen työväenyhdistyksen jo toukokuun lopulla 1871 pitemmän keskustelun jälkeen hyväksymään ja julkaisemaan seuraavan päätöksen:

«1 että työlakot ovat ainoastaan lievennyskeinoja, jotka eivät auta *ajan pitkään*; 2 että sosialidemokratian päämääränä ei ole ainoastaan korkeampien palkkojen tavoittelu nykyisen tuotantotavan piirissä, vaan kapitalistisen tuotantotavan poistaminen yleensä; 3 että nykyisen porvarillisen tuotantotavan vallitessa palkkojen korkeus vaihtelee tarjonnan ja kysynnän mukaan eikä sitä voida voitokkaimpainkaan lakkojen avulla pysyvästi korottaa tämän rajan yläpuolelle; 4 että viime aikoina useammat lakot ovat todistettavasti tehtailijain toimeenpanemat, jotta heillä olisi uskottava syy korottaa tavarain hintoja markkinain kestäessä, ja että sellaiset lakot eivät tule työntekijäin vaan ainoastaan tehtailijain hyväksi, jotka nostavat tavarain hintaa suunnattomasti paljoa enemmän kuin työpalkkaa; 5 että onnistumattomat lakot rohkaisevat tehtailijoita ja masentavat työntekijöitä — siis tekevät puolueellemme kaksinkertaisen vahingon; 6 että suurille tehtailijoille on lakoista toisinaan ylimääräistäkin hyötyä, kun he voivat myydä varastonsa korotetulla voitolla sillä aikaa kuin pienet tehtailijat eivät teetä työtä; 7 että puolueemme ei tällä hetkellä kykene aineellisesti kannattamaan niin monia lakkoja.

Kaikista näistä syistä kehoitetaan puoluetovereita ryhtymään lakkoon ainoastaan silloin kun siihen on pakottava välttämättömyys ja kun sen vaatimat varat ovat käytettävissä; edelleen: ei menettelemään yhtä harkitsemattomasti kuin tähän saakka, vaan koko Saksan yli ulottuvan järjestyssuunnitelman mukaan. Parhaana keinona

rahavarojen ja järjestymisen saavuttamiseksi suositellaan ammattiyhdistysten perustamista ja ylläpitoa.»

Wienissä itävaltalaisien puoluetoverien keskuslehti «Volkswille» johtui samanlaisiin arveluihin ja neuvoihin, kun lakkokuume levisi sielläkin yhä laajemmalle. Neuvot olivat hyviä, mutta niitä noudatettiin ainoastaan aniharvoissa tapauksissa. Ammattiyhdistykset kumminkin kehittivät näinä vuosina ilahuttavasti.

Keskellä kesäkuuta 1872 kokoontui Erfurtiin ammattiyhdistyskongressi, jossa pohdittiin varsinkin kysymystä ammattiyhdistysten keskusjohdosta (unionista) sekä erityisen ammattiyhdistyslehden perustamisesta. Eräässä kirjoituksessa, jonka julkaisin «Volksstaat»-lehdessä kesäkuun 8 p:nä, kehitelin ohjelmaani kongressille ja selittelin mielestäni parasta ammattiyhdistysten yhdistämistapaa. Toin muun muassa esiin seuraavaa: Ei voida kieltää, että ammattiyhdistysliike Saksassa on vielä jotenkin häijyllä kannalla. Sen syynä on työntekijäin hajaantuminen eri ryhmiin, jotka vastustavat mitä katkerammin toisiaan. Jos on jo paha sekin, että työntekijät seisovat toisiansa vastassa eri sosialipolitisissa järjestöissä, niin se vasta on oikein paha, että yksityisen ammatin työntekijät jokaisessa tehtaassa, jopa jokaisessa verstaassakin ovat hajaantuneina toisiansa vastaan. Eikä edes periaatteen, vaan järjestömuodon vuoksi, joka kumminkin on muuttuva ja jonka täytyy muodostua olojen mukaan. Tämä on se kirous, josta liike kärsii. Surullista on myöskin, että joukot antavat tunnottomain ihmisten kiihottaa itseänsä, mikä todistaa, että osa työntekijöitä sairastaa ahdasjärkisyyttä. Pilkkataan kristinuskon luutumista, mutta sillä kumminkin on takanaan kahdeksantoista vuosisataa, se on siis ijässä, joka

on omiaan luutumiseen. Mutta uudempi sosialinen liike on vasta vuosikymmenen vanha, ja siinä esiintyy jo nyt luutumisasiä. Nämä tosin tulevaisuudessa voitetaan, mutta nykyään ne ehkäisevät kehitystä. — — *Ammattiyhdistyksessä on työväenluokan tulevaisuus; siinä joukot tulevat luokkatietoisiksi, oppivat käymään sotaan kapitalivallan kanssa ja niissä työntekijöistä tulee sosialisteja.* Sitten esitin perusteellisesti järjestymisehdotukseni.

Erfurtin ammattiyhdistyskongressissa, jossa oli edustettuna kuusi ammattijärjestöä, manufakturi- ja tehdastyöläisten, puutyöntekijäin, räätälien, suutarien ja muurarien sekä erityisiä ammattiosastoja, päätettiin perustaa ammattiyhdistysunioni ja julkaista ammattiyhdistyslehteä «Die Union». Yorkin esityksestä hyväksyttiin yksimielisesti seuraava päätös:

«Ottain huomioon, että kapitalivalta rasittaa ja riistää työntekijöitä yhtä paljon huolimatta siitä, ovatko he vanhoillisia, edistysmielisiä, liberaleja vai sosialidemokrateja, julistaa kongressi työväestön pyhimmäksi velvollisuudeksi kaiken puoluevihan syrjäyttämisen, jotta se voisi luoda menestyksellisen, voimakkaan vastustuksen edellytyksen *yhtenäisen ammattijärjestön puolueetomalle pohjalle*, turvata uhatun toimeentulon ja taistella parannuksia työntekijäin luokka-asemaan. Etenkin on sosialidemokratisen työväenpuolueen eri ryhmien edistettävä voimiensa mukaan ammattiyhdistysliikettä, ja lausuu kongressi surkuttelunsa siitä, että Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen kenraalikokous (Berlinissä) on tehnyt päinvastaisen päätöksen.»

Kun olin keväällä 1875 jälleen vapaa pitkällisen vankeusrangaistuksen jälkeen, ehdotti August Geib minulle, että ottaisin huolekseni ammattiyhdistyslehden

«Die Union» toimittamisen kunnan Yorkin jälkeen, joka valitettavasti oli kuollut uudenvuoden yönä 1875. Hän houkutteli 50 taalerin kuukausipalkalla. Puolue ja ammattiyhdistykset olivat sillä välin tulleet rahallisesti voimakkaammiksi. Geib arveli, että voisin aivan hyvin hoitaa toimituksen liikkeeni ohella. Minä hylkäsin tarjouksen. Minun oli mahdoton liikkeeni ja puolue-toimintani ohella vielä lisäksi olla vakituisessa ammattiyhdistystyössä.

Sillä välin oli Preussin hallitus ryhtynyt vainoamaan niinhyvin sosialidemokratisia puolueita kuin ammattiyhdistyksiäkin. Yleinen syyttäjä Tessendorf, joka oli jo Magdeburgissa ansainnut tällä alalla kannuksensa, oli kutsuttu vuonna 1874 Berliiniin jatkamaan siellä korkeammalle asteelle vainoansa. Tessendorf täyttikin sen, mitä häneltä oli odotettu. Hän ei saanut syytöksillensä aikaan ainoastaan puoluejärjestöjen lakkauttamisia, vaan muutamat ammattiyhdistyksetkin joutuivat niiden uhreiksi. Sitten tuli murhayritysvuosi 1878 sosialistilakineen, ja nyt hävitettiin yhdellä iskulla, mitä oli saatu luoduksi yli kymmenen vuoden työllä ja loppumattomilla ajan, rahan, voiman ja terveyden uhrauksilla.

Ensimmäinen tuomioni.

Se väärinkäytös- ja suosikkitalous, joka oli kuningatar Isabellan hallitessa juurtunut Espanjaan, liitti vastustuspuolueet valtavaan kapinaan, jonka seurauksena oli — syyskuun lopulla 1868 — Isabellan pako. Se horjuvaisuus, millä vastustuspuolueitten johtajista muodostettu väliaikainen hallitus käsitteli kysymystä uudesta valtiomuodosta, sai eri maiden kansanvaltaiset suosittelemaan päätöksissä ja adresseissa Espanjan kansalle tasavallan perustamista. Me luonnollisesti uskoimme täytyvämmä tehdä jotakin muutakin ja neuvoa espanjalaisia perustamaan sosialidemokratisen tasavallan, johon ei puuttunut sen vähempää kuin kaikki edellytykset. Niistä yli kuudestakymmenestä tuhannesta, jotka olivat sanomalehtiutisten mukaan liittyneet Internationaleen, ei kai viittäkymmentätuhatta ollut edes paperilla, ne olivat mielikuvituksen tuotteita. Silloin oli liioittelujen aikakausi, jotka tulivat varsinkin Internationalen hyväksi. Jos uskottiin porvarillisia sanomalehtiä, oli Internationalella Euroopassa miljoona jäsentä, ja vastaavasti olivat sen rahavarat summattomat. Kunnon porvari joutui pelon ja kauhistuksen valtaan lukiessaan sanomalehdestään, että Internationalen rahastonhoitajan tarvitsi vain avata suuren rahakaappinsa voidakseen käyttää miljoonia jokaisen lakon hyväksi. Minäkin olin eräänä iltana

silminnäkijänä ja korvinkuulijana, kun Prince Smith, joka istui minua vastapäätä eräässä Berlinin sanomalehtiyhdistyksen seurustelukokouksessa, kertoi luottavaisesti naapurilleen, että hän oli saanut tänään Brüsselistä kirjeen, jonka mukaan Internationalen kenraalineuvosto oli asettanut Borinagen (Belgiassa) hiilenkaivajain lakon käytettäväksi kaksi miljoonaa frangia. Minun oli vaikea pidättää nauruani. Kenraalineuvosto olisi ollut iloinen, jos sillä olisi ollut kassassa kaksi miljoonaa sentimiä eli kaksikymmentätuhatta frangia. Kenraalineuvostolla oli sangen suuri siveellinen vaikutus, mutta raha oli aina sen heikoin puoli.

Myöskin Bismarck joutui muutamia vuosia myöhemmin kommunikapinan jälkeen tämän Internationalen voimaa koskevan liioittelun uhriksi. Hän aikoi panna toimeen kansainvälisen konferenssin Internationalen vastustamiseksi, jossa tuumassa Itävallan kansleri, herra v. Beust, kävi kernaasti hänen rinnallaan, vaikka Internationalea ei hänen oman tunnustuksensa mukaan tarvinnut ottaa lukuun Itävallassa. Englannin hallitus veti ristin tämän kauniin tuuman toteuttamisen ylitse. Eikä ainoastaan Bismarck vaan niinkin tottunut valtiomies ja keinottelija kuin översti v. Bernhardi antoi johtaa itsensä mitä törkeimmin harhaan Internationalen suhteen. Niinpä hän julkaisee «Aus dem Leben Theodors v. Bernhardi»-teoksessa erään luottamusmiehensä kertomuksen, jossa sanotaan:

«Ennen kaikkea jatketaan sosialistisia miinoitustöitä innokkaasti Lontoosta ja Genfistä, jotta koko Europa saataisiin vallankumoukselliseksi, vieläpä jotta saataisiin synnytettyksi ei ainoastaan valtiollinen, vaan yhteiskunnallinenkin vallankumous. Niitä johtavat molemmat kansainväliset komiteat, toinen Lontoossa ja toinen Gen-

fissä. Lontoon komitean esimiehenä on Louis Blanc, Genfin Philipp Becker. Vallankumous on puhkeava ensin Parisissa ja jos se on siellä voitokas, on se leviävä ensin Italiaan ja sitten Eteläsaksaan, jossa on paljon sytytysaineita; sitten se on tarttuva myöskin Pohjoisaksaan, jossa samoin on paljon yhteyksiä, ja yleensä muodostava uudelleen koko Europan. Aluksi ollaan kaikkialla puuhassa kaupunkien köyhälistön sotilaallisessa järjestämisessä yhdistymisvapauden kautta.»

Bernhardin mukaan olivat kaikki Saksan pääkaupungit jo yllytetyt kapinaan. Liikkeen päämiehiä olivat etenkin Schweitzer ja Bebel. Sellaisia mielettömyyksiä voitiin siis laskea ulos sangen vakavasti ajattelevista ihmisistä.

Mainittu adressi «Espanjan kansalle», jonka Liebknecht eräässä kokouksessa alusti ja minä kokouksen puheenjohtajana luin julki sekä asetin äänestyksen alaiseksi, saattoi meidät raatin eteen. Kumpainenkin tuomittiin vihdoin valtiolle vaarallisten oppien levittämisestä kolmen viikon vankeuteen, jonka suoritimme vuoden 1869 loppupuolella — niin kauan oli oikeusasteiden läpikäyminen kestänyt — Leipzigin piirioikeusvankilassa.

Kukaan ei silloin aavistanut, että espanjalainen vallankumous oli edelleen kehittyessään epäsuorasti aiheuttava Ranskan ja Saksan välisen sodan.

Barmen — Elberfeldin edellä.

Taistelut kummankin linjan lassallelaisten kanssa kävivät vuodesta 1868 yhä kiivaammiksi. Sitä ei muutanut sekään, että panimme Hasendeveerin vaalia varten Duisburgin vaalipiirissä syksyllä 1868 toimeen rahankeräyksen ja kannatimme Cellen vaalipiirissä Yorkin vaalia kansallisvapaamielistä professori Planckia vastaan — myöhemmin siviililain pääasiallinen valmistaja ja sen selitysten kirjoittaja. — Kummankin toimenpiteen tuli osottaa, että teimme erotuksen Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäsenten ja sen presidentin välillä. Maaliskuun alkupäiviksi 1869 olimme kutsuneet Ernstthalin Hohensteiniin yleiset saksalaiset työväenpäivät, joiden päiväjärjestys oli Saksenin yhdistymisvapauden ja vaalioikeuden uudistaminen. Kummankin lassallelaisen suunnan saksenilaiset johtajat olivat myöskin allekirjoittaneet kutsumuksen. Päivää ennen työväenpäiviä aikoi puolueemme pitää maakokouksen, ohjelmana ammattiyhdistykset. Mutta Mende-Hatzfeldtin neuvostossa oli päätetty toisin.

Kun tulin sunnuntai-aamuna eräästä kokouksesta Mittweidasta Hohensteiniin, näin, että joukko valvoineita ja lian peittämiä työmiehiä kiiruhti asemalle. Sain nyt tietää, että nämä Mende-Hatzfeldtin kannattajat olivat edellisenä iltana tulleet 80—100 miehen joukossa

Chemnitzistä ja tunkeutuneet kokoushuoneistoon ha-
joittaaksensa maakokouksen. Oli syntynyt kauhea me-
teli ja lopuksi väkivaltaisuuksia, jolloin pormestari oli
kutsunut palokunnan palauttamaan järjestystä, sillä po-
liisivoima oli osottautunut tehottomaksi. Vahlteich oli
vangittu, koska hän oli paljastanut kepin sisällä olevan
miekan. Muutamien päivien kuluttua pääsi hän taas
vapaaksi. Pelottava kiihtymys, jonka nämä tapahtumat
olivat synnyttäneet koko väestössä, oli johtanut siihen,
että maakokous peruutettiin, mikä minun mielestäni
oli virhe. Minua onniteltiin eri tahoilta sen johdosta,
että en ollut läsnä tuossa metelissä, sillä metelöitsijät
olivat erityisesti etsineet minua ja uhanneet pieksää
minut.

Kuusi kuukautta myöhemmin — Eisenachin kong-
ressi oli jo ohitse — pidin Chemnitzissä kauttaaltaan
menestyneen jättiläiskokouksen. Kokouksen jälkeen tuli
luokseni joukko työntekijöitä, jotka olivat ottaneet osaa
Hohensteinin meteliin, ja pyysivät minulta anteeksi; he
eivät enää käsittäneet itsekään, kuinka he silloin olivat
voineet totella yllytystä.

Liebnecht ja minä olimme kauan toivoneet saada
mieskohtaisesti tavata J. B. v. Schweitzeriä ja selvitellä
välimme hänen kanssansa. Tämä toivo toteutui nope-
ammin kuin olimme odottaneet. Eräs lassallelaisten
kutsuma kokous, jossa ei Liebnecht enkä minä ollut
läsnä, päätti Leipzigin helmikuun 14 päivänä kutsua
Schweitzerin ja Liebnechtin esiintymään yleisessä ko-
kouksessa toisiansa vastaan ja tuomaan kummaltakin
puolelta esille syytöksensä. Liebnecht ilmoitti heti
«Demokratische Wochenblatt»-lehdessä, että hän ilolla
hyväksyi tämän päätöksen ja oli valmis esiintymään
kansankokouksessa Schweitzeriä vastaan sekä todista-

maan, että Schweitzer — olkoonpa sitten maksusta tai taipumuksesta — oli vuoden 1864 lopusta lähtien järjestelmällisesti koettanut rakentaa esteitä työväen puolueen järjestymiselle ja että hän pelasi bismarckilaisen itsevallan peliä. Jos Schweitzer haluaisi, kuten hän jo kerran ennen oli tehnyt, väistää häntä, on hän valmis — joko yksin tai minun kanssani — esiintymään häntä vastaan Schweitzerin valtuuttamain ja ammattiryhmäesimiehen läsnäollessa, taikka — joko yksin tai minun kanssani — saapumaan Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen kokoukseen sekä perustelemaan syytöksensä. Sen lisäksi hän ehdotteli, että Internationalen kenraalineuvosto kutsuttaisiin sovintotuomareiksi hänen ja Schweitzerin välillä.

Kun «Sozialdemokrat» lehti oli ensin selittänyt, että Schweitzer oli viimeksi pidetyssä yleisessä kokouksessa valittu lähes yksimielisesti presidentiksi ja että hän siis nautti yhdistyksen täyttä luottamusta, vastasi se: sääntöjen mukaisesti on presidenttivastuunalainen teoistaan ja laiminluonneistaan ainoastaan Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen kenraalokokoukselle. Schweitzer oli nyt vankilassa; «Sozialdemokrat» lehti ei voinut ennakolta esittää hänen päätöstänsä, mutta luuli voivansa vakuuttaa, että hän oli valmis puhumaan ja vastaamaan jokaiselle, siis myöskin herroille Liebknechtille ja Bebelille, Barmen-Elberfeldin yleisessä kokouksessa. Liebknechtin sanoista pidettäisiin siis kiinni. Yleinen saksalainen työväenyhdistys ei voi antautua sovinto-oikeuteen esimiehensä asiassa.

Olimme sangen tyytyväiset tähän vastaukseen, jonka nähtävästi Schweitzer itse oli laatinut. Schweitzer ei voinut peräytyä asian ollessa sillä kannalla, jolle se nyt oli joutunut, ja sen suuren huomion vallitessa,

minkä se oli herättänyt kummassakin leirissä. Meistä oli mieleen, että hän oli päättänyt laskea meidät yhdistyksensä yleiseen kokoukseen, vaikka emme, tarkkaan katsoen, kuuluneet sinne, koska emme olleet Yleisen saksalaisen työväenyhdistyksen jäseniä. Schweitzer otaksui ilmeisesti, että hän saisi parhaan turvan yleisen kokouksen edustajain keskuudessa ja että keskustelu suljettujen ovien takana asettaisi hänet vähimmän huonoon valoon.

«Sozialdemokrat» tiesi, kummallista kyllä, kolme päivää myöhemmin, että Schweitzer ei antaudu keskusteluun kanssamme, meillä ei ole oikeutta saapua yleiseen kokoukseen. Mutta tämä uutinen peruutettiin lehden seuraavassa numerossa. Meidän oli tultava, vieläpä Schweitzer oli kokouksessa käyttävä vaikutusvaltaansa, jotta me laskettaisiin sinne. Barmen-Elberfeldissä oli myöhemmin toinen ääni kellossa.

Saatuamme virallisen kutsumuksen yleiseen kokoukseen astuimme junaan. Kasselissa tuli meidän vauuosastoomme eräs herra, jota arvelimme yleisen kokouksen edustajaksi. Luulomme olikin oikea. Keskustelussa saamme tietää, että matkatoverimme oli Wilhelm Pfannkuch, joka heti oli aavistanut, ketä olimme. Matkustimme yhdessä Wupperlaaksoon.

Jätän muistelmieni seuraavaan osaan kuvauksen Barmen-Elberfeldin yleisen kokouksen tapahtumista ja mitä niistä seurasi. Ennen kaikkea esitän silloin myöskin ne syyt, jotka olivat saaneet J. B. v. Schwetzerin ja meidät toistemme vastustajiksi.

Lopuksi minun tulee vielä huomauttaa, että vuosi 1869 oli peräti tärkeä Saksan työväenliikkeelle. Sen kuluessa määrättiin, vaikka tosin vasta kiivaitten taistelujen jälkeen ja monien väärinkäsitysten selvittyä, se

Elämästäni - 12.

suunta, joka on näyttäytynyt hedelmälliseksi jatkuvalle kehitykselle. Elokuun alussa pidetty Eisenachin kongressi, jossa Saksan sosialidemokratinen puolue perustettiin, oli tämän kehityksen huippukohtana. Myöskin valtiollisessa suhteessa oli asema aivan toinen kuin muutamia vuosia aikaisemmin. Pohjoissaksan liiton hallitusmuoto sopi kuin valettu sen luojalle, Bismarckille, jolloin luonnollisesti vapaamielisten vaatimusten, kansanvaltaisista puhumattakaan, kävi sangen huonosti. Ne toiveet ja odotukset, mitä vapaamielisten piireissä olleet tähän suuntaan, osottautuivat turhiksi. Bismarck ei ollut se mies, joka olisi antanut suotuisan tilaisuuden mennä käyttämättä ohitse. Hän koetti nyt kerta kaikkiaan tehdä mahdottomiksi sellaiset tapahtumat, mitä hän oli murroskaudella kokenut. Ja suurin osa vapaamielisiä auttoi häntä tässä. Jäykän vastustuksen miehinä heitä alkoi pelottaa heidän oma jumalankaltaisuutensa. Preussiläinen sotilasjärjestelmä siirrettiin sarvineen ja karvoineen sekä vastaavasti laajennettuna Pohjoissaksan liitolle. Laivaston ensimmäiset siemenet kylvettiin. Ministerien vastuunalaisuus sekä edusmiesten palkkiot joutuivat romukoppaan. Bismarck oli sisällisen aseman itsevaltiias hallitsija.

Palkkioksi siitä, että vapaamielinen porvarikunta osotti kaikissa tärkeissä valtiollisissa kysymyksissä Bismarckille mitä suurinta myöntäväisyyttä, myöntäväisyyttä, joka meni raukkamaisuuteen saakka, sai se täysin tyydytetyksi taloudelliset vaatimuksensa, jotka luonteensa mukaan tyydyttivät myöskin eräitä työväestön vaatimuksia. Liikkumisvapaus, passirajoitusten poistaminen, helpotukset avioliiton solmimisessa ja asuinpaikan valinnassa, joita seurasi elinkeinolain ehdotus v. 1869, olivat sillä välin saaneet lain voiman. Tulliparla-

mentin luominen oli Eteläsaksan valtioitten siihen osaa ottaessa siirtänyt tulli-, kaupp- ja välillistä verotusta koskevan lainsäädännön parlamentaristen neuvottelujen piiriin. Siten avautui toiminta-ala, jonka viljelemistä olen voimieni mukaan auttanut. Miten ja millä menestyksellä, se olkoon toisen osan esityksen aiheena.

TYÖVÄENLIIKKEEN
KIRJASTO

